

17370

Українська хата

Квітекъ—Травекъ
Київ—1913

Зміст № 4 і 5:

Памяти М. Коцюбинського	209
Гр. Чупринка. Дніпрові серенади	210
О. Неприцький-Грановський. В полі	213
М. Рильський. Поезія	214
А. Кудрицька. Срібна русалка	215
» » Intérieur	216
І. Фабрикант. Тиша	217
П. Діброва. Уривок ридання	219
В. Алешко. Поезія	220
Ів. Липа. Діти ог сонця	221
Хв. Новицький. а) Щастя ночі, б) Емюг	226
Л. Будай. Фрагменти життя	227
М. С. Листки з лісу	237
Гнат. Хоткевич. Берестечко (уривок роману)	243
Я. Мамонтов. І ти...	253
М. Євшан. Над свіжою могилою...	254
А. Товкачевський, Г. С. Сковорода (галі)	258
П. Христюк. В. Винниченко і Ф. Ніцше	275
М. Сріблянський. Порожнє місце	300
Як. Стоколос. Театральні замітки	308
Журнал журналів	313
Бібліографія	317
Літературна хроніка	320
Оголошення.	

Хто заплатить 4 карб. до 15-го жовтня, с.р. той одержить в додаток великий юбілейний портрет ІВАНА ФРАНКА.

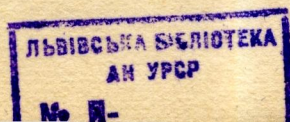
Шан. передплатників, котрі внесли тільки 2 карб. просимо ласкаво поновити передплату завчасу, щоби не було задержки з розсилкою журналу.

Новим передплатникам всі попередні числа „Української Хати“ висилаються одночасно з черговою книжкою журналу.

При зміні адреси просимо зазначати свою стару адресу і надсилати 30 коп. марками. Листуватися редакція і контора буде тільки при оплаті листів завчасу. Доплатних листів редакція не приймає.

ПАМ'ЯТИ
М. КОЦЮБИНСЬКОГО

(1864—1913).

ДНІПРОВІ СЕРЕНАДИ.

ПОСВЯТА.

Тобі, тобі, хоч ти й забула
Святої ніченьки узор,
Хоч пролетіла, промайнула,
Як невловимий метеор.

Летять, летять зірки безстрашні
І в високості миготять,
Мої страждання нерозважні
Вони промінням золотять.

Я все ж одній, одній співаю
В утомі, в горі і в журбі;
О, зоре, згублений мій раю,
Мій звук, мій спів тобі, тобі!

І.

В саду біліють колони
Над пишним берегом Дніпра
О, ти не вчуєш серенади,
Моя божествена мара!
Моя мара, моя богиня,
І фея давньої снаги,
Навіки втрачена святиня,
Отрута юної жаги.
Ти не впізнаєш ніжних звуків,
Що припадають до левад,
Що бються в травах пишних луків
І в журних тінях колонад.
Несе Дніпро прозорі води,
Одбивши в плесі тіні гір;
Дрімає повен прохолоди
В сумній задумі чорний бір.

І я один в чудовій владі
 Хожу, блукаю, ніби тінь,
 Тремчу в журливій серенаді
 І лину серцем в далечинь.
 Зникає туга неймовірна,
 Згасає пал моїх уяв;
 В повітрі ллється пісня лірна,
 Як плюскіт вод, як шелест трав.
 Туманом криються левади;
 Вся в срібнім мареві гора.
 О, ти не вчула серенади,
 Моя божествена мара!..

II.

В розмальованій картині
 Ляг за ланом лан;
 По узліссі, по долині
 Стелється туман.

Листе зірване торішнє
 Вітром рознесло.
 Щастє давнє, щастє ніжнє
 Витруїло зло.

Зло, що в серці запалало,
 Ніби ураган,
 Що розбило, розігнало
 Любощів туман.

Журно змовкли співи чисті
 В серці повнім мук;
 Ллється з ліри повний злісти
 Витворений звук.

Давній спів звучить прокльоном;
 Вітер носить гнів;
 Зник, розбився тон за тоном
 Зоряний мотив.

Зникли зірки в хмарах зради
В чарах забуття;
Сушить серце без одради
Спалене чуття.

Лине в далеч мла, як хмара
І густий туман,
Мов страшна крівава пара
Вигосних ран.

III.

Вітре дужий, вітре вільний,
Скинь з плечей моїх вагу!
Батьку-Дніпре буйнохвильний,
Збий, розмий мою нудьгу!
Дай мені огню тривоги,
Дай побачить инший мир;
Вдар ти мною об пороги,
Кинь мене в шалений вир!
Хай зміцніє серце хоре
В реві злої боротьби,
Хай розвіє, хай поборе
Муки зради й гніт журби!

Гр. Чуфінка.

В ПОЛІ.

I.

Поле та поле безкрає!..
 Скільки то верст в ширину,
 Скільки то верст в далину
 Вітер по ньому шугає...
 Співом своїм голосистим
 Котить ланами, гуде,
 Бавиться шовком росистим,
 Чеше волосся густе...

Поле та поле безкрає...
 Ген десь далеко воно
 З небом з'єдналось в одно,
 З хмарами мов розмовляє...
 Скільки простору та волі,
 Скільки пісень чарівних
 Котиться вітром у полі...
 Дивні мелодії в них!

Хочеться крикнути з екстазу:
 — «Що мені, люди, до вас?!..»
 Голос ростанув... лиш зразу
 Вогником блиснув і... згас...
 Вітер вже иншю грає —
 Струни дзвенять Битія...
 В полі один тільки я
 Й поле та поле безкрає...

II.

Медом жовтим і пахучим
 Поле дише,
 Літнім подихом пекучим
 Хліб колише...

Спіле жито захвилює,
 Наче море, —
 Ніжні контури малює
 Й щось говоре...

Подалися легкі хвилі —
 Ледве око
 Доганяє смуги милі...
 Так широко!

Коли гляну на те море
 Сам втопаю,
 Десь зникає люте горе
 І не знаю —

Чи я колос в буйнім житті
 Золотистий,
 Чи пісень, що тут розлиті
 Відгук чистий ?!..

Ол. Неприцький-Грановський.

—
 * * *

Викочуйте бочки вина,
 Дзвоніть криштальними чарками
 Нехай, як грім, гуде луна
 І грають очі блискавками!

Цілуйтеся, ловіть пісні
 І над криницею живою
 Уста схиляйте огняні,
 Красу зливаючи з жагою!

Фіялками засипте стіл,
 Цвітіте, квітами повиті, —
 І золото величних стріл
 Вам сонце кине із блакиті!

Максим Рильський.

МІНІАТЮРИ.

І. СРІБНА РУСАЛКА.

Докучило срібній русалці — любій донці сивого моря — сидіти в холодному, коралевому палаці батька й прости тонку пряжу з зеленого баговіння. Захотілось їй на волю вийти, на гаряче сонце глянути, погратись на березі з самоцвітами...

Виждала вона, поки старе море заспокоїлося й заснуло, і виглянула вгору.

Яка ж роскіш, яка краса на світі!

Русалка впливла на беріг й отдала своє юне тіло гарячим поцілункам сонця... А вірні прислужниці її — хвилі — виносили їй на беріг коштовні самоцвіти, рожеві перлини, й вона з дитячою радістю гралася ними, любуючись їх блиском, убирала ними своє золоте волосся.

Втомлена гарячою ласкою сонця, вона заснула, розкинувшись на піску...

З далекої півночі летів на море вітер.

Буйний, радістний.

На мент він зупинився на скелях, щоб звідти кинутись на море, розбуркати його спокійний сон і погойдатись на хвилях.

Але ненароком впав погляд вітра на спячу красуню — срібну русалку — й він... затремтів увесь...

Тихо, як ворог, підкрався він до сплячої красуні, ухопив її в обійми, розпустив свої могутні крила й полетів назад, на північ.

Довго шуміло й ревло розгніване море, оплакуючи свою любу доньку — срібну русалку. Вірні прислужниці її — хвилі — здіймались мало не до неба; кидались на темні скелі; забірались в глибину підземних гротів і печер; розливались на далеку просторінь зелених степів, відшукуючи срібну русалку...

Даремно! Її не було ніде... І море з великого горя нишком плакало й сумувало.

А вітер поніс свою красуню по-над степи, яри, та луги, не дихаючи, щоб не розбуркати її спокійний сон. Приніс він її аж в Татри. Там, меж чорними проваллями, в глибокій долині, є озеро маленьке, глибоке й синє, як шматок всеняного неба по-меж розірваних хмар. „Морське Око“ зветься воно. Туди, в прозорі води цього озера опустил вітер свою коханку. Там спить вона й досі на м'якій постелі з купав і баговіння. А вітер, наморившись в змаганнях з північними завірюхами, летить спочити на Татри і, розпластавши свої гігантські крила на чорних скелях, він дивиться в прозору глибину „Морського Ока“, де спокійним сном спить його красуня.

2. INTÉRIEUR.

Лехкий весняний вітрець ледве колише білу мережкову фіранку над вікном і цікаво заглядає в малу блакитну комнату.

А в кімнаті нас двоє — я, та тонка, як стеблинка, темноока дівчина.

Ми мовчимо. Тільки часом, наче ненароком, наші погляди сходяться, очі то загоряються, то гаснуть, як падаючі зорі.

Тільки часом, наче ненароком, руки наші зійдуться на мент і, після боязкого дотику, знову розходяться.

А на столі, в блакитній вазочці, тихо в'януть фіялки...

Я бачу, як на блідому мармуровому личку дівчини росте і шириться червона пляма, як очі її все більш темніють, гаряче дихання хвилює і підносить груди...

Ми мовчимо. Ми ще далекі і вже такі близькі одно другому.

Ми мовчимо, а душі наші вже сплітаються в обіймах ведуть меж собою палку розмову.

Ми чуємо, що ось-ось зараз прорветься ця мовчанка, і з тремтінням серця радісно ждемо, хто перший скаже чудове слово, єдине слово, яке обіймає собою ціле наше життя, яке несе з собою море щастя і море сліз... Тільки єдине слово!

В кого воно уперше розцвіте на устах?

...А на столі в маленькій вазочці тихо і сумно в'януть фіялки... Вони умірають. Завтра вже їх тут не буде. Їх місце займуть пишні червоні й бурштинові троянди з вохкими оксамитовими пелюстками, такі прекрасні і такі безсоромні в своїй красі — ці квіти кохання.

А. Кудрицька.

3. ТИША.

Транс!

Ні то був не транс. То було його звичайне замислення. Кожен раз, як гасилось світло в тій господі, де він жив, він завжди сидів за старим, подряпаним столом, схиливши важку голову на тонкі та бліді руки.

Довгі пальці, як п'явки, впились у густе, чорне волосся.

А нерухомий, замислений погляд шукав чогось у темряві.

Так тихо навкруги...

Тиша, що звеніла тремтячим згуком у голові, у серці.

У довгому коридорі тихо — тільки чуть, як старий годинник, у сірому хутлярі, одбивав ріжні хвилини...

Він сидів...

І виразне почуття одрізанности од усього живого в цій страшній, глибокій тиші давило йому груди.

Почував, як ця тиша, що скрутилась якимись чорними клубками в усіх кутках його кімнати, піднімається відтіля, лізе страшною гадюкою до його серця, впивається в його і п'є гарячу крівавицю.

Слабіє мозок...

І, щоб розбить, одігнать од себе цю могильну тишу, він почав співать.

Але глухий, мов чужий, голос не слухався його і якось зовсім без згуку пропадав у широкому джерелі цієї зловіщої тиші.

...Цок-цок, цок-цок...

І ще краще виступала вона після цих, одбитих маятником хвилин.

Він почував, як нечутно одчинились двері його кімнати, і в щілину пробралась якась сіра, мов з туману, по-стать. Нерухожими, осклілими очима дивиться вона на його.

І він знав, що в двері пройшла ця мертва тиша...

А на нервах все виразніше і дужче дзвенить її пустий згук.

І серце розривається...

Так сидів він годинами, розбитий навкруговою тишою.

Летіли кудись даремні думки, а на їх місці залишались у голові неясні шматочки.

Ядовита тиша отруїла мізок...

— „Ні, так не можна, так не можна! Так дуже легко впасти в гострий, страшний психоз“.

Нервово чиркнув сірник... Змигнув зразу зелений, а потім жовтий огонь сірки.

— „Треба робить! Невже ж і сьогодні нічого не вийде? Невже ж і сьогодні не хватить сил написати що-небудь з запальним почуттям молодого художника?“

— „Боже мій! Я ж чую, як б'ється невпинна, велика хвиля в моєму серці. Невже це бува з кожною людиною? Я чую, як огонь палає в моїх жилах, як виразно рисуються надзвичайні картини в моїй фантазії!“

— „Скоріше писати!.. Скоріше перо...“

Нервово заскрипіло перо по паперу. Струнки та довгі витягались рядки.

Била лихорадка творчества... Серце не держалось у грудях.

І він писав...

Миготіла біла свічка... В двері заглядала тиша...

Все-все, що мучило його, незупинно лилось на папір.
І він писав...

Огонь, огонь радості загорівсь у його гордих очах, як
він положив на стіл перо.

Прочитав... Поблід...

Знову щось не те, щось дуже нервово, роскидане, без
ідеї, без почуття.

Це траплялось з ним кожний раз... І сьогодні...

Подививсь помутнілими очима на своє писання.

— „Не те, не те!“

І тут тиша, проклята тиша мислі!“

І знову схиляється його голова на тонкі та бліді руки.

Знову довгі пальці, як п'явки, впинаються в чорне,
ростріпане волосся.

Знову, одчинивши двері його кімнати, дивиться на його
тиша нерухомими, осклівшими очима.

І він боїться глянути в ті очі...

Мертві, холодні...

Ів. Фабрікант.

4. УРИВОК РИДАННЯ.

... Тебе нема...

...І коли згадаю тебе, мене оточують чарівні ліси з бі-
лявими стрункими березами, з пахучими липами, тремтю-
чими осиками; ліси зо співами веселих пташок, з заливан-
ням соловейка на гнучких зелених вітах дерев, любовний
шелест листу...

І несе мене згадка про тебе на розкішні луки з запаш-
ними квітками, на яких так вільно грає сонце і так сміло
цілує в уста запашні...

І лечу я згадкою про тебе широким вільним полем
де в золоті сяє пшениця, де сріблом поле залива розквітла
гречка, де вічно летиться напів-сумна, напів-жартівлива пісня
жайворонка...

З тобою чулись колись тільки жарти в сій пісні. Сум?..
Чи можна вчути його за твоїм соняшним сміхом? Чи можна?..

Тепер цілую руку твою без рухів, холодну, страшно...
Чорний папір на чолі... Цілую запеклі уста і п'ю з них не-
вимовну тугу; тугу, що ростинає душу... Тугу смерти...

І чути лиш сум, болючий сум в затяжній пісні жайво-
ронка. Лиш сум! Він співає так сумно!.. Гречка згасла так
рано... Так рано осипалось срібло... Золото зблідло в пше-
ниці. Так рано... зів'яли квітки лугові; шелест листу любов-
ний замовк... так рано...

Завіщо ся кара? Чого і нащо так рано погасло життя
твоє?..

П. Діброва.

* * *

Хтось могутньою рукою
Зборкав крила юнакові,
Що бажав літати стрілою, —
Шлях знайти в краї чудові!

І пішов юнак в задумі
По-над кручою морською,
Щоб набратись в грізнім шумі
Сили й вийти знов до бою!

Та з орлом він тут зустрівся,
Побратався — й землю кинув:
Тільки сонцем степ укритися —
Він з орлом в блакить поплинув...

І на землю вже не звало:
З саявом сонця, зірок злився...
А коли орла не стало —
Впав на скелі і розбився!

ВАС. АЛЕШКО.

ДІТИ ОД СОНЦЯ.

Виходять вони непомітною парою з морського лона, пориваються аж до Сонця, що їх породило, що їх кличе до себе і вабить.

Туди, до свого тата, тягнеться ціле їхнє єство, лехке й прозоре...

Усе вище й вище заносяться, та ніколи не досягають мети, бо Сонце живе в безмірній високості.

Ще молоді і ніжні летять за Вітром по небесних просторах. Там у боротьбі набирають сили і під її вагою опадають нижче, наближаються до Землі, до родючих ланів, до зелених садів.

І що більше сил набірає темна хмара, стягуючи до купи небесні води, то дужче полоняється Землею.

Перекочується над лісами, проходить по-над нивами і, котра має велику силу і може опіратися Вітрові, — тут падає, а котра — малу, — летить за Вітром через степи й поля, через річки й озера і падає там, у далекому затишку, де вже багато вохкості й буйної ростинности.

Там зливає свої води. Там зелений цвітистий рай.

— — — — —
І вона, мрійна і лехкокрила, в день темний і хмурий, зародилася в безмежних просторах Океану.

І підіймалася через тумани холодні вгору, до Сонця, до свого тата.

Стреміла вгору, до небесного огню, а тумани важкі давили її вниз, до земної води.

Ще молода і нерозважна безжурно летіла за Вітром, тулилася до його.

Біла — марила про Сонце і заgravала з Вітром, потім сіра — все ще поглядала вгору, далі темна — ще посміхалась, а от уже чорна як ніч повисла над Землею.

Зібрала до купи всі свої води, стала густіша і важча і вже могла опіратися Вітрові, хоч усе ще гралася з ним.

Велика, чорна, сама того не відаючи, тепер носила в собі скарби і надії спраглих нив.

Тут не хотіла впасти дрібним дощиком, бо за туманами ще не бачила Сонця, бо ще не награлася з Вітром, що жартуючи легенько гонив її далі й далі...

А як Сонце розірвало тумани і поглянуло на неї, тоді почутила, що нею опанував могутний Вітер. Потяглась було до Сонця, та обважніла вже; хотіла впасти на Землю дрібним дощиком і почала трусити мигічкою, та Вітер гнав її далі.

Так з'являлася на заході, тихо проходила небозвід і зникала з очей на сході.

Пересохла Земля жадала дощу і коли на неї набігала тінь од чорної хмари, — усе живе, виснажене суховієм, ліниве й сонне, ураз підбадьорувалося, благало життя й енергії, благало цілющої води.

Тут не могла упасти і проходила по-над Землею далі, лишаючи позад себе сум і роспуку, згублені надії й сподівання.

Далі й далі за Вітром...

І коли на Землю лягала чорна тінь, — зів'ялі рослини вирівнювались і просили:

— Дай нам жити!

Земна тварь, велика і найменша, прокидалася і благала:

— Дай нам пити!

Люди підіймали очі до гори і молилися:

— Дай нам днесь!

Земля стугоніла:

— Дай! дай!..

А вона, захоплена силою Вітра, прокочувалась чорним клубком диму.

Переходила села завмерлі, степи спечені, ліси пов'ялені...

Тут не могла упасти дрібним дощиком, щоб оживити ниви стомлені, сади закурені...

Тепер ростяглась через увесь небозвід, перекинулась через Землю широкою чорною кладкою.

Так з'являлася на заході, швидко вже летіла на схід, рівна і довга, як Чумацька дорога.

Поперед неї — куряві темні і крутні до неба, позад неї — вихри шумливі і бурі ревучі.

Переходила тихі ліси, зібрала всі сили і тут з середини кинула буйні, рідкі каплі живої води.

Та не впала дощиком, бо Вітер розвинув у собі страшну силу, міцно вхопив її і гнав далі, а коли вона, опіраючись, гнівно блиснула і грізно заторохтіла, — він урізався в середину і ломив її...

Тоді почала кидати великі, рідкі каплі з країв і вже знесилювалася.

Під нею кожна ростина, що завмирала, кожне створіння, що вже засихало — підбадьорувалися, сподіваючись напитися живої води.

Вона ж широкою смугою перелітала, як страшний привід, через увесь небозвід, велика і рівна, як Чумацька дорога.

Вітер шматував її тепер із країв, одривав клопоть по клопоту, крутив їх у спіралі, гнав уперед і кидав геть у далечінь...

Спалахнула гнівом-блискавкою, заторохтіла аж Земля струсила і кинула з середини раптові важкі каплі.

І падали на освітлену заходом Сонця Землю, суху і закурену, великі каплі, як блискучі срібні монети і враз безслідно зникали, наче Земля ковтала їх...

Тоді Вітер скаженно погнав низом і горою, ударив знову з усієї сили в саме серце і надломив хмару...

Ще величня, ще суцільна, хоч уже зломлена на середині, швидко неслася по небозводу, в безсиллі воркочучи і поблискуючи, а з країв уже одлітали шматки, як сіре пір'ячко, бігли вперед і зникали в просторі...

Тут не мала снаги упасти рясним дощиком, бо Вітер холодний і гострий розрізав її на дві половини і вже вільно пролітав між ними, розштовхував їх усе далі і кожну гнав окремо...

Обидві ще торохтіли, кидали блискавиці та вже стали лекші, підіймалися вище.

Стомлені і понурі шукали собі прихилища од холодного, розлюченого Вітру. Марили лиш про чудовий затишок де зможуть упасти дрібним дощиком.

А Вітер усе більше охоложував їх, гнав далі уже граючись. Хмари лекшали, підіймалися вище і вище і от враз обважніли, стали білими, страшними для Землі.

І коли у вечері наблизились до затишного раю, де все зеленіло і цвіло, в знесиллі раптом упали великим грядом...

А як скинули на землю свою смертельну силу, розбилися на безліч сірих шматків, що од подиху слабенького Вітру летіли далі й далі...

Більші і менші, усі безплідні як пустині, байдужі як скелі, сумрачні й непривітні як порідня ночі, були іграшками нічних Вітрів, аж долетіли до високих кам'яних гір і тут знайшли собі захист, тут осілися...

І розлилися їдкими туманами...

І котилися буйні каплі по холодному каміню і нарікали скелі непорушні, що їх точить вода бігуча, укорочує віку...

І впав у тугу рай квітчастий, що понівечив його гряд расний, укоротив віку...

І журилися степи зникшлі, що гуляє по них суховій палючий, позбавляє їм віку...

— — — — —
Огріта світлим Сонцем, чиста і прозора як воздух і сьогодня вийшла із надр Океана біленька хмарка. Летіла до Сонця і зростаючи наближалась до Землі.

Зібрала до купи всі води свої.

Уже велика й могутня, бачить над собою Сонце і опірається і бореться з Вітром і гнівно блискає і грізно гуркотить.

Тихо, тихо пливе з заходу на схід і ще над морем сипить краплистим дощиком, а над степами шумить потоками небесних вод.

Силу бере з гори од Сонця гарячого і поїть вниз Землю суху.

Чорна як ніч, без перешкод як переможця шумить водами на сади і ліси, падає дрібним дощиком на степи і ниви.

Пересохла Земля жадібно п'є небесну воду і все на ній воскресає, набирається життя і енергії.

Над собою бачить Сонце чарівне, а Землю напуває водами живими.

Тоді Вітер у повному безсиллі одійшов геть, ущух, заснув...

І вона тихо, тихо пливе...

Поперед неї — в млосному сподіванню никне вся Природа, на Землі настає урочиста тиша, потім тремтять в radoшах листочки і от вже жадібно п'ють цілющий напій.

Позад неї — грає яскрава веселка, що різнобарвною стрічкою перекинулась через увесь небозвід, як велитенська чарівна арка, як вступ до таємного неба...

Коли ж вилила свої води, коли втомилася і знесилилась, — тоді поділилася на веселі хмарки, більші і менші, білі як сніг, і блискучі проти Сонця як срібло. Усі безжурні як діти, рухливі як пташки, усі радісно бавились у небі: збігалися і розходились, сполучалися до купи і розривалися на частки, опускалися і підіймалися.

Лехкі як морські чайки святкували у високості свою перемогу, міняли фарби і везерунки, збігалися і розходились, нишкли в купці, як табуни білих гусей на озері, розстелялися по всьому небозводу мармуровим покривалом, знову збігалися і сполучалися, набирали мінливих образів: львів і драконів, прекрасних янголів і дідів горбатих...

І кидали на Землю в дитячі душі зерна фантазії...

При заході Сонце золотило їхні краєчки і вони милуючись своєю красою, посміхались до його...

Коли же щасливі переможці наближались до затишного раю і Сонце кидало їм на добраніч останні проміння, вони заграли, засвітилися дивними самоцвітами: опалами і аметистами, бирюзою і рубінами...

Засіяли в небі такою дивною красою, що од неї люди на Землі набиралися святого натхнення.

Іван Липа.

ЩАСТЯ НОЧІ.

То не диво, то не диво,
 Що зливалися бурхливо
 Наші поцілунки.
 Люба, вірь моему слову, —
 Вся природа в ніч майову
 П'є кохання трунки...

Ми шукали вдвох з тобою
 Тільки радості палкої
 У тумані ночі,
 Отже гріх тому і сором,
 Хто на вчинок наш докором
 Пляму кинуть хоче...

Без жалю я, без вагання
 В хвилі буйного кохання
 Пуринаю сміло.
 Поки серце не холоне,
 Хай не знає заборони
 Горде, вільне тіло!..

Е Т Ю Д.

В лісі я найшов фіялку,
 В блиску соняшнім розсвітлу...
 Я шукав її ізмалку,
 Мрію світлу.

А ні слова, безумовно,
 Не промовив я дівчині.
 Тільки глянув молитовно
 В очі сині...

хв. новицький.

ФРАГМЕНТИ ЖИТТЯ.

Такі теплі, навіть гарячі дні...

Час повзе так поволі, наче безжурна черепаха. Повітре тремтить під вогнянно-ясними проміннями сонця.

В саді, під тінистим деревом, сидить молода жінка і любить малим. А він бігає і бігає з місця на місце, качається по шовковій траві, ловить різнокольорових метеликів, травяних коників, що високо підстрибують біля його, наче граються з ним... Часом забіжить мале над озеро і цікавими очима слідить за хвилями, що раз-у-раз котяться до берега. Ах, як швидко воно росте. Обсмалилося наче африканець і тільки оченята горять, як дві горючі іскри. Таке мале, дороге циганятко.

Над вечір, коли починає злегка темніти, бере мама малого до себе на коліна, гладить шовкове волосся, отак ніжно-ніжно, качає в креслі-гойдальці і співає йому давні колискові пісні. Вся ніжність, любов, смуток переходять на малого, він дивиться на маму довго-довго, переводить напів сонний погляд на озеро і так задивлений на воду, під ніжними звуками пісні, що пливуть з хворих грудей мами — засипає.

Кілька легеньких поцілунків матері і надходить солодкий, дитячий сон...

В такі хвилини вона наче упокоєна. Забуває про прикри години, спомини, сідає на веранді і віддається мріям...

Так довго, а потім чути музику, що пливе так тихо, так успокоюючо, так мягко. Це він, брат її, грає. Він для неї грає, не ворушить її з мрій — хіба, коли цілком неприємно, бере, як малу дитину і вводить у хату...

Сьогодні на прочуд гарна ніч. Давно вона не почувала себе такою розніженою.

Сивий туман пливе з ярів і обкутав собою озеро, аж ген до білого шляху і мягко сунеться по землі. Розлилось

місячне срібло по горах, виноградниках, садах. Ніжний аромат розходитьсь довкола — зітхають в зільниках перед домом — рожі, лілеї, мірти.

Але надто довго, вона не може спокійно сидіти. Спомини вертають з якоюсь силою, захована надія ворухиться у її душі, а з серця пливе і жаль, і недоспівані пісні.

Вони починають ятритись. Нічого, нічого не треба їй...

З кімнати, через відчинені вікна пливе мелодія успокоєння. Брат хоче загоїти рани, напоїти краплинами з чаші забуття...

Добрий він... Наче стара нянька піклується.

Звуки вальса плывуть так маєстатично, то знову летять шалено у вир життєвий, де стільки кривавих цяток, то спинаються в бігу наче утомлені і лагідно завмирають в далені.

Вона проходиться і прислухається до всього. До шелесту і молитов дерев, до хлюпотіння хвиль озера, до сну дитини, до нашіптувань гір. Наче забувається, а потім дивиться на білий шлях, по той бік озера. Її стає тяжко, тіло тремтить, нема чим дихати. Вона плаче, і падає в крісло.

Так сидить довгий час, а потім знову перед очима шлях, спогади — він... і тремтінне тіла, конвульсії...

У цім захованім куточку, де рідко можна подибати нараз велику отару людей, яких вона так не переносить, минає день за днем спокійно, і вона почуває себе ліпше. Еге, це певно нерви так розгулялись, бо вона ж здорова, цілком здорова.

Вона бере малого за ручку і йде під скелі, у виноградники, або над воду, сідає з малим у лодку і плывуть далеко, аж по той бік озера.

Але найчастіше йде до старого Жака у парк, в альтанку, яка має вигляд старої католицької каплиці.

Старий Жак ще досить жвавий. Він завсіди радо вітається, грається з малим і частує гостей своїх гарним вином.

Він швиденько витирає стіл, ставить склянки, пляшки, закуски. Він дуже, дуже радий дорогим гостям, вибігає

з альтанки і вертає з пишним букетом рож. Це дарунок добродійці від Жака.

Його очі бігають швидко, лагідна усмішка грає на обличчю поморщеним, і ввесь він крутиться, рухається, не знаходить собі місця.

Він дивиться серйозно на добродійку і питає, як вона себе почуває тепер.

„О, любий мес'є Жаку, дякую, дуже гарно себе почуваю, між вашими садами, горами... Що? Мій брат казав? Ні, ні, я вже здорова, та я навіть не хвора була“.

Мес'є Жак йде вперед і показує свої оранжереї, квітники обсажені кактусами, пальмами, олеандрами.

Він пояснює все докладно, з любов'ю розповідає про отсе місце, отсей великий запущений напів сад, напів парк.

Колись тут було незвичайно гарно — коли ще жили старі пани. Все пройшло — лишилась ще одна контеса і Жак тепер сам всім порядкує: отцим старим, великим будинком — він і садівник, і сторож і управитель.

І Жак, з захопленням говорить про старі часи, коли ще його батько служив тут.

А тепер не то. Коли приїздить часом контеса, Жак переміняється. Постава його робиться шттивна наче у ляльки, нахилена вперед, зголені вуса, чорний фрак та рукавички і Жак готовий до послуг своїй пані.

Сухорлява дама мовчки вислухує рапортів старого управителя, хитає головою, запитає кілька слів, і знову слухає і хитає головою. А потім:

— Бувай здоров, любий Жаку!

— Найнищий слуга контеси!

І Жак з пошаною цілує руку графині. По такій візиті, проходить рік, пів, коли пані приїздить на пару днів.

А Жак знову стає з управителя садівником і сторожем.

Коли над вечір, гірське око перестає сильно моргати і успокоюється, а криваво-золоті плями пересуваються швидко по шпильях гір і зникають в вечірніх туманах, коли виноградники і трава набіраються теплої, м'якої роси,

коли чим далі концерт монотонний мешканців озера стихає, і коли по той бік води миготять світла в кам'яних хатах — вона бере кілька найкращих пурпурно-червоних, ароматних рож і йде до озера.

В такі хвилини вона молиться до Неба, до зірок, до нічного срібла, розлитого по горах, деревах, траві, до вогнів, що палають здалека, до подиху нічного, до цілої Природи.

Сідає в лодку і пливе по хвилях. Вода облизує боки лодки і щось хлюпоче.

Їй здається, що довкола, не вода, а пустиня, або запусчене кладовище, на яким стоять плакучі берези, верби, тополі.

Або ні. Їй здається, що це велика-велика пустиня в нічну добу, освітлена космічними тілами. Пустиня, по якій йде людина, яка шукає щастя для себе. Нехай йде. Пустиня велика, широка. Людина блукатиме, шукаючи вічних тайн душі, загадкових сфінксів, яким довіряє свою душу, свою надію...

Людина йтиме довго; піде і руками своїми, твердими, ловитиме мряку, повітре, тумани. Вона, утомлена, йтиме що-раз далше, в ніч ясну по широкій пустині.

А сфінкси стоятимуть тут же близько неї, але вона їх не догляне, і коли врешті цілком знесилена, але ще з краплинами надії йтиме ще далше, то від спраги побачить може тільки фата-моргану...

— „Я кидаю пурпурно-ароматні рожі у ясну, срібну пустиню — йому кидаю! І доки цвістимуть у моїх садах ароматні квіти, цілуватиму їх і посилати йому, мому коханому!

— „Прийміть ці квіти і запах їх, ви духи, боги нічного дозвілля, ви заховані сфінкси. Ви чуєте пісню мою?

— „Занесіть йому і дайте напитись аромату отсього, з якого і я пила гарячими устами. Скажіть, нашептайте йому, що я кожної такої літньої ночі, посилаю йому дарунки-вінки сплетені з рож пурпурних, аромату кохання і смутку болючого.

— „Ночами цілими виглядаю його, співаю тихо пісні кохання на прихід його.

— „О, ніч благословенна, свята! В твої обійми віддаю всю свою надію, любов, всю пісню молодості моєї!..“

Цілих ряд днів гарячих, осліплюючих... і повітрі хвилює перед очима. Перелітають мушки, метелики, повилазили на розпечене каміння зелені ящірки і ліниво дрімають на сонці.

В сліпучо-білий день, наче все заснуло. Хлопця грається і щебече до старого Цезаря, чорної, кудлатої собаки. Тягне за вуха і регочеться, коли Цезар великодушно жмурить очі, ласкає язиком і махає хвостом.

Стежкою, яка біжить з садів до озера йде старий мес'є Жак з братом. Вони їй кланяються. Певно пробували вина старого, бо оба сперечаються. Мес'є Жак йде до добродійки, щоби висказати свій жаль, на мес'є, який так насміхається над його переконаннями і не вірить йому.

Вона сміється і успокоює Жака. Се певно жарти, хто ж би смів не вірити мес'є Жаку?

Так, так. Се ж відомо, що його пани, графи, правдиві графи, а отсей старий будинок, це гніздо графське. От прошу, прошу піти з ним, з Жаком і він покаже, які там скарби, яка слава захована в цім домі. Правда, цього не видко з надвору, а й часи тепер перемінились.

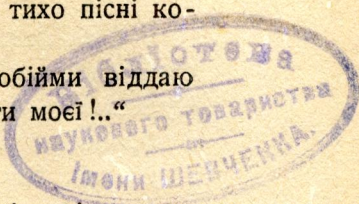
І старий Жак держить цілу промову про старих графів, контес, про часи Великої Революції, про страшні події, які мали місце перед десятками і десятками літ.

Жак запрошує подивитись. Нікому він сього не зробить, а от для добродійки яка так його розуміє, він хоче зробити приємність...

Через квітники, виноградники Жак веде гостей до старого будинку-палати.

Кам'яні сходи. Коридор, двері і двері.

Жак наче довіряє якусь тайну, про яку тільки він знає.

Сама старовина. Дубові, старої роботи шафи-креденси, старі фаянсові фігури, мідні хрести, напів-чорні порт'єри. Чути давню вогкість. Симетрично розставлені фотелі, столики, шафи. Перед великими зеркалаи статуетки Венер, Амурчиків, Бакхусів.

В великих, позолочених рамах висять портрети старих матрон-контес, графів. В чорних, червоних, зелених плащах з нашивками коло шиї і на зарукавках.

Добрий Жак з захопленням пояснює їх генеальогію.

От старої роботи канделябри, дорогі гаптування, килими і подушки східньої роботи, ящики виложені слоневою костью, вази з рисунками азійських народів, годинники середньовічних мудровань.

Жак перескакує з місця на місце, наче хотів би за одним разом все показати, розказати про кожную річ окремо.

А от, прошу, що це за портрет! Правда? яка постава, сила, смілість. Се славний граф, який згинув в часі Революції, коли не хотів поступитись юрбі. Ах, які то були страшні часи!

І любий мес'є Жак малює часи Революції. Се були часи! Се були часи Чорта — коли юрба під його властю і проводом руйнувала все, що було панське. Вбивали на вулицях, вривались в палати вельможних панів, мучили їх на смерть, знущались з їх дочок і дам, а потім пускали все з димом, а добро пропивали по шинках!

Жак, з якоюсь злістю говорить про ту юрбу, про червоних чортів. Наче і його батьків спіткала та сама доля, що і магнатів.

Жак має ще і ще охоту показувати старі меблі, матерії — от бібліотека, за склом в великих шафах лежать спокійно в шкіряних оправах книги — од мініатюрних до великих фоліантів. Давні видання, з яких йде запах вогкості і старого збутвілого паперу.

Це все мало свідчити в очах Жака про славу старих графів.

Ах, симпатичний, любий мес'є Жаку!

І як би не те, що одного дня, вона зустріла людину, з якою ніяк не бажала зустрічатись, яка завдала їй стільки тяжких хвилин, яка була одною з тих істот, що стають иншим на дорозі, то вона — жила б троха спокійніше, з дитиною, разом з братом, чекаючи з болючою надією на поворот Романа.

Чекала б — серед цієї святої тиші, садів, виноградників і скель.

Вона не помилилась. Се був він, отся звіряча усмішка, самовпевнені рухи, гидотний погляд, ніби погляд хижака, що чигає на здобич.

Що робить він тут, серед цієї тихої околиці? Шукає жертв, здобутків?

Вона пригадує собі... а, ті прикрі спомини. Вона вже тоді все зрозуміла і відчула. Усмішки публіки, її лукаві погляди, смакування, хитання головами. І їй треба було великої сили, щоби видобути з себе кілька слів.

А потім її вже не обходив світ. Що їй до його, його вірувань, справедливости, етики.

Вона знала тільки одно, що стоїть коло свого Романа і більш нічого.

Ні шепіт, ні шелест паперів, ні телячі похитування головами, ні обвинувачення.

На хвилину вона опритомніла, коли прочитано присуд.

Останій поцілунок на устах коханого і, як каже брат її, вона попала в гарячку. Може це і так...

Вона пригадувала... Насмішки і уїдливі докори, які виявляла отара людей, по присуді. Отсі самі люди, для яких він прагнув краси, кращих думок і свіжости — раділи з цього, що його позбавлено свободи. А найбільше вдоволення розливалось у шановного доктора, сторожа громадської моралі і етики.

За кілька гарячих виступів, за кілька нових думок — громада карає помстою сліпою, під проводом старих дідів думки.

— „Публіко весела, вдоволена! Ти, що бажаєш насолоди, ігрищ, що вічно біжиш, як хвилі моря під вітром. Біжи як нічні мухи до вогню! Нехай кермують тобою ті, що уміють

морально випивати з тебе позиточні соки. Нехай поганяють тобою, це їх право, закон, їх воля, бажання. Нехай так давлять тебе, щоби кров капала з твоїх тіл, щоби ти не знала і не мала ні дня, ні години спокою, щоби моральні, фізичні батого і нагаї свистіли вічно над твоїми хребтами, навіть в ті дні, коли ти п'яна і розбещена, забуваєшся на хвилину і звертаєш не туди де тобі приказано, гни спину так довго, як коли упадеш напів мертвою і тоді затуманеними очима побачиш себе у своїх власних очах.

А поки що... бажай, вимагай батогів, моралі“...

— „Брате, — говорить вона, в гарячці, лежачи при відчинених вікнах, — ти бачив, коли от з цієї високої скелі, що там за виноградниками — гори? Ні? О, яка шкода! І я не бачила, а я думала, що ти мені розкажеш? Мені казали, що там така небесна краса, яку тут у долинах ніхто не побачить. Там і сонце інакше сходить і заходить, і вітер холодний віє інакше, а гори білі, білі обсіпані перлами, пурпурою і золотом. Там в нічну годину, духи гірські і гноми, взявшись за руки, виходять з підземелля, щоби подивитись на отсе царство краси; їх часом можна застати в нічну пору, як сидять на гострих, діамантових шпильях ледників і про віщось гомонять. Або йдуть по стрімких скелях і розбивають їх золотими молотками на дрібні шматочки; шматки скель котяться в долину з гуркотом, свистом і зкочуються аж до осель, а гноми дуже радіють з цього.

— „Еге, так кажуть де-які гірняки. Коли ніч зустрічається з днем, то тоді найбільше і найкраще капає з голів гір — пурпура.

— „Що я кажу тобі? Ага, я зустріла недавно, а ні, я бачила мумію, яка мена хотіла налякати. Я бачила тінь чоловіка, що крадькома наближалась до мене, але я не обернулась.

— „Романе, ти чуєш мене? Я простягаю руки до тебе, щоби обняти тебе. І чи ти ще довго стоятимеш так далеко від мене, я ж не можу досягти тебе.

— „А отсей чоловік сміється так погано до мене, в той час, коли я гартую мій біль, коли я задержую віддих у грудях, щоби зміцнити надію свою, на поворот твій — га? Се ти? Так, так. Я вже йду спочити. Я, знаєш, зустріла того, що стояв на сторожі громадської моралі“...

Вона лежить ще і дивиться на свого малого і вогкими, запаленими очима цілує здалека свою дитину.

Брат виходить то знову заходить, ставить лікарства і і доглядає за малим.

Вона хоче йому сказати:

— „Мій добрий брате, як вимучила я тебе своїм життям“.

Так, вона хоче йому отсе сказати, бо більше не знає, але уста не вимовляють слів, бліді, лице гарячкою налите, і тіло горить. Мале щось щебече мамі, заглядає в очі затуманені, тягне за руку і дивиться на маму і дивується, чому вона нічого не говорить до його.

А потім підходить дядько, дає ласощів і тихо, тремтяче цілує малого, а воно здивованими очима дивиться то на маму, то на дядька, то на ласощі.

— „Коли стихає весняна пісня і під тягарем понурих думок, з глибини душі проривається кілька напівчутних акордів — коли пориви і захват молодих літ леденіють і настають огидні дні животіння, а все, що раніше видавалось прегарним, чудовим, солодким, тратить поволі свою принаду і вартість, а на зустріч віє холодом і жорстокістю — я згадую тебе!“

— „Я згадую тебе і тоді, коли чую силу боротьби, коли руки мої нервово тримають дитину нашу, щоби я могла цілувати її головку, оченята, в яких я тебе там бачу.“

— „Я згадую тебе і в дні погідні, в дні відпочинку. Що робиш ти, мій укоханий, дорогий? Коли настане хвилина, в якій я зможу віддати тобі нашу дитину, і пригорнути хоча б ще раз до грудей своїх?“

— „Я плачу. Я співаю тобі, коли заколиую дитину до сну солодкого. Як лагідно, як цікаво, як невинно дивляться очі її на свою маму. Романе, Романе !

— „Я тут далеко — і згадую тебе кожної хвилини, кожної місячної ночі — і шлю тобі мій привіт — мій смуток і жаль. Ти певно відчуваєш, мій смуток, бо мені стає легше, по таких сумних поздоровленнях.

— „Здоровлю тебе ще раз і ще раз — з сеї хатини під скелями, над великим зеленим озером, разом з горами, квітками; разом з нашою дитиною.

— „Вона дивиться мені так ніжно в очі і кладе свою головку мені на коліна. Я знову плачу, бо не можу, не в силі переносить таких днів.

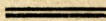
— „Цитьте, ви там на шляхах, нехай панує свята тиша. Нехай притихає гамір, прокльони, і нехай пливе аромат з садів і трав і наближаються вечірні мелодії.

— „Нехай пливе Вечірня Сімфонія над отсим тихим, захищеним шматочку землі.

— „Я благословляю тебе. Душа моя при тобі. Думки мої розсипались, як дороге намисто на шляху перловім, думки мої, швидкі як блискавиці, думки мої утомлені і спочивають, наче поснули.

— „Дорога моя тверда і біла — ховається в туманах“...

Л. Будай.

ЛИСТКИ З ЛІСУ¹⁾.

VI.

Будь ти проклятий тричі, великий натовп людей!
Велике місто, в якому так багато люду, ти огидне.

Увесь твій гармидер, дзвенькіт трамваїв, туркот фурманок і гомін торгівлі. Крик хлопчаків з газетами і писк дівчаток з квітками. Світло електричне і світло соняшне... Все, що є в тебе, велике місто, все будь тричі прокляте!

Ось твої жителі: мужьського полу — торг, жіночого — продаж. Твої всі мужчини купці, а жінки — продавці. Дивлюсь і бачу, що ті й другі добре торгують. Од його тхне гноєм, од неї — мускусом.

Іду собі вулицею. Одну зустрів — продається, другу — продається, третю — продається... І так далі. Така, що ледве ноги волочить, і така, що ще гопки стає, і така, що ледве з пелюшок викрутилась. І нема куди оступитись, щоб не наступила на ногу продажність: скрізь, куди не ступиш, в-вічі зазирає крамарка-гидота... Зазирає своїми масними очима в-вічі, впинає свої очі в душу і кладе в ній відбиток їх слідів... Одкриває рани. Пролазить в усі куточки душі, роз'їдає усі клітинки тіла, всі нерви, в мозок кісток вкручується, всмокчується жовто-бурою гострою течією і скрізь робить руїну... Не можеш тіла свого вже нести, розлазиться воно отруєне, повне розкладу, тремтяче і безсиле як драгли...

Можна вже через два кроки впасти і розтектись брудом. О, доле, доки ж вони будуть зазирати в мої очі і лити через їх в душу одчай і смерть! О, ліс мій любий, захистник незрадливий, чи захистиш мене і сховаєш од зору куплі і продажу?

Ти бачиш, що не отямився я ще од грюкоту великого міста, ще й досі вчуваю крамарські голоси, ще й досі ввижаються мені жовті обличчя з зеленими тінями і плямами.

¹⁾ Див. „Укр. Хата“, кн. № 1.

Чую запах вохкого моху і сирої землі. Чую твій шум, зелений ліс мій. Аромат живиці і пахощі соковитої осики; хруст гілочок під ногами, колючки соснові на обличчі і руках, жужмот верховіття в ушах і душі, дух торфу з твердих трясовин і стукіт ятела на сухому ясенку, але... не заглушається крик великого міста в душі і сморід торгівлі.

Білочка моя пухната, моторна, гострозора, — і ти прядеш очима на мене? Перелякане, біле обличчя тебе цікавить? Я-ж нічого ще і нікого не лякався, лишень вжахнувся торгівлі великого міста... Бачиш, що зо мною сталося?! Ніхто тепер мене мабуть не впізнає. А я-ж не боявся заліза, навіть бухкання гармат. Смерть не така страшна, як життя в гнояці, білочка моя пухната. От піду в саму гущавину, де дуби стоять похмуро, де вільшина обступила дзеркально-ясне, тихе озерце, чудотворне око лісове. Великани-дерева струнко випростались вгору, вхопились гілками, заступили око своє тихомовне. Тільки небо заглядає крізь маленьке віконечко в око лісове. А йому видно таку глибину як небо. В саму душу землі можна прозирнути. Сісти на корінь великий, схилитись через коліна очима в воду, впірнути поглядом в найглибшу глибину душі земної. Там тихо і ніякої праці не чути, руху не помітиш і серцем навіть. Вдуматись в тишину глибин недосяжних, розпливтись в жилах каменю і відчути вагу над собою віковичну, роздавити тіло і душу на найдрібніші атоми, задавити їх вагою космічною, розчавити в душі сліди великого міста і тоді забути їх. Роздавити спомин про жовто-зелені обличчя, розпорошити звуки великого міста на такі частини, щоб кожною звуковою хвилькою можна було світ оповити. І так здрібніти, щоб уява навіть не могла уявити дрібності моєї.

А тоді хай і ліс вже не шумить, тепер же хай шумить верхами своїми, наповнює душу мою тугою своєю солодкою, хай наповнить всі щілини тіла, краплі крові і мрії душі моєї свіжими, холодними, пронизувато-колькими приторками шуму свого роздрібленого по-між листками і гілочками. Будуть шурхати листки, кружляючись біля мене, сідати на шию, голову, руки; хай прилипають вохкістю своєю до рук

моїх і обличчя; випивають з мене всі фарби міста великого, очищують зір мій од відблисків крамарських звуків..

Так, легко родити бажання, але тяжко їх ростити, виховувати і жити з ними.

Хай — легко, але виходитись з хвороби найтяжчої можна хіба під гіпнозом очей лісових, очей, що дивляться з самої глибини земної... І я буду сидіти на великому колінкуватому корені, опершись спиною в могучий стовбур дубовий, і дивитимусь в тихе око лісове. В йому пірнає глибина неба, розмальована химерно перехрещеними гілочками і вітами. Не промайне по дзеркалі водяному ні тінь птиці, ні тінь гілок. Вода стоїть нерушно, землі з дна не видно, одне небо поринає все глибше й глибше. Одсовується в якусь даль недосягну і тягне туди всі думки, розмотуючи їх, мов нитки, з клубка. І вигладжуються зморшки на обличчі, шкура рівнішає, матовіє, уста складаються в спокійну лінію.

Ліс десь далеко шамотить. Перекочує жужмот в один і другий бік. Гуде щось так одноманітно, рівно, спокійно. І думки випростуються в одну тонку лінію, висотуються рівно і далеко з голови, в глибині неба. Хочеться вже заплющити вії, одкинути голову на стовбур і тихо сидіти. По обличчі ніби чорні лінії йдуть од вій. Спокій приходить і кладе руку на заплющені очі. І шум потроху м'якшає. Десь пішов далі й далі; шелестить, як милий сивий дідусь довгою бородою і усміхається добродушними очима, годі... Всі контури і сліди зникають, зникають, зникають, одходять... тихо... в далечінь далеку... далеку.

Натомість десь починається тихий вальс і дуби з березами пішли парами, колами, аж коси березові до землі черкаються.

Прощаю ворогів і друзів...

VII.

В повітрі багато чогось сірого.

Невиразне, як туман, холодне, самотне. Наче прозоре, але далеко не видно, обкутує контури всіх предметів, згладжує, заокруглює всі кутки, закрути, злами. Скрізь оповили

все ніби одні хвилясті, круглі лінії, а прямої ніде. І дерева стоять без тінів у вітах, без лощин і гір в кроні.

Дрібнесенький сніг ледви порошить... Понасідав на деревах білим пухом. Гілки простяглись, як руки з чашечками, свічками і квітами. Ліс наче вистроївся кудись іти. Чорний, поважний, як старі жінки ідуть до вечерні... І хочеться, щоб дзвін ударив. Щоб загув з високої дзвіниці і післав свої звуки по білих свічках, поначіплював їх на кожному гілочку, хвоїнку, розколихував би, а вони тихо гули.

Коли гудіння розростеться в шум — виростуть окремі голоси... Піднімуться і будуть падати з стогоном, як груддя на віко труни в ямі... Аби стугоніло, як груди. Донесуться з глибини окремі тонкі голоси, жалібні як голосіння, і зіллються з тими, що упали...

Розступиться ліс на дві лави і відкриє улицю... З глибини видно процесію. Дим кадильний пахне... Попереду йдуть молоді стрункі півчі з свічками в руках і білими хустками. Далі видно коливаються короги, хрести, з яких іноді гляне мертве людське обличчя, а потім закривається за важкою гілкою липи... Півчі ледві йдуть, спиняться, стануть білими сосонками і ялинами, побудуть трохи в гурті і потім тихо тануть в сивому димі, а трохи згодом виступають тихо з його... Глибше геть заколивались берези, ворухнув вітер їхнім гіллям, що спускалось вниз як срібні дощові нитки: видко, що суне труна, вкрита білою перчею чи що. Рушники висять впоперек труни і коливаються... На труні видко вінок з білих ромашок.

Ліс розсовувався, оступався на бік, ніби одчиняв двері, пускаючи процесію. Одчиняв ворота на кладовище. Хор тужив густими тихими звуками, над якими дзвеніли тонкі голоси жалібним прощанням.

Ліс рушив з місця. Голова походу сунула вперед, а ліс заходив з-заду і прилучався до походу. Натовп ставав більший і більший, зповняв всю околицю і розточувався ширше й ширше...

Чорні жінки, з свічками тихо йшли, ведучи за собою малих мовчазних дітей. Чоловіки з розвіяним волоссям, у сірих свитках ступали по землі тихо, дивлючись під ноги.

Дим сивий плутався по-між волоссям, клубочився, в'язався у хмарки і розгортався мокрим полотном.

Шепіт в натовпі падав, стало тихо...

Десь ударив по-мертвому дзвін!..

І пронизав кожного наскрізь болем останнього зітхання. Думки вилетіли з кожного, аж зашамотіли кругом, наче вітер обкрутнувся на місці і крилом зачеркав по землі.

І куди йти? і де пристановище? Чого йти... Покинувши свій тихий золотий, соняшний край, не глянувши навіть на своє добро, втопити очі в чорну глибіню, нічого в ній не побачити, але піти в неї. Хай курище не погашене доглібає в оселі, хай двері будуть покинуті незачиненими, а ти рушай в таку глибіню.

Дивитимуться з чужих вікон переполошені очі вслід за твоїми ногами. Останій погляд встромиться в спину і зробить болючу рану, але в тебе не буде сили оглянутись. Підеш, скутий жалем, як обручами; голос не вихопиться з заціплених побілілих уст, голова не ворухнеться на-бік, а тягтиметься вслід за зором очей, що потонув у чорній глибині. І ніхто не чутиме, що ти невірник її, прикутий, як раб до тачки страшними ланцюгами. Бачитимуть тебе чужі очі і питимуть з твоєї постаті камінний сум і жах. Тікати-муть геть од твого руху, ховатимуть зір свій собі під ноги.

Ні одного родича не було і вже не буде у тебе. Нестимуть тебе високо над головами, аби очі не бачили труни.

І так далі попливеш в димі кадильному... І спомин про тебе розіллється пахощами ладану. Жаль буде такий пахущий.

А там... згодом висмокче сонце тіло твоє з землі; протягне мов нитку з коріння через дерево аж у листя, пережене в жовті, прозорі краплі. І ти станеш ладаном.. Буде чути іноді в лісі запах твій жагуче гарний і тужливий, а іноді просмокчешся в бруньки, розцвієш потім білим цвітом, розвинешся листям і будеш грати одблесками сонця, або довго шумітимеш. І в твоїй новій мові буде вже поезія, бо не буде слів. І що ти робитимеш — в тому буде якийсь великий розум і залізна логіка. Не буде жалости ні до себе, ні до інших. І сила твоя ростиме в браку слів, отих усіх зрозумілих звуків безсилля.

Ти ж добре знав, що найбільш безсилий той, хто більше говорить, хто любить слова, і тільки камінь не падав духом: од його ще ніхто не чув звуків, ніхто не одкрив навіть найменшої його тайни. І ти чудово зробив: ти вже став сильним — од тебе вже ніхто ніколи не почує звуків. Ти станеш такою тайною, якої ніхто ніколи не розгадає. Бачитиме тебе і — не розгадає. Чутиме — і не розгадає. Братиме в руки — і не розгадає. Їстиме — і не розгадає. І навіть не знатиме, що це *ти*.

Ну, і що-ж тобі всі слова?!

— — — — —
Вітер колихнув полами покривала срібно-парчевого, завертів у гору кільця диму, нахилив в один бік всі жовті огники, що лягли наче зімове листя на дубах, а потім з довгою сурмою полетів між гіллями... Наскочив, вдарив у підборіддя, аж зуби клацнули, і вхопивши когось за сиві коси — поволік бо-зна куди, аж плахіття в гору піднімається та метляє. Ніби хто піднімає в гору завісу.

І це власне вистава скінчилася...

Лють світова пішла морозом. Трохи згодом бухнуло в лісі: це вона так розірвала дуба, аж луна покотилась в глибині далеко.

Але цей дуб ще зазеленіє весною і цвістиме.

М. С.

БЕРЕСТЕЧКО ¹⁾.

Уривок з роману.

Далі так не могло бути. Пан Волевач прибіг до Витовського з розскраєюною головою.

— Мої ж! Мої!.. Чигиринці!.. Хуторяне з Шабельників... Господи... Каменем у голову!.. Та що ж це!.. Господи...

Сяк-так заспокоїли пана обозного, але се якось було краплею, що переповнила чашу.

— Як! — загуділо полковництво й старшинство. — Нас будуть бити? Голови нам будуть розбивати? Хто? Голодранці оті? Та я з гармат у них буду бити! Та я ж як крикну на своїх, то й духу від тих броварників не зостанеться!

Отже висіло вже в повітрі те, що було найстрашніше у світі — братовбийча різня. Тоді знов видвинувся на сцену Богун. Він сховався, весь час його було не чути, але в таку хвилю він мусів бути на громадським посту — і був.

Почав з того, що зібрав полковників і старшину до себе. Ліг з полком у балці. Так затишно там було, аж любо після обозової гарканини, п'яних співів і шалу розгуканих товп. Мов у гості до сусіди з'їздилися полковники; аж повеселішали трохи.

— Бий тебе сила Божа, Йване — як ти тут тее... Ще б пасіку та тоді вже нічого від Бога й нетреба, — пробував зажартувати хтось, але не до жартів було.

Похмурі, злобні, з заплутаною в тьму будуччиною розсідалися люде. Не могло ж не приходити кожному в голову — що ж воно буде далі?.. Невже знов польська неволя?..

Посідали хто де міг. Якесь важке мовчання всіх придавило, бо властиво не знав ніхто о чім говорити. Богун десь відбіг — якесь діло важне; очі всіх зверталися на

¹⁾ Див. „Укр. Хата“ кн. № 3.

Виговського, але він, чорний як земля, мовчав і, здавалося, що у сього чоловіка розлилася жовч, так він з'ївся за сі дні.

Мовчання зовсім несподівано перервав Джеджалик.

— Братця, — почав він, і голос його дріжав. — Що ж воно таке, братця?.. Що ж ми будемо робити?.. Татар нема, помічі нема. Чернь тікає, козаки злі, як оси, а гетьман... Братця... Брате Йване — що з Богданом?.. Що?..

І так дивно було чути сього відважного смілого до безумства чоловіка, як у нього дріжав голос при згадці про гетьмана.

Виговський лиш здвинув плечима.

— Я не знаю. Я нічого не знаю. Я пробував, не раз, а може двадцять разів, але він грозить, що буде стріляти.

— То кат його бери — най стріляє, — обізвався хтось з гурту.

Виговський з'їдливо усміхнувся.

— Ну, то нехай пан полковник ідуть до гетьманського намету — я покажу де стоїть.

Увійшов Богун, почав о чіось шепотітися з Пушкарем. Той, схиливши на бік голову, слухав.

І безпорадне було се полковництво в наметі, як безпорадною була товпа в обозі. Вся безмежна могутність зісталася в одних руках — і от тепер ті руки опали.

Піднявся Богун. Оглянув своїми ясними очима всю громаду і... дивне почуття на хвиличку заволоділо його душею. Йому стало жаль. Жаль отсих усіх людей. Не полковників Війська Запорозького, а людей, людей заплутаних в якусь кольосальну павутину, безвладних у ній. Він наче побачив кістняки на місці сих буйних, на все готових голів.

Але трухнув чуприною — і воно щезло. Знов бачив ясно все, що діється перед очима, знов був серед дійсности.

— Браття товариші... Ще нічого страшного не сталося. Що втекло троха черні — так се за щастє треба вважати. Бо втікають лиш такі, котрих і без того нетреба. Що попилися, полковників не слухають? Дурниця, минеться.

Але полковництво не згоджувалося. Як? Нам проваляють камінюками голови, а то все дурниця? Галасують

п'яні товпи по табору, все нищать, грозять передатися на сторону поляків — то дурниця? А що всі потратили голови, а що от другий тиждень пекло якесь зробилося з обозу — то дурниця все?

— Кажеш нам за байбардзо те вважати, а сам чого утік з табору? Чого? — кричав Гладкий, присуваючися до Богуна. — Ми не тікали! Ми не тікали й не тікаємо!

Богун переждав поки все успокоїться, а потім почав знов. І його мова, спокійна, розважна, мов олій на розбурханім морі, заспокоювала схвильовані умисли.

— Не будемо говорити, браття, про мене. Може я добре зробив, може зле — все може бути. А от будемо говорити про справу.

Та йому не дали говорити про справу. Занадто вже наболіло всіх, занадто вже довго терпіли — і от тепер прорвалося. Кожний згадав усі свої кривди від найдавніших часів, всі свої спостереження, всі свої ради. „Я ж казав“, „а я ж іще тоді говорив“, „а я ж бачив“...

І знов мовчить Богун, звівши на бік голову. Він мудрий сей Богун, він знає... І так якось дивно — що всі ті скарги, всі ті жалі й нарікання — все те зверталось до нього. Були ж і старші тут, був Виговський, права рука гетьмана, а от якось ніхто не звертався до них, тільки все до нього, до Богуна.

Він дав усім виговоритися, потім знов почав сам. Його річ була проста: він тільки радив зібратися всім, усім як єсть старшині і піти до гетьмана.

— Упадьмо йому в ноги, благаймо... Роскажемо йому що діється, виведемо його серед обозовища, покажемо пустки й руїни — і він зрозуміє. Зрозуміє, що треба не давати волі собі, що тут нема Хмельницького, а є гетьман України, на котрого весь нарід дивиться, як на свого спасителя. А як тільки гетьман прийде до себе — побачите, панове, що не мине й дня, як чернь знов стане покірна, як овече стадо, знов піде за приказом гетьманським, знов настане спокій в таборі і ми двинемося далі.

— Еге „далі“. А хан? Може хан уже підписав пакта з поляками!

Піднявся Виговський.

— Що до хана, то я маю вісти. Хан за чотири-пять днів буде тут.

— Як? Правда? Уже? Слава Богу! А чи вірні то вісти? Хан прислав? Коли?

Виговський говорив, що вісти вірні і що на правду хан близько. Ся вістка радісно вплинула на полковників. Радугу Богуна прийняли і хотіли йти зараз же, сю хвилю, але Виговський не радив.

— З того нічого не буде. Ні, йти треба, я не про те, але не зараз. Зараз ми його все одно застанемо... ну, п'яний чоловік та й годі. А от завтра — инша річ. Завтра неділя, він не буде пити до служби — то от ми й прийдемо перед службою. А там — що Бог дасть.

Аж повеселішали полковники. Бодай є на чім опертися, бодай є надіятися на що. Богун задержав усіх на чарку горілки, тільки Виговський не зостався і зараз же сів на коня, вимовляючися ділами. Решта старшини всі zostалися. При столі теж було якось затишно, речі йшли свободно — одно слово, повеселішало козацество.

Наступила неділя. Табор протверезився. Хотілося б прибратись, намастити волоссе, одягти нові чоботи і стати, як у себе в селі в неділю, слухати зі скрухою сердечною проповіді немудрої, зітхати й земно кланятися.

Але тут нема того. Он одна церква на стільки народу, що туди й старшина вся не влізе. А щоб у чисте що одягтися — і не думай! І з глузуванням з самих себе обтріпували бруд з одежі, щоб хоч с'як-так охаритися, щоб хоч дивлючись на золочений хрест здалека, чути себе поближче до свого Бога.

А коло гетьманського намету — вся старшина. Ждуть чогось, мовчазні, серйозні. Докоला товпа чорні.

— Ну чого повилуплювали очі? Ну чого? — усовішує якийсь козак. — Не бачили людей! От народ! От...

Він не находив уже й слів на таку безтактовність і, мов підкреслюючи своє найглибше знання приличности, повернувся задом до полковників і з прибільшено рівнодушним видом набивав люльку.

Сонце височенько підбилося і весело грало на святочних жупанах, на богатих в сріблі та злоті пихвах шабель, на састах та оксамитах, на дорогоцінних каміннях полковницьких перначів. Табор гудів — і в тім гудіню нечутно було легкого півканя ніжнього невидимих жайворонків у небі, та не було коли того й слухати. От сю хвилю, сю хвилю дасть знак пан Самійло — і треба буде йти до гетьмана...

Понуро, зморщивши брови стоїть вперед усіх Виговський, під пахвою купа паперів. Пушкар, Демко осавул, Гладкий, Носач так мов вирівнялися у четвірку, але навіть не помічають того. Десь в середину депутації забився Богун, Глух Осип коло нього вся старшина генеральна й обозова. Але тихо стояли усі, мов перед сповідею.

Тихо відхилилися двері намета, пан Зорка кивнув головою... Застукали серця у всіх. Першим пішов Виговський, за ним рухнулися усі.

Гетьман сидів спиною до дверей. Кинувся, мов перед нападом, але в туж хвилю схаменувся.

— Що... що ви хочете, панове?..

Голос був хриплий, а лице... Всі дивляться і не пізнають свого гетьмана. Се мов інший чоловік якийсь, мов запалилося там у нього щось у середині і от світиться лиш крізь очі отруєним хорим блеском.

Джеджалик — він стояв впереді — хитав головою, а лице його збиралося в зморшки. Потім він не видержав і, хлипнувши, похилився на плече гетьманови.

— Батьку... батьку... що ти зробив з собою? — і плакав і мочив сльозами сорочку гетьманови.

Хмельницький видимо кріпився і тільки говорив:

— Ну... ну, Хвилоне... Ну...

Понуривши голови стояли полковники. То у того то в другого звисала з довгого вуса сльоза.

Джеджалик рвонувся і впав на коліна.

— Батьку! Батьку — пожалій і нас і себе і усю Україну!.. Глянь же, що робиться без тебе, глянь...

Гетьман підіймав його і півсвідомо говорив:

— Та встань же, Хвилоне... ну от бо який ти... Та встань же, встань...

— Не встану, батьку, не встану, доки не проречеш ти, що схаменешся. Не встану доки...

Тут загуло полковництво... Не добре у війську діється... Смута велика... Трухніє нарід, страх гонить чернь з табору... Кажуть, що хан уже не прийде... Що хан запродав нас ляхам... Кажуть...

А гетьман стояв, мов винуватець перед судом і, потупивши очі у землю, чув себе грішником. Грішником і перед сими людьми, що прийшли сюди в оксамитах, і перед тими, що там за наметом півголі тікають з табору, і перед Україною цілою, й перед усім своїм народом. Так мов би гріхи мира узяв на себе, так мов би соромно було ще раз упасти під хрестом важкого обов'язку.

А товпа полковників осьміліла. Бачили, що топчуть гетьмана, бачуть, що душа ся зменшилася і вину на себе приймає, бачуть свою швидкоминучу власть — і сиплють докорами, радами, навіть погрозами.

А гетьман тихо обзивається.

— Що ж я можу, панове... що ж я можу?..

— А хто ж може?.. Ми? Ми так само не можемо! Нам голови камінем розбивають, — а нам то не подобається. Нехай кому іншому розбивають. Хто заслужив. А ми того не заслужили. Ми своє діло робили. Кликали нас — ми йшли. Ведено нас у бій — не лишалися позаду. А тепер над нами мужицтво має панувати?

І нараз — сталася зміна. Тут же, на очах. В одну хвилину.

Гетьман відчув се „рабство товпи“, відчув, що вона тішиться з хвилевости свого панства — і йому захотілося показати їй місце. Місце, місце їй показати! Вже він схаменувся! Мов відро холодної води, отрезвила його ся нахабність барвної товпи — і він почув себе гетьманом.

Якимось раптовим рухом підняв голову до гори, блиснув очима і виправився.

— Добре!

Сказав тільки „добре“, сказав тільки се маленьке слово — і десь, якимись невідомими шляхами, якимись невідомими безоднями, незрозумілим, і дивним, і таємним процесом — всі ті особи, що от перед хвилиною ще говорили гострі слова — змаліли, зникли, затушувалися, і остався тільки гетьман і його полковники.

— Добре! — і голос Хмельницького звучав уже так, як от, усі памятають, звучав він перед рядами війська. Мов срібна труба, що чути її у найдальші ряди...

— Добре! Які вісти від хана, пане писарю?

І виступав маленький услужливий писарь, розгортав папірці, спішненько щось докладавав.

— Добре. А військо о тім знає?

— Ні, пане гетьмане...

— То чому ж не оповістили? Пустіть вістника, так ніби від татар. Щоб поки обідня скінчиться, нехай всі знають. А митрополитови скажіть, що я буду сьогодні на службі Божій. Прощавайте, панове. Будемо направляти, що зіпсувалося.

Виговський хотів було ще якісь папірці показувати, але гетьман махнув рукою. Товплючися, як школярі, виходило полковництво, не можучи схаменутися з дива — де ж вони, полковники, поділися і коли.

А за годину гудів уже весь табор: „Гетьман! Гетьман буде на службі Божій! Гетьман!“. І гінець прилетів від хана. В усіх кутках розповідав, як гостювалося серед татар, як спішать вони сюди і за два-три дні будуть. Почали гуркати дзвони, що їх везли всюди за табором на високих кізлах; почав прогарати золотими дірками величезний на стовпах намет-церква — і посунулися сірі товпи туди, де гетьман, щоб глянути, щоб заспокоїтися нарешті.

От гетьманська варта прибічна. В два ряди вистроюється перед дверима. Козаки — як гармати! Один в один, рука в руку, нога в ногу. І вже настрій ротозявства опановує товпою, той настрій коли вона топчеться, як стадо на місці, вся самі очі, і боїться тільки одного — як би не пропустити чого, як би не прозівати.

— Голубчику... пусти мене в церкву...

А козак через плече з верха дивиться й цідить крізь зуби.

— Голово твоя несолона! Та де ж ви зміститеся усі!

— А хіба я один то усі?

Дзвони гудуть, поспішають попи, проштовхуючися крізь товпу. Показався сам митрополит. У золоті весь, у срібні. Так він не ходив у себе в Азії. От-от ще хвилиčka— і гетьман. Сам гетьман!

Стислася товпа... Була одна священна реліквія серед обозу. Так берегли її усі мов дитинку... Коня відсмикували за вузду, коли наближався, задок воза сильним рухом відкидали, коли грозив. То була берізочка. Маленька перелякана сирітка, що затесалася самітня якимсь дивом у середину табору і дріжить тепер день і ніч. Сіра від пороху, бідна, обсмикана— а чує як любить її чомусь козацество, і тремтить: сподіваної смерті боїться.

От і прийшла вона, смерть. Як показався гетьман зі свого намету, як ревнули товпи, як стало чорно у повітрі від хмари шапок, що мов гайвороні підлітало високо у-гору— зломилася берізка під сліпими ногами, погинула во славу гетьмана Війська Запорозького і всієї України.

А гетьман ішов в усій пишноті, серед сліпучого барвного кола старшини. Ішов важний і гордий, дивлючися прямо перед собою, мов його хмари несли, отсі звуки радісних дзвонів, отсі крики радісних товп. І коли увійшов у церковні двері— замалим стовпів не перевернули люде, наперли зразу сами не знаючи чого і пощо.

Заспівав табор на всі гласи. Може пятьдесят, а може й більше віктарів, розкиданих по всьому простору, засвітилися свічками, запіли попи, дяки, загули громади— і хоч би як високо був Бог на небесах, а мусів чути сю молитву козацького православного воїнства.

А коли на „Яко да царя“ гримнули з усіх боків гармати і клуби білого диму, козацького ладану, понеслися у хмари; як попадало все козацество на коліна від такої всеправедної молитви— Господи, Господи, що тоді з душею творилося. Кожного мов живим на небо узято!

А потім — гетьман вийшов. Під дзвони, під повівання золотих коругов, під брязкіт зброї гвардії прибічної. Уже стояло підвищення, червоною китайкою вкрите. Зійшов на нього гетьман, повів рукою і — утихло людське море...

Почав говорити гетьман Богдан Хмельницький...

Так, він говорить, не всі його чули, не всі знали що він говорить — але хіба того треба було? Хіба того що він говорить? Ні! Нехай мовчить, нехай лиш стоїть, отак високо, як півбог, нехай тільки дивиться на народ — а й то закричить, закалатає, кине́ться до нього кожне серце, похили́ться всі голови під ноги, і люде підуть, куди скаже підуть.

А він ще й говорить.

— Славному Війську Низовому Запорозьському — чолом!

Як сказав, як крикнув та як ще поклонився, знявши оксамитову шапку гетьманську — так їй-Богу забрав усі душі у жменю, як крем'яхи.

Заревла, загуділа, заклекотіла у відповідь товпа — аж далекі узгір'я здригнулися, аж байраки стрепенулися.

— По що ми тут зібралися, браття козаки? Ради чого біду терпимо, по калюжах спимо, відбігли хат, жінок, дітей? Може з дурного розуму? Ой з дурного розуму на таке люде не ходять. Ой щось велике рухнуло нас та привело аж сюди. А що — знаємо всі ми, від найпереднійшого полковника до пахолка найпущого, що коні пасе. Правда, панове товариство?

От вони! От вони — нитки, що зв'язав ними усі ці многотисячні товпи! От вони, от вони! У руках! У руках!..

— Щоденну роботу ми робимо, браття, сами, але коли приходить рішуча хвиля — то мусить увесь нарід рішати. Свою долю — нехай сам рішає. Так от тепер саме така хвиля настає. Слухайте!

Завмерли всі тисячі, аж мов порожньо стало на великім майдані.

— Прислав король до мене, гетьмана вами наставленого, лист. А в сім листі пише, — Хмельницький розгорнув папір. — Не читаю вам усього, бо то довго. Пише: „і тому з панами сенаторами намовившись, посилаємо до Вашої

Милости і до всього Війська Низового Запорозького — що хочемо вічний мир з козаками і народом усім українським чинити на віки нерушимо! О! Чуєте? Король хоче миру з нами.

Шепіт пройшов товпами. Вони вже не мали своєї волі. Скажи їм сей чоловік зараз, що треба миритися з королем — вони важали би то актом великої мудрости і раділи би з того; скажи їм навпаки — вони будуть і тому радіти.

— А чого ж то, я вас спитаю, захоїли поляки миру з нами? Чи не того, що добра нам хотять? Ого — жди від ляха добра! Ні, вони попросту побачили нашу силу й перелякалися. А я показав би їм нашу силу ще й не так, я списав би з ними договір не тут, а в Варшаві, але — не моя в тім воля, а ваша. Як скажете — так і буде. Захочете битись — будемо битись. Захочете миритись — сьогодні ж пішлемо послів на мир. Але памятайте й ще одно: хан не сьогодні-завтра прийде. Коли замиримо без нього — як би не розсердився та як би не довелося нам потерпіти від нього. От се я хотів вам сказати, а ви вже рішайте самі. Як скажете, так і буде.

Хмельницький зробив вид, що хоче зіходити. А потім наче пригадав.

— Ага! Донесено мені, що де-які свавільні голови чинили непорядок у таборі, пили, говорили непотрібні речі. Так от кажу вам: поки я гетьман — того не має бути більше. Голову розіб'ю отсею булавою! Чули? То памятайте!

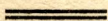
І зіходив униз, гордий, могутний. Ішов до шатра, а за ним хвіст здивованих, притихлих полковників. Стискали плечима і говорили стиха одно до одного: „Чорт його знає, що се за людина... І маленьким зробився, і погрозив, і правду сказав, а нарешті взяв і всю справу коло пальця обернув“!

І тільки один полковник ішов, не захоплюючися — то Богун. Якось трохи ніби досадно було на гетьмана... І по що йому, йому оті вигадані папери від короля, оті дурнички? По що йому, йому?

А за годину чернь прислала до гетьманського намету через своїх делегатів рішене:

„Пан Біг і військо так хоче, щоб ми жадним способом з королем не мирилися, бо не на те ми відважилися й не на те сюди прийшли. І хоч би й Орда від нас відступила, то ми й тоді при достоїнстві твоїм, пане гетьмане, всі гинути будемо. Або всі погинемо — або від ляхів визволимося“!

Гнат Хоткевич.

І ТИ...

І ти, і ти поета обдурила:
Всі молитви мої забрала в дар,
Всю молодість, всю святість захопила
І утекла з тим скарбом на базар.

І знов лишивсь я в мрійній самотині.
Мовчу. Застиг од болю і наруги.
В мій кришталевий храм, в мої святині
Нахабно вдерлись п'яні волоцюги.

В тім храмі я вклонявсь моїй Мадонні.
Сплітав любови чистої вінки.
І от... тепер... там крики безсоромні,
Глумливий сміх, роспушта і танки.

Мовчу. Дивлюся мертвими очима.
Куди подітися? Куди втекти?
О, молодість моя... О, мрійні храми...
Любов... І ти опльована, і ти.

Я. МАМОНТОВ.

НАД СВІЖОЮ МОГИЛОЮ...

В літі минулого року я останній раз бачив Коцюбинського у Львові. Він був тоді тільки проїздом, вертаючи з Криворівні, з Гуцульщини. Приїхав зовсім хорий, з тим, що піде до шпиталю лежати, як не поправиться здоров'я. Але сонце пригріло, була гарна погода і він не потребував йти до шпиталю. Від двох тижнів мучила його безсонниця, але тепер він міг все-таки ходити, багато розказував, робив покупки і вибирався в Чернігів. Як він тоді тішився, що в Криворівні удалося йому призбирати багатий матеріал і він зможе, повернувши до дому, писати більший твір, який давніше задумав!

Кілька тижнів пізніше писав з Чернігова, що хорий. Незадовго після того я інформувався про його здоров'я з газет і бюлетені ті були зовсім не радісні. А вже зовсім неутішна була звістка про те, що лікарі на київській клініці порадили йому їхати додів. Така порада значить: їдь до дому вмирати, не причиняй нам тут клопоту. Хорий поїхав до дому і дійсно помер. Коли я перед самим Великоднем приїхав до Києва — першу новину почув: Коцюбинський помер! Тоді лишилося мені лише їхати до Чернігова на похорон...

Адміністрація подбала, очевидно, про те, щоби похорон не був ніякою українською маніфестацією. Заборонено нести навіть вінки, над гробом ніхто не смів промовити. Кілька тисяч народу стояло ще якийсь час над могилою після того як були покінчені похоронні церемонії, поки представники влади не почали виявляти своєї нетерплячки. І люди нарешті почали розходитися.

Але день був прегарний... як би покійник був в живих, певно був би казав вивести себе в сад, був би любувався і радів з такого гарного, весняного дня і пив свіжий воздух, усміхався до сонця. Поховано його за містом, біля Троїцького монастиря, там де могила Марковича і Глібова. З гори пречудовий вид на околицю, широку долину, уквітчану зеленими травами. Кажуть — покійний водив колись раз одного з своїх знайомих туди і виявив бажання, щоб там його поховано.

Сповнено його бажання і він там лежить. Сповнилася мрія українського письменника...

Великого вражіння смерть Коцюбинського не зробила. Не більше як пів години після похорону публіка преспокійно пішла далі святкувати, по дорозі пила квас від спраги, молодіж гуртками розійшлася гуляти. Такий гарний був день... Весна казала людям того ж самого дня забути, що вони були на похоронах українського письменника. Так само і ціле українське громадянство не дуже схвилювалося після втрати Коцюбинського. Кілька делегатів товариств, вінки, відтак телеграми від окремих людей та інституцій, але те все, як звичайно. Відтак прийшли на чергу інші справи...

Я, очевидно, не хочу нічого злого сказати про нашу публіку та про які-небудь ненормальні її відносини до Коцюбинського. Навпаки — все було нормальне.

Серед українських письменників і діячів українського слова — Михайло Коцюбинський був один з нечислених аристократів. Його літературний талант був по-над всякий сумнів, він не міг мати і не мав яких-небудь противників в літературі, когось, хто би перечив йому лаврів. Але передове місце серед українських письменників він здобув собі сам, виключно завдяки своєму талантові. І се згори определило відношення до нього широкої публіки. Широка публіка не тямить вартости коштовних каменів: їй давай мішками мідяну монету — тоді вона буде бити в долоні. А Коцюбинський не давав нічого, що можна би розмінати на дрібну монету. Йшов собі своєю дорогою, добував собі слави письменника тільки тим, що культивував любов до прекрасного і виховував себе до мистецтва. Нема тут зовсім деклямацій про убогий, нещасний народ, нема віршів „під Шевченка“, нема плачу над Україною, — одним словом — нема нічого майже, що могло би йти як метелик в десятках тисяч екземплярів по-між народ. І не диво, що тільки ті, які можуть читати і розуміти твори Коцюбинського, читали його: поодинокі люде з по-між тої маси, яка називається українською інтелігенцією. Тут його цінили, шанували і любили. Популярности тої, яку мав наприклад Грінченко, Коцюбинський не мав, але його публіка і читачі були вибрані. Так, думаю, краще... І тому треба уважати відношення

українського громадянства до покійника за нормальне. Воно не мало ніяких обов'язків супроти нього, коли він марнував свої сили на службі і не має ніяких обов'язків тепер, коли він спочиває вічним сном. Українська публіка для того лише, аби по смерті своїх великих людей хвалилася ними і мала аргумент на свою культурну дозрілість...

Але варто пригадати про обов'язки тої публіки, яка знала Коцюбинського, уміла цінити його талант і любила його — публіки, для котрої були писані твори Коцюбинського.

Максим Горький писав в телеграмі на похорон Коцюбинського: „Человѣкъ смертенъ — народъ безсмертенъ!“ Повинен був писати: чоловік смертний — але не весь! Смерть не може і не сміє вбивати пам'яті в людських серцях і душах про того, кого ми любили. І тому він *живе* в нас. Народ оточує свого героя тисячними легендами, переказами, співає про нього в піснях — ми, т. є. ті, що були читачами Коцюбинського і цінили його талант можемо тільки про його заховати в серцях пам'ять. Глибоку, тиху пам'ять, без жадної афектації. Схочуть ширші верстви українського громадянства почитувати його, будуть збирати по рублю на фонд його імені, — прекрасно; але не тим людина стає безсмертна, що громада порішить виставити пам'ятник або таблицю з мармуру, яка має давати звістку про неї всім потомкам. Се тільки мертва буква етикета, а не почитання. Безсмертним стає чоловік тоді, коли гріб його може бути збірним пунктом для вірних. Смерть має тут велику силу релігійну. Мандрівник пускається в далеку, невідому і страшну пустиню, йде на неминучу смерть, але, як ті брати, що тікали з Азова, значить дорогу для тих, що попадуть на той самий шлях. З одного кінця пустині він подає знак тим, що знаходяться на протилежнім березі. Не всім він дає знак, почують його лише ті, що уміють слухати. Голос йде горою і, по-над людські голови, йде поклик героя через цілі століття, поки почує його рідна душа.

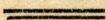
Коцюбинський говорив по-над голови людські. Не робив гамору і не любив його. Що дивного, що багато довкола його було глухих і німих? Український артист ще довго буде проповідувати в пустині. Але єсть такі, що теж говорять до глухих і сліпорожденних і вони чують голос його. Чують і ску-

плюються довкола того голосу. Сумно чути той ^{мелодійний} ~~салютний~~ голос, але відродно на душі, що таки його чуєш, що не придавлює тебе зовсім пустиня та мертвота. Як бабусина казка дітей в глухий осінній вечор. Так заспокоює тебе той голос: береш з нього силу, віру, любов. Нехай той голос казка, видумка фантазії; але так треба нам тої казки, щоб увільнитися бодай на хвилю від страхіття життя, від страшної його правди та зневіри!.. Тому творчість Коцюбинського геройський вчинок на тлі української дійсности. Се оаза, в якій можна покріпити себе свіжим, чистим джерелом. Трудами життя він збудував гармонію. Переборов в собі хаос, виховав в собі вищого, гармонійного чоловіка, силою волі придавив всяку нервовість, мелодраматичні зітхання та ефекти, одним словом поборов неситу природу, а отворив на розстіж двері, впустив багато простору, сонця, природи і дав людині в своїх творах свобідно віддихнути, натішитися гармонією слова, красок, рівновагою духа. Хіба мало дав тим причин для глибокої вдячності?

І нехай се тямить тепер кожний, хто повинен тямити. Письменник, що показував нам по-над сучасним життям прекрасну веселку мистецтва помер. Се значить: сиротами остались ті, що прагнуть „хліба небесного“, ті, що жили з його багато заставленого стола і упоювалися його вином. І для них ото Коцюбинський не помер. І могила його ще більше повинна з'єднати їх і привязати до всього, що було дороге учителям. І їх обовязок — обовязок тої дружини, яка його слухала і до якої він промовляв — тепер, над гробом ще тісніше сплестися, виховати себе так, щоб гідно ставити опір хамству життя і в потребі виймати з пахви меч за справу мистецтва, яке їм стільки дало радости...

Коцюбинський умер, але веселка, якою він прикрасив горизонт української літератури лишилася. Чолом перед могилою того чоловіка, що полишив по собі в спадщину веселку!..

М. Євшан.

ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА¹⁾.

II. Світовідчування Сковороди.

Така в загальних рисах філософія Сковороди.

Як я вже зазначив вище, Сковорода не лишив по собі насліддя, яке мало б ціну для всіх віків; ми читаємо з цікавістю його твори тільки з поваги і довіря до його незвичайної особи. Все, що в філософії Сковороди мало вічне значіння, покрив надгробок з глибокодумним написом: „Мірз ловивль меня, но не поймалз“. Щоб відшукати Сковороду в його творах, треба глянути на них тими очима, якими він сам дивився на світ Божий: цеб-то дивитись на них як на тінь правдивого Сковороди, відрізняти в них зерно невмирущої правди від історичного лахміття.

Одежа, в яку ми вбираємо свої думки і переживання, залежить від часу і місця, але самі наші переживання по своїй істоті вічні. Не однаково висловлюється почуття любови дикуном, середньовічним рицарем, сучасним селянином і сучасним інтелігентом, але само чуття любови є вічною цінністю, яка по своїй істоті однакова для кам'яної епохи і для нас, для нашої землі і для Марса, як що там живуть люде. Наші духовні цінности незмінні, як незмінні елементи фізичних тіл і їх хімічне сполучення. Водород і кислород в цілому світі однакові і сполучення їх скрізь дає воду — те ж саме і з духовними елементами нашої істоти: любовю, релігійним чуттям і т. д. І як в природі елементи в чистому виді майже не зустрічаються, так само і певні комбінації духовних елементів в людині трапляються може раз в сто літ. І що найголовне — ми не можемо штучно викликати появу певного типу людини за відсутністю соціальних лябораторій, і тому для нас особливо цінні ті типи, ті зразки „чистої“ людини, які утворює сама природа. Тому для нас мають невмируще значіння Платон, Сократ,

¹⁾ Див. „Укр. Хата“, кн. № 3.

Данте, Шекспір: вони те ж люде, як і ми, але різняться від нас, як чисте золото від золотої руди. В них природи дійшла до границь своєї творчости, і хоч би як довго протяглось життя на землі, природа далі Шекспіра не піде. Я припускаю, що в не-знати як далекій будучині люде утворять нові форми краси; у них будуть свої великі люде, і вони перестануть читати твори Шекспіра. Але я в одному певен, — власне в тому, що коли ми візьмемо найбільшого з будучих геніїв людства і змиемо з його фарби, знімемо одержу, в яку він вирядився, йдучи на маскарад історії, то знайдемо в ньому нашого Шекспіра, — не письменника — Шекспіра, а Шекспіра — індивідуальність, Шекспіра як тип людини, що мала „касательство кь мірамя иным“, для якої не було тайн в природі.

Таким невмирущим типом людини був і Сковорода, не як письменник-філософ, а як практик-філософ.

В найбільш заязлених твердженнях часто заховується чисте зерно істини. В народніх приповідках не раз можна зустріти глибокі філософські і соціологічні постулати. Не важно, що народ вживає їх тільки в певних житейських випадках — важно те, що приповідки схоплюють саму суть явища і через те мають значінне не лишень для тих випадків, в яких їх вживає народ, а для всіх аналогічних явищ. Наприклад, приповідку: „видно пана по поході“ народ вживає тільки тоді, коли по поведженню людини судить про цілу людину, але в цій приповідці зформульована загальна істина, яку, скажім Сковорода, висловив іншими словами: „кожна тайна має свою тінь“. Очевидно, Сковорода не сказав нічого нового: він тільки взяв ту істину, яка ховається в народній приповідці, утвореній для спеціальних життєвих випадків, і пристосовував її до загальних світових явищ. Багато з того, що ми знаємо, є тільки народні приповідки, пристосовані до ширшого круга явищ. Народ каже: „Який привіт, такий одвіт“, „какъ аукнется, такъ и откликнется“, а філософ ту саму істину висловить іншими словами, в більш загальній формі. Коли б філософ з народа, цеб-то людина, не знайома з науковою термінологією, замислився над взаємовідношенням зовнішніх предметів і наших вражінь від них, то він висловив би це взаємовідношення приповідкою: „Який привіт, такий одвіт“, який пред-

мет, таке і вражіння від нього. Один предмет робить одне вражіння, другий — друге, інший предмет — інше вражіння; „одвіт“ залежить від „привіту“; суб'єктивний світ, „одвіт“, є реакцією на ділання об'єктивного світу, „привіту“; наше душевне життя є суммою реакцій на впливи об'єктивного світу.

Одним з таких заялених тверджень, як і народні приповідки, є твердження про взаємовідношення теорії і практики. Кажуть звичайно, що практика важніша теорії. Дарма зачеплені за живе теоретики доводять, що практика ніколи не може бути досконалою без відповідної теорії, що багато практичних дисциплін повстало з чисто теоретичних міркувань, що ціла наука, гордість нашого часу, досягла тої висоти, на якій знаходиться тепер, тільки завдяки тому, що вчені кермувались в своїх дослідках не практичними вимогами життя, а безкорисним шуканням правди — „обиватель“ непохитно вірить, що кепська практика ліпша від доброї теорії, що залізне діло дорожче, ніж золоте слово, що „изба красна пирогами“, а не „углами“. На перекір всяким доказам „від науки“ обиватель в глибині своєї підсліпуватої душі переконаний, що хоч слово й потрібне для діла, але бувають діла без слів і слова без діл, — переконаний, що важніше бути моральним, ніж говорити про мораль.

Як на мертвому камені часом знаходять витиснені форми колишнього життя, так в цьому обивательському переконанні притаїлось зерно істини.

Ми всі стараємося щось мати, і зовсім не дбаємо про те, щоб чимсь бути. Вся наша „освіта“, „культура“, збудовані на тому, щоб яко можна більше навантажити людину фактами, цитатами, аргументами, гіпотезами, теоріями. Коли сучасна людина опинюється в такому положенні, як Робінзон на острові, сам-на-сам з світом, вона не знає, що їй, робити, не має, що робити. Нема змісту в душі; душа уявляє з себе склад подержаних річей, де кожна річ лежить не на своєму місці, і всі разом творять хаос, неприємний для ока. Ми слово зробили ділом, і через те воно стратило свою силу. Для нас не важно, що уявляє з себе даний письменник чи філософ, як індивідуальність, як тримається в своєму приватному житті, чи він сам додержується тих принципів, які викладає перед читачем.

чи вони є тільки продуктом „свобідної гри“ його розуму, вправами на задані чи довільно вибрані теми. Коли вийшли на людє скандальні факти з приватного життя де-яких видатних російських письменників, коли виявилось, що всі євангельські теорії Толстого розвивались їм неначе для контраста з його особистим життям, ми проголосили недоторканість приватного життя. Мовляв, ніхто не має права втручатись в особисте життя письменника, перед нами його твори, плід його генія— вони самі тільки мають для нас значінне, а не особа їх творця. Одна річ — обороняти якийсь принцип, а друга — переводити його в життя. Дозволяється бути лібералом в теорії—і монархистом в практиці, проповідувати ціломудріє — і не вилазити з домів розпусти, славословити мудрий стоїцизм — і ціле життя страждати від всякого рода „излишеств“. Все це ми дозволили і навіть возвели в догму. „Теорія сама по собі, а практика — сама по собі“, так виглядає наше догматизоване фарисейство. Сумне свідоцтво і для нас і для наших художників і мислителів. Проституція мислі, проституція слова...

Природа має свої прикмети шляхотности: вона не зносить демократизму і любить обдаровувати своїх улюбленців ріжними привілеями. Один з таких привілеїв — щирість в відношенні до світу і до самого себе. Не всі можуть бути щирими — тільки невелике число вибранців. Коли природа гнівається на кого-небудь, вона в першу чергу позбавляє його можливости бути щирим, робить його всесвітним кльоуном, що мусить виробляти всякі глупі фокуси перед незримою публікою на світових підмостках. Такими кльоунами поробила природа і нас, людей сучасних. Ми ніколи не буваємо щирими; ми все стараємося мати вигляд чогось, і ніколи не буваємо чимсь, як тільки кльоунами. Так, природа уміє тонко надсміятись над людиною. Вона не б'є бичами, не жалить скорпіонами, — тільки збуджує в серці людини любов до розмальованої машкари, ріжнокольорового папіряного колпака, дзвіночків, глупих слів, жартів, недостойних вивертів. І коли ми після того починаємо ходити на руках, підскакувати, перекидатись та плести несинітницю з більш жалкою, ніж смішною міною, природа байдужно відвертається від нас і, щоб не стратити шіри в саму себе і змусити нас зрозуміти своє смішне поло-

женне кльоунів на одкритій світовій сцені, вона вибирає достойного і запалює його душу огнем правдивої щирости. Так родиться людина з великою широкою душею, з глибоким інстинктом правди. Для такої людини всі наші глибокодумні теорії і гіпотези видаються їдким димом, що лізе у рот, у ніс, в горло, спирає дух у грудях, не даючи ні краплі тепла. Коли нема в душі почуття єдності світових явищ, то чого варті всі теорії єдності енергії? Коли людина не відчуває присутности духа землі в рослинах, то на що здались її мудрі класифікації і латинські назви рослин? Ми знаємо тільки назви річей і гадаємо, що цим самим знаємо саму істоту їх — от заправлене отрутою яблуко нашої нещирости! Ми не знаємо того, що знав простий серцем Сковорода: „Иное разумѣтъ имя, а иное дѣло, разумѣтъ то, что именемъ означается“.

Сковорода був улюбленцем природи, одиницею, яку природа утворила, щоб упевнитись в своїй здібности творити не лишень нікчемних фіглярів, а й богів, — і це можемо пізнати не по його глибоких теоріях — ми бачили, що їх у Сковороди нема, — а по його незвичайній, переходячій всякі грانیці, геройській щирости. „Знай себе“ — так говорив і так мислив він, знай себе для того, щоб бути щирим, щоб спів твоєї душі не творив дикої дізгармонії з співом природи. Роби тільки те, що властиве тобі, будь самим собою, не фальшуй, будь щирим, бо і сам загинеш, і загубиш ту справу, за яку взявся. Коли губернатор Щербинін запропонував Сковороді вибрати собі якесь заняття, що приносило б користь і йому самому, і громаді, Сковорода відповів: коли б я почув себе в силі рубати турків, то сьогодні надів би шаблю і пішов на війну. Така відповідь глибоко щирої душі. Губернатор був звичайним фігляр, яких природа множить мільярдами; для нього найвищою задачею людини було гайсати по сцені, щоб викликати грубий звірячий регіт у глядачів. Губернатор дивився на людину як на універсальний апарат, пристосований до того, щоб продукувати всілякі „користні“ для громади річі, і через те він гадав, що для людини байдуже, що робити: ходити на голові чи викручуватись на трапеції, аби від того була користь, через те він гадав, що спочатку громада, а потім „я“. Так завше мислять універсалісти. Ми, мовляв, душу свою ладні положити

за громадське діло, ось ми перед вами, з тілом і душею, робіть з нами, що хочете, посилайте в огонь і воду: ми все знаємо, все можемо, все зробимо по твоєму приказу, вельможна громадо, — на якому перехресті поставиш нас, там ми й будемо стояти стовпом. Можеш з нами поводитись без церемоній; можеш навіть вивернути нас, як рукавичку, коли це для тебе буде корисно: нам однаково, бо ми і з середини і з надвору однаковісінки... Раби, обвішані дзвіночками фиглярів... Так мислив губернатор, але інакше задивлявся на справу Сковорода. Для Сковорода душа людини була важнішою над всі громади в світі, справа власного „я“ важнішою від громадських справ, від науки, від всіх „коперникових світів“. Спочатку займись своєю особою, знайди праведного чоловіка в своїй душі, постарайся увійти в гармонію з Богом, тоді ти будеш корисним, коли б навіть не дбав про користь, а з порожнім серцем — ти гній, непотріб, які б високі функції громадські ти не виконував. Без правдивого чоловіка в душі, або, як ми б тепер сказали, без індивідуальности, людина гірша від безсловесних звірів. Вовк нічим не може бути, як тільки вовком, і ніякий птах не візьметься за таку роботу, до якої не є вроджений, — тільки людина намагається бути універсальною, йти проти законів природи, і за це природа мстить на їй, розмальовуючи її обличчя визерунками і надіваючи їй на голову гостроверху шапку з поганого паперу. Людина, як і всяке створіння, мусить мати свою індивідуальність; їй тільки одно властиве, вона тільки до одного вроджена, і тільки віддаючись цьому єдино, їй потрібному, людина може бути щирою, а врешті випадків — тільки нікчемним комедіянт. Світ Сковорода порівнював до театру; щоб добре грати на світовій сцені, кожен мусить вибирати собі роль відповідно до заложених в його натурі здібностей. Сковорода вибрав собі найтяжчу роль — роль людини і грав її до кінця свого життя. З яким призи́рством мусіли би сучасні „освічені“ люде поставитись до Сковорода, коли б „освіта“ не привчила їхньої психіки до рабського „падання до ніг“ перед освяченими історією поглядами! Адже Сковорода свідомо і щиро нехтував всіми золотими кумірами, перед якими впадає навколішки сучасність, і за одне те, що він, маючи повну змогу „прилично устроїтись“, обме-

жувався, як пише його приятель, одною свитиною, одними черевиками та двома дрантивими сорочками, сучасність не прибрала б йому іншого ймення, як тільки дурень або юродивий. Але це ще не головний гріх Сковороди перед сучасністю. Головний гріх в тому, що він жив „паразитом“, переходячи по черзі від одного приятеля до другого, і не мав ніякого „діла“. Людина без ніякого діла, безо всякої роботи! Цього ми не можемо уявити собі. Ми вернулись до поглядів старозавітного Єгови: людина, на нашу думку, мусить „в поті чола добувати собі насущний“; відповідно до часу, ми тільки прикриваємо цю гірку іронію Єгови над втерявшою рай людиною, над поверженим богом, різними дзвінкими словами та „високими“ ідеалами. Людина мусить працювати, бо, мовляв, праця є джерелом всякого існування, всякої втіхи, людина мусить працювати для себе, для своїх ближніх, для будучих поколінь і т. д. Сліпці! Та же Єгова плакав гіркими, коли виносив свій присуд першій людині. Єгова не для праці створив людину, а для вічного блаженства, для святого неробства; Єгова творив богів, і коли побачив, що з богів вийшли люде, то може перший раз зазнав страждань несправдженої надії, може перший раз зазнав непевності в своїй всемогучості! „В поті чола будеш здобувати хліб свій“ — це не спокійний присуд, а болючий крик розчарованого Владики. Єгова плакав, коли виносив свій присуд, — а ми з радістю вислухали його, немов би він, засуджуючи нас на працю, давав нам найбільше щастя. Ми впевнили себе, що праця — це не Боже прокляття над людиною, а Боже благословеніє, що тільки в праці полягає щастя людини. Так, справді тільки в праці. Що б ми робили, чим би жили, коли б нам не було над чим працювати? Ми б повішались з нудьги. Праця являється для нас благословенієм, бо вона визволяє нас від самих себе; ми вбогодухи, старці все-світні, тому нам потрібна праця. Але не треба з власної убогости робити догму. Скажімо, що людина мусить бути такою, якою вона повинна була бути по плану Великого Творця: свобідною, радісною, безгрішною, вся — краса, вся — молодість невмируща. Праця — не благословеніє, — праця — прокляття, яке тяжить над кожним, хто не послухався голосу правдивої людини в собі і зірвав яблуко невластивости. Єдина достойна

людини праця — безконечна радість, соняшна ясність духа, святе неробство, я би сказав ще — творче неробство.

Власне це радісне неробство Сковорода і вибрав за своє єдине і найбільше „діло“. „Мнози глаголють, что-ли дѣлаеть въ жизни Сковорода? Чемъ забавляется? Азъ же о Господѣ радуюся. Веселюся о Бозѣ Спасѣ моемъ... Забава... есть корифа и верхъ, и цвѣтъ, и зерно человѣческія жизни. Всѣ дѣла коеяждо жизни сюда текутъ будто стебліе преобразуясь въ зерно“. Божественна, недосяжна для звичайного смертного ясність духа, соняшна радість! Так міг думати і говорити тільки правдивий філософ. В цій радості безмежній — філософія Сковороди. Не в теоріях, не в богословських тонкостях, а власне в цьому великому неробстві, в цій здібності жити, як боги жили, творити з самого себе своє життя добувати з глибини власної душі дорогі діаманти, і гратись ними, пересипати їх на долоні і милуватись їх грою в проміні сонця — тут філософія Сковороди! Глибока первісна натура! Ми всі шукаємо життя по-за собою, ми не можемо жити собою. В порівнанні з нами навіть готентоти більш культурні люде, бо вони безпосередньо реагують на світові явища, вони незасліпленими, одвертими очима дивляться на світ Божий, а ми все споглядаємо крізь окуляри культури, все доказуємо, шукаємо причин, аналізуємо, синтезуємо, розрізаємо „гострим ножом“ розума живу красу на дрібні кусні, все повертаємо в хаос. Жити треба, — чуєте? жити, а не доводити, займатись розумовою еквилібрикою! Спочатку жити, а потім досліджувати, щоб ще інтензивніше жити, спочатку подивляти, а потім пізнавати, щоб ще більше подивляти. Хто знає, впрочім, може ці три стадії й не можуть бути перейдені однією людиною, а тільки цілим людством. Людство почало з чуття подиву перед світом, тепер воно старається пізнати його механіку, — може зрештою підійде час, коли людство знову поклониться Богові невідомому? Спочатку розум людський вражала кольосальність розмірів — може надійде час, коли воно буде подивляти мудрість світового механізму? Я особисто не вірю в це. Я вірю в те, що чуття подиву і на далі, як до тепер, буде привилеем таких одиниць, як Сковорода. Чуття подиву як і божествена радість, ніколи не стануть демократичними

цінностями. „Ахъ, покой душевный! сколь рѣдокъ ты, сколь дорогъ!“ — казав Сковорода. Сковорода знав, що всі люде прагнуть щастя, знав, що радість є метою кожної живої істоти, вірив в те, що людина утворена для щастя і що природа всім отворила путь до щастя, про те не дурив себе і не впав у прірву прекраснодушної маніловщини. Природа всіх призначила бути щасливими, але божественна радість не всім сходить у душу. Душевний спокій остільки являється рідким, оскільки для всіх бажаним. Тут кінець, тут прірва, трагедія людського існування, арена знуцання „всемилосердної матері натури“ над злощасною людською чередою. Високо, під сами хмари, знісся Олімп; там, далекий від людей і близький до Бога, пробуває Сковорода, насолоджується спогляданням світової краси, вдивляється в задумливі очі Вічності, день і ніч складає хвалебні гімни всемогутній силі, що оживотворила собою і землю, і воду, і небо, і зорі, кожную рослину, кожний каміньчик, найдрібнішу живу істоту; душа його спокійна, як гірське озеро, і чиста, як кришталі; вона потопав в Вічності і Вічність потопав в ній. Сковорода один на Олімпі; ніхто не сміє зійти на самий верх, доки там перебуває Сковорода, хиба що в пів-гори; для двох богів разом нема місця на Олімпі; коли один розпилюється порохом у Всесвіті, тоді — і тільки тоді має право зійти туди другий пророк Вічності, щоб склонити на молитву свої коліна перед престолом незримої сили. На Олімпі спокій, радість, щасте, таємнича тиша, повна нечутних згуків і незримих тіней, а внизу — уперта, божевільна боротьба за щасте, повержені тіла, покалічені обличчя, сморід трупів, клекочущий хаос, ад в повній своїй наготі. Для тих, що знаходяться внизу, нема щастя, не може бути щастя: природа засудила їх бути кльоунами. І вони знають, що ніколи не досягнуть щастя, і все ж таки борються за нього, б'ються уперто, до сказу, до загибелі; вони похожи на собак, яких змушують везти сані тим, що вішають перед ними до оглобель кусень м'яса; вічно біжить собака, — і вічно перед нею той самий кусень м'яса, так само близький і так само далекий. Ріжниця між цими собаками і людьми впрочім є де-яка: собакам на першій станції віддадуть той кусень, за яким вони гнались, а людям їхнього щастя — ніхто не дасть. „Всеблагая мати натура“ дуже зле

обійшлась з людьми, заложивши в природу кожного жадобу щастя: цим вона засудила рід людський на муки Тантала. І ніякого виходу з цього становища нема: так мусить бути; мусять одиниці молитись на горі, а мільярди біснуватись під горою. Демократизм є бунтом проти цього закону природи, але природа в дивній спосіб забезпечила себе від всіляких бунтів: чим більше людина скоряється стражданням, тим ближче стає вона до раю; і навпаки — чим більше вона протестує проти закону природи, тим далшим від неї стає Олимп. Інакше кажучи: чим більші успіхи зробить демократизм, тим гострішою буде боротьба між здемократизованою чередою і одиницями і в результаті — наслідком демократизму завше буде збільшення сумми страждань. Стремління до чарівного Олимпа і ненависть до олімпійців за те, що їм більше дано, ніколи не зникнуть з душі середньої людини; об ці мури завше розбиватиметься всякий демократизм.

Так, мусимо страждати, коли не вміємо жити...

Є в природі людини одно чуття, силою і розвитком якого можна безпомилково виміряти моральну цінність кожної людини: це чуття подиву („удивленіє“) перед великим. Мертва душа людська, для якої все ясно, як на долоні, для якої нема нічого в світі, перед чим вона могла би поклонитись. Така душа — пуста, покинута Богом і людьми. В ній ніщо не вродиться, крім лихого, в ній нема місця для краси і творчости. Людина, для якої світ став звичайною машиною, не викликаючою й того зачудовання, яке викликає складна фабрична машина, — найбільш нещасна і найбільш небезпечна для всіх, хто має з нею стосунки. Вона — труп, і затроє своїм трупним ядом кожного, хто тільки доторкнеться до неї. Сковорода сказав би, що така людина не має Бога в серці, а ми знаємо, що значив цей вираз в устах Сковороди: не мати Бога в серці це не значить тільки, що не вірити в християнського Єгови: бути без Бога — значить не мати в собі правдивої Людини, не мати ні до чого здібностей, не мати щастя, загалом — не бути. Подив — джерело розуміння краси і всякого пізнання. Колись казали, що природу можна покорити владі чоловіка тільки скоряючись їй. Це саме можна сказати і відносно добра, краси, відносно всього великого, відносно кожної річі. Як можемо

пізнати велику людину, коли вона не зворушує нас, коли у нас нема органа для прийняття її незвичайности, коли вона не викликає у нас чуття безграничного подиву? Така людина не існує для нас. Убивати чуттє подиву в душі людини — значить тим самим підтинати в корень її існування, значить позбавлявати її можливости розуміти поезію, музику, взагалі мистецтво і красу, бо краса дається пізнати тільки тому, кого вона покорає, в кого викликає чуттє подиву, простіше сказати — для кого вона існує. Як можемо пізнати світ, коли споглядання його не викликає в нашій душі нічого, крім чуття втоми, нудьги, коли схід і захід сонця не зворушують нас, коли життя рослин здається нам таким звичайним і неінтересним. Ми можемо знати, з яких клітин складається кожна рослина, для чого існують у дерева листя, коріння, цвіт, які функції їх, які процеси відбуваються в кожній клітині їх і т. д. — але доки ми не відчуємо присутности духа живого в рослині, доти ми не пізнали рослини, а пізнати дух живий можна тільки тоді, коли річ видається незвичайною, викликає подив до себе. Хто знає один механізм природи, той ще не знає природи; той має менше поняття про природу, ніж дикун. Природу знає той, кого споглядання її приводить в незвичайний трепет, хто може душею втопитись в ній, як в незглубимому морі. Слухайте, як говорить посвячений в тайни природи, правдива релігійна душа. „Ось блиснула блискавиця і слідом за цим зразу ж ударив грім, немов з гірських скель звалилась великанська лавина. Яка невимовна насолода лежати і прислухатись, як лютує негода! В цій насолоді є щось надприродне, все тіло мое солодко здригається, я маю таке почуття, немов би мене зразу напоїли до-п'яна, і це виявляється в тому, що мною опановує пустотливий настрій, я сміюсь, і все здається мені втішним“.

Або ще: „В моїй душі тихо ворухиться непритомне чуття, яке я раніш зазнавав, блукаючи по лісам і полям: мені здається, неначе хтось тільки що покинув те місце, на якому я стояв, що тут тільки що хтось стояв і тихо одійшов на бік. Мені здається, що я в цю хвилину стою з кимсь один на один, а трохи згодом бачу чийсь спину, яка зникає в лісі. Це Бог, думаю я. І я закликаю на місці, я не балакаю, не співаю, я

тільки дивлюсь я чую, як на моєму обличчі відбивається те, що я бачу. Це був Бог, думаю я¹⁾. От що значить розуміти природу; чути в кожній річї присутність животворящего духа, закликає в благоговійному подиві перед великим — це значить розуміти природу. Хто не має в собі чуття подиву, в чий душі нема струн, які грали би в унісон з світовою музикою, той ніколи нічого не визнає, хоч би скільки він учився і хоч би як зручно умів поводитись з мікроскопом і телескопом. Подив — одно з найшляхотніших почувань людини; без нього ніяка наука не має ціни, без нього неможлива любов ні до чого.

На жаль сучасність зневажливо ставиться до цього чуття. На жаль, ми направляємо всі зусилля та те, щоб винищити до щенту в душі людини всякі зарідки подиву і благоговіння. „Nil admirari!“ наш девиз — ганебний, потворний девиз, не менше огидний, ніж славнозвістний девиз чорносотенців — „Бий жидів“. Чорносотенці б'ють тільки жидів, — ми через своє крайнє скудоуміє убиваємо дітей, дорослих, всіх під ряд, без ріжниць національності; чорносотенці убивають тіло, — ми убиваємо душу. „Nil admirari!“ Що же зостанеться людині, коли з душі її витравити чуття подиву? Які цінности вона буде мати, перед якими богами вклонятиметься, чим жити буде? Що таке блискавка? „Тут нічого дивного: електричний „разряд“. Що таке грім? „Звичайна річ: він повстає з повітря“. Що таке вода, камні, метали, рослини, все, що ми бачимо? „Звичайні химичні і механичні комбінації елементів природи“. Що ж є дивного в світі, великого, такого, перед чим можна було б благоговійно схилити коліна? „Нічого: все звичайні річі, все сьогодні таке, як учора, і вічно буде тим самим“. О, премудрість, дурніша від самої глупоти! Наука — небезпечна річ: вона одиниць виносить на верхи свідомости, а мільйони слабосилих гинуть від неї. Наука, як і все на світі, не зносить демократизму. Демократична тільки глупота людська — її не можна звульгаризувати, бо вона по своїй суті вульгарна. Глупота — чи не єдина цінність, що не губить своєї цінности в руках юрби, а навіть збільшує: глупота одиниці, як відомо,

¹⁾ Кнут Гамсун: „Послѣдняя отрада“. „Рус. Бог.“, I, 1913 г.

збільшується відповідно до численности юрби, в яку попадає одиниця.

З чуття подиву виростає релігія, не та чи інша релігійна форма — християнство, магометанство, буддизм і т. д. — а взагалі релігія, з відомим чи невідомим Богом, — релігія, як подив, що перейшов в поклонення, як видчутте таємної єдності річей, звязку їх між собою і з душею людини. Ніяка релігія не повстає без того, щоб її не попереджало чуття подиву, і знову людина є*нічим, купую праху, що припадково нагромадив вітер і так само випадково розпорошить по землі, коли вона не має ніякої релігії, ніякого Бога. Бог — це скупчена цінність всіх цінностей людини, зкристалізований екстаз душі, вся сума душевної енергії, виявлена в один момент і втілена в один образ. Пригадаймо собі культурного дикуна Гамсун, що зберіг помимо культури первістну душу, свіжість вражіння першої людини. Ось він ходить по лісі. Його обіймає тиша. Він роздивляється навкруги і прислухається, і йому здається, що ось тут тільки що хтось був, тепер він одійшов на бік і он там; Гамсун його не бачить, але цілим своїм єством відчуває, що Він тут, тут, своїм духовним ухом Гамсун ловить згуки від його кроків, і в душу його поволі вливається таємна, невимовна солодка радість. Хто цей Невідомий, якого тілесне око не бачить, але присутність якого чується скрізь: і в ласковому проміні сонця, і в тремтіні листка, і в тихій розмові дерев? Це — Бог, каже Гамсун. Я уявляю собі, що так власне завше повстає поняття про Бога. Бог родиться не з бурі, грому і блискавиць: грізні явища тільки лякали первістну людину і сповнювали її уяву фантастичними страхіттями. В перший раз дикуна пізнав Бога в тихий, соняшний день, коли замислений і зачарований дивився круг себе, ловив оком метелика, милувався зеленою травицею і різнокольоровими квітками, прислухався до шуму дерев — тоді нараз йому вступила в душу та боязка тривога, яку почував Гамсун, а слідом за тим — тихе благоговіння. Людина пізнала Бога не через довгі міркування, а відразу, несподівано для самої себе, почувла присутність Бога в своєму серці. „Царствіє Божіє, справедливо каже Сковорода, вдругъ, какъ молнія, озаряетъ душу и для приобрѣтенія Вѣры надобенъ одинъ точію пунктъ времени“. І коли

надходить цей момент, тоді людина починає розуміти свій подив перед світом, свій жах перед грізними явищами природи і ласкавість соняшного проміння. Ми звичайно любимо слідити за еволюцією релігійного чуття, вишукувати його зарідок у дикунів, просліджувати потім його розвій через цілу історію і т. д., але релігія у властивім того слова значінню не має історії. Ні один чоловік не родиться з релігійним чуттем в душі, а хіба що з задатками до нього. Кожна людина повторює в собі історію народження релігії (розуміється, коли ця людина може бути релігійною), так що історія релігії не в історії, а в душі окремої людини. Правдиве релігійне чутте треба строго відграничувати від забобонів, жаху перед невидомим, традиції і т. п. психологічних моментів, що в своїй цілості складають той комплекс переживань, який звичайно зовемо релігією. Правдива релігія так само рідко трапляється, як дорогоцінне камінне в природі. Для невеликого числа людей релігія становить житте, для багатьох — рідкий момент в житті, а чимало є й таких, яким релігійне чутте стільки ж знайоме, скільки й каменню. Сковорода і в данному випадку належить до небагатьох.

Ми вже бачили, в чому Сковорода знаходить найбільшу радість. „Изъясняетъ Боговидецъ Платонъ: „Нѣсть сладчае Истины“. А намъ можно сказать, что въ одной истинѣ живетъ истинная сладость и что одна она животворитъ владѣющее тѣломъ сердце наше“. Отже для Сковороди найбільш улюбленим, навіть єдиним заняттем було шукання істини — і дивіться, що він говорить про це шукання: „Къ чему желать, все перезнать? Ненасытная есть забава гулять по соломоновскихъ садахъ и домахъ, а не все высмотрѣть. Искать и удивляться значитъ тоже. Сіє движеніє веселить и оживляетъ душу, какъ стремленіє текущую по камнямъ воду“. Шукати значитъ те саме, що й подивляти... Як дико мусить звучати подібна заява для ушей сучасного інтелігента, який те ж шукає, але тільки для того, щоб цілком позбутись подиву, нічому не дивуватись, який дивився на світ Божий не закаламученими очима тільки тоді, коли був дитиною! Але я вже сказав, що Сковорода мав первістну натуру. Світ для нього ніколи не тратив цікавості,

завше видавався чудом із чудес, незрозумілим, таємничим. І чим більше вглублявся Сковорода в тайни природи, чим більше сягав своїм духовним зором в саму суть річей, тим більше розросталось у його чутте подиву, тим більш величним видавався йому світ, і коли зрештою Сковорода переконався, що в основу всіх річей положено один план, коли не досвідом, не математичними викладами, а віщим серцем довідався про однастайність ділання законів природи, тоді його подив перейшов всякі гряди і вилився в форму благоговійного поклонення, релігійного екстазу. Раніш він бачив в річах тільки один механізм, тепер побачив, що світ—не безмежна пустеля, не мертва „машинища“, а одухотворене ціле, в якому кожна частина живе своїм життям і всі разом утворюють вічну гармонію, побачив це — і в його душу вступило блаженство; він перший раз ступив на „холми вічного“ і більше не спускався відтіля. Там, де раніше Сковорода бачив тільки складність, тепер побачив святе — і зрозумів, чого шукала його душа: вона шукала Вічного. Глибока, незрозуміла душа! Душа з безмежними бажаннями, яку нічим не можна вдоволити, як тільки Вічністю, безодня, якої нічим не можна наповнити, як тільки тим, що не має кінця й початку, бо й сама вона необ'ятна, як Вічність. „Вічная мати святих кормить мою старість. Я сосца ея сосу безъ омерзѣнія и алчу паче и паче. Я во вѣки буду съ нею, а она со мною. Вся бо преходять, любезная же любовь — ни!“ Вслухайтесь в ці урочисто-спокійні, величні слова — і ви зрозумієте, що за тип був Сковорода, в чому була його філософія. Філософія Сковороди — не в його світогляді, а в його світовідчужанні. Філософія Сковороди — це зміст його душі, його релігія. Глибокі натури завше релігійні; вони ніколи в своїй істоті не бувають скептиками, а тим більше атеїстами. Відтіля витікає їх цільність, гармонійність, об'єднання теорії і практики, тут знаходиться корінь їхнього символізму.

За останній час поняття символізму так звужувалося, набрало такого специфічного значіння, що читач може недовірливо усміхнутися, коли я скажу, що Сковорода був символістом. Символізм — глибока потреба кожної правдивої релігійної душі. Хто хоть один мент почував присутність Бога

в своєму серці, той, принаймні на той мент, ставав і символом. Звичайно ми блукаємо по світі; перед нашими очима пересуваються тисячі картин, око ловить безконечну кількість предметів, але душа наша зістається холодною, ми не помічаємо ні краси, ні таємничости в тих річах, які бачимо під собою і над собою. Річі видаються нам немов би замороженими, і цілий світ — нерухомим, неживим, як в стереоскопі. Але бувають моменти, коли у нас немов би розвиднюється в душі. Ми з зачудованням дивимось навколо себе — і не пізнаємо того світу, який так довго споглядали. Ми немов набуваємо нові органи зору і слуху. Нерухомі раніш, мертві річі починають виявляти якесь дивне життя, ми чуємо якісь таємні голоси, бачимо незримий, таємний зв'язок всіх річей між собою, вбачаємо в річах присутність чогось невидимого, невідомого і вічного. Світ нараз набуває в наших очах незнаного нам перед тим значіння; кожна річ зокрема стає символом, емблемою, видимим знаком невидимого і вічного. В такі моменти ми розуміємо, що хотів сказати Бодлер своїм віршем:

Природа — строгій храмъ, гдѣ строй живыхъ колоннъ
 Порой чуть внятный звукъ украдкою уронить;
 Лѣсами символовъ бредеть, въ ихъ чашахъ тонетъ
 Смущенный человекъ, ихъ взглядомъ умиленъ.
 Какъ эхо отзвуковъ въ одинъ аккордъ неясный,
 Гдѣ все едино, свѣтъ и ночи темнота,
 Благоуханія и звуки, и цвѣта
 Въ ней сочетаются въ гармоніи согласной.

Символізм — це найітимніше відчуття світу, і через те він близький і зрозумілий тільки глибоко релігійним душам в моменти релігійного піднесення духа.

І власне те, що моменти такого піднесення у нас дуже рідкі, власне то, що ці моменти видаються нам самими незвичайними, навіть чудесними, повинно би показати нам, на яку недосяжну для нас височінь піднімаються такі люде, як Сковорода, які живуть і мислять символами, для яких підглядування таємних невидимих ниток, що лучать окремі річі в одну велику цілість — світ, становить не випадковий момент просвітлення духа, як у звичайних людей, а жагучу потребу душі! Сковорода жив і мислив символами, хоч нам, сучасним людям, і не легко пізнати це з його творів. Як пчола збирає

з квітів їх нектар, так Сковорода з кожної річі висмоктував божественний нектар Вічності. „О сладчайшая вѣчносте! — кликав він в захваті. — Щасливъ, кто взоръ свой пріобучилъ къ свѣтозарному твоему блистанію“. „О, вѣчносте! Ты едина еси и свѣтъ намъ и память. Безславенъ судія, не помнящій тебе! Безпамятенъ тебе забывшій богословъ!“ З найбільшою силою символізм Сковороди виявився в його розумінні Біблії, але про відношення Сковороди до Біблії я сподіваюсь поговорити іншим разом, і тому не стану розводитись тут над цим питанням.

Ми наближаємось до кінця. Чи варто робити синтезу тих розбіжних ліній, які відкрили ми в характері Сковороди. Сам Сковорода зібрав їх до купи, змотав в один клубок: Бог — тут кінець і початок душевного життя Сковороди, сюди streмлять розбіжні лінії його думок і почувань, як річки в море. Щирість Сковороди, цільність, безпосередність у прийняттю світа, любов до Вічності, символізм — все це виявлення або наслідки глибокої релігійности його натури, хочеться навіть сказати — все це те саме, що й релігійне чуття, — остільки всі помічені нами у Сковороди риси неподільно звязані з релігійним типом людини взагалі. Зазначу ще, що Сковорода був правдивим християнином, але в мою задачу не входило характеризувати Сковороду, як християнина: я брав його, як релігійно настроєну людину взагалі, — людину, для якої догми і обряди не мають значіння, лише сама сутність. Будучи християнином, Сковорода разом з тим був і філософом, що дивився на християнство тільки як на одну з форм виявлення релігійного чуття, віри в Бога, — філософа, який не боявся прирівнювати волхвів і ієрофантів до іудейських пророків, звати поганина Платона *Боговидцем*, а ідольські капища іменувати першими храмами Христової науки.

А. Товкачевський.

В. ВИННИЧЕНКО і Ф. НІЦШЕ.

Може кого й здивує таке сполучення: В. Винниченко і Ф. Ніцше. Та про те поміж цими двома іменнями існує де-яка спільність. Треба тільки наперед зауважити, що мовиться тут не про Винниченка взагалі, а про того Винниченка за яким йде (а особливо йшла раніше) слава мораліста, бунтаря проти тієї „шкаралупи, в яку затиснуто людську душу“.

Я буду говорити про те, про що почасти вже говорилося і писалося, і властиво це робить моє завдання більш трудним для розв'язання: не хотілось би вдруге, чи в третє повторити раніше сказаного іншими. Та той певний факт, що все досі написане про Винниченка як „бунтаря“ відзначається або неспокійним тоном, що скидається скоріше на полеміку, або є нічого не варте констатування в хронологічному порядку того, що було написане останнім, а також і те, що в тих критичних писаннях не вказано на серйозні причини, які примушували (й примушують) Винниченка „творити нові вартости“ з причиною того, що я одважуюсь заговорити.

Українська критика давно вже зауважала, що „шукання нових форм життя, переоцінювання старих вартостей часто на-бірає у Винниченка таких ф о р м, од яких занадто штучністю відгонить і наперед вигаданим намислом“ (С. Єфремов) і ви-несла свій присуд також і самій „новій моралі“, назвавши її продуктом творчості „безталання мораліста“ (С. Єфремов). Та певно завдяки тому, що Винниченко творив нову мораль здебільшого в сфері полових відносин, й причину цих шукань Винниченка знаходим чи не виключно в реакції, що наступила після часів російської революції — взагалі не надавали тим шуканням великої ваги.

С. Єфремов так і писав: „Після високої хвилі, після широкого розмаху революційного настрою прийшла і запанувала реакція, йде заподадлива ліквідація усіх здобутків визвольного руху... Розбишацтво і піяцтво, дезорганізація та мішанина не-сказана, сотні тисяч розбитих існувань і хижий крик темних

сил у житті; порнографія, апатія й занепад у письменстві (підкреслене мое П. Х.) — такий намул остався після недавньої повіні“.

І цим намулом С. Єфремов не тільки об'ясняв жагу шукання нового у Винниченка, а в купі з цим і виносив присуд тим шуканням, кваліфікуючи їх як щось негативне по своїй суті.

Мені такий погляд здається почасти не вичерпуючим питання, а по части й зовсім хибним.

Тільки в тій мірі по скільки Винниченко захоплювався виключно половим питанням, можна причину цього захоплення добачати в реакції, але ж об'яснить взагалі негативне відношення Винниченка до сучасної моралі тільки намулом реакції не можна. До цього погляду нахиляє крім того (про що річ буде далі), ще й та впертість з якою Винниченко намагається йти по шляху витворювання нового і не звертає з цього шляху й досі, не зважаючи на те, що час всяких „лигъ свободной любви“ й порнографії в літературі минув, а також не зважаючи і на невдалість своїх виступів в цьому напрямку.

Я ладен бачити в шуканнях Винниченка серйозне (бажанне) жадання, викликане самим життям, жадання знайти, сотворить нову сферу моральних відносин людства, в якій було б більше розуму і раціональності взагалі — це на мою думку й наближає Винниченка до Ніцше.

Наш час визначається тим, що „вільний розум“, про який так багачко говорив Ніцше, з новою енергією вступив до бою „з тією шкаралупою, в яку затиснуто людську душу“; ми є свідками кризи сучасної філософсько-моральної думки.

Незадоволення сучасною моралю, головне за її гніт над індивідуальністю, органічно входе в наше життя.

І це незадоволення цілком натуральне і позитивне: надто довго піклувались тільки про колектив, забуваючи інтереси живої людської особи, шанували мораль, що часом шкодить не тільки розвитку окремої людської одиниці, а й колективу.

Сучасна філософська думка, простуючи шляхом індивідуалізму, набірає раціоналістичного напрямку, лишаючи позад себе метафізику філософії XIX віку.

„Руссо, Кант і Гегель з одної сторони, як каже д. П. Новгородцев („Объ общественномъ идеалѣ“ — уміщ. в „Вопросахъ философіи и психологіи“ за сентябрь—октябрь — 1911 р.), Конт, Спенсер і Маркс з другої — все це [визнані проводирі свого часу, представники дуже різних, а по часті й зовсім протилежних напрямків, — всі вони про те зходились в одній думці, всі сподівались одного — раю на землі. Вони були твердо переконані: що людство вже наближається до часу щасливого життя й що вони знають те слово, ту істину, яка доведе людей до нього“.

Кожен з цих великих людей по своєму висловлював ту істину, яка мала спасти людей, та всі вони вірили однаково, що така істина є і що вони знають її.

Руссо ніде не говорив виразно, що наближаються для людства кращі часи, та про те він був одним з тих, що найдужче сприяли ствердженню цієї віри...

По суті свого світогляду Кант міг лишитись осторонь од оптимізму свого часу. Етик категоричного імператива суворо одхиляла питання про будуче щасте людей: „долгъ ради долга“ — це її гасло примушувало безумовно коритись, не даючи ніяких надій.

Та дух часу торкнувся й Канта. В політиці він вірив в народоправство, а „признаки и предвѣстья нашихъ дней“ переконували його в тому, що „человѣчеству можно предсказать достиженіе правомѣрнаго устройства и вмѣстѣ съ тѣмъ невозможность совершеннаго уклоненія въ будущемъ отъ нравственнаго прогресса“, що вічний мир (спокій) — не є пуста вигадка, а задача, до розв'язання якої людство в останні часи наближається все з більшим успіхом.

Те що Кант бачить в далечині, в майбутности, у Гегеля набірає форм близького, можливого раювання. Боротьба за те раювання вже приходе, на думку філософа, до кінця. В будучій державі, яка на думку Гегеля, є універсальною організацією людських сил, буде панувати вічний лад і загальне задоволення. „Наші дні, то остання стадія історії“.

Так само і Конт пророкував майбутнє раювання людства. „Избранная часть человѣческаго рода уже приближается къ непосредственному наступленію общественнаго порядка, наиболѣе приспособленнаго къ ея природѣ“ — говорив Конт.

Звертаючись до Спенсера, бачимо, що й він стоїть на ґрунті соціального оптимізму. І на його думку прогрес людства може дійти до того ступня „на якому він буде цілком відповідати всім вимогам“.

Нічого й говорити про марксизм з його вірою в завітний день, який до того ж мусить прийти наслідком розвитку „производственныхъ отношеній“.

Коли ми почнемо аналізувати цю утопію раю на землі, то побачимо, що основою своєю мала вона на думці дати людині безумовне і цілковите задоволення. Не одне матеріальне щасте мається тут на меті, а цілковита гармонія життя, безумовна рівновага сил матеріальних і духовних. Од ідеальної громадської організації тут сподіваються не тільки утихомирення людей, а також і устрій їх духовного життя, спасення їх „отъ самопротиворѣчій и внутренняго разлада“.

Все тут йдеться до того, щоб знайти таку форму громадського життя, при котрій людина почувала б себе в цілковитій гармонії з громадським оточенням. Це ж останнє вимагає консеквентного висновку, що поміж індивідуальністю і колективом може встановитись „полная гармонія“, що поміж ними „возможно безусловное совпаденіе и единство“.

„Эта идея о гармоніи личности со средой — говорить д. П. Новгородцев („Оъ обществ. идеалѣ“), — и была неразлучной спутницей утопій земного рая и здѣсь то исканія нашихъ дней рѣзко обрываютъ старую традицію.“

Изъ бурь и тревогъ ХІХ вѣка личность вышла съ новымъ взглядомъ на свое призваніе и свое существо.

ХVІІІ вѣкъ далъ ей декларацію неотчуждаемыхъ правъ, а ХІХ нічто большее, — сознаніе незамѣнимой, неповторяющейся, своеобразной индивидуальности.

Личность вышла изъ этого вѣка съ чувствомъ своей неудовлетворенной тоски, съ жаждой высшаго идеала, съ мыслію о своемъ противорѣчій съ обществомъ. Да, это надо признать: не гармонію, а антиномію личного

и общественного начала раскрывают намъ исканія нашихъ дней...

...И потому, какія бы совершенныя формы не придумали будущія поколѣнія, не найдуть они средства вполне удовлетворить личность, а тѣмъ болѣе спасти ее отъ сознанія своего несовершенства.

Душевная жизнь личности шире и глубже политики и общественности, и потому спасенія и удовлетворенія человѣкъ долженъ искать не только въ обществѣ, но прежде всего въ себѣ, въ своихъ собственныхъ силахъ и средствахъ...

Это признаніе самостоятельности какъ дѣлъ душевныхъ, такъ и дѣлъ политическихъ; каждая область имѣетъ свои задачи, свои пути, и каждая должна сохранить свое значеніе для человѣка. Но въ той и другой области исходнымъ пунктомъ и конечной опорой является человекъ и его нравственное призваніе.

Личность непреклонная въ своемъ нравственномъ стремленіи, неизмѣнно сохраняющая свой идеаль при всѣхъ повтореніяхъ исторіи, — вотъ что берется здѣсь за основу и для общественного созиданія".

Людське „я“ себе самого хоче поставити в наш час в центр політичних, соціальних і моральних філософських систем і ідей.

Вбиваючись в колодочки і набираючись сили — течія індивідуалізму натурально першого й найбільшого свого ворога добачає в сучасній моралі й її спільниці — метафізиці.

„Чоловік нової доби — як каже д. С. Балей („Понятте етичного добра і зла в сучасній філософії“, „Л.Н.Віст.“, X к. за 1912 р.), — втратив віру в чуда, в надприродні явища на землі. Пізнав, що все, чим величатися може земля, видала вона сама з себе серед болів і трудів і що ніякі надприродні сили не мішалися в сей процес. Чоловік переконався, що навіть те, що йому здавалося на світі найбільше штучним, майстерним: живі організми, не появилось на світ одразу готове, викінчене, реалізуючи досконалий, з гори обдуманий план. І вони продукт землі, що під впливом природних сил звільна витворювався серед тисячів невдачних проб.

Розглядаючи отсі факти, чоловік дійшов до погляду, який став аксіомою модерного способу думання, що всі явища, з якими він зустрічається в своїм досвіді, мають своє природне джерело і що вони дадуться пояснити без помочи якихось трансцендентних чинників. Він набрав міцного переконання, що ніде серед тих явищ не знайдеться прогалина, якою висший, надприродний світ втискався б в сферу доступу чоловікові.

Річ ясна, що закони моралі не можуть творити винятку з загального правила, що й вони не встигли устоятися перед процесом емпіричного, ворожого метафізиці способу думання.

І на них прийшла черга обсунутись з небесних сфер в порох землі. Коли приписи моралі довгий час вважались ниткою, що вязала чоловіка з трансцендентним світом, то на порозі нової доби та нитка зірвалася. Тим самим уже зазначено з якого погляду модерна філософія розсліджує феномени етичні.

Найти для них людську, природну і мимо того трівку основу, отсе велика мета, перед якою стає модерна етика“.

Коли ми тепер почнемо досліджувати, де початок цієї індивідуальної філософії, цього гострого протесту проти сучасної моралі, або краще — од якої точки ця течія набрала особливо помітної сили, то мусимо зупинитись на особі Ф. Ніцше і визнати, що він є її батьком.

Новітня індивідуалістична філософія часто переказує думки Ніцше і додержується в своїх дослідах його методу. Такі відомі думки Ніцше, які я приведу низче добре підтверджують це.

Ніцше каже, що кращі форми громадського життя ті, при яких буде даватись кожному не по принципу „рівності й братерства“, а принципу індивідуального розвитку і індивідуальних потреб. Думки і ідеї філософії XIX віку з її вірою в земне раювання людства при умові „доброго“ громадського ладу — він називає „небезпешними мріями“. „Вік щастя, — говорить він, — цілком неможливий тому, що люди прагнуть тільки хотіти його, та не хочуть його мати і кожний окремий чоловік, коли на його долю випаде йому кілька щасливих днів, прямо таки не знає, що з собою робити й навчається молитись,

щоб повернулись назад турботи і лихо. Людина устроєна так, що вона може мати щасливі хвилини, та не перенесе, коли те щастє затягнеться на довший час". („Человѣческое, слишкомъ человѣческое", § 471).

Сучасну мораль Ніцше називає моралю рабів і вона ви-кликає в нього інтенсивний, щирий протест.

Можна було б без кінця наводити цитати, які на око показали б і довели думку про певний вплив Ніцше на сучасну філософську думку взагалі.

Г. Файгінгер, професор філософії в Галле говоре це ж саме такими словами:

„Ніхто в наш час так не панує в літературі — як Ніцше. Твори його з захопленням перечитуються не тільки в Германії, а й по-за межами її. Велика сила творів про Ніцше, за і проти нього — свідчить про різностороннє і інтенсивне виучування його писань, його ідей. Красне письменство і мистецтво виявляють на собі глибокі сліди впливу Ніцше. З німецьких письменників досить пригадати Г. Гауптмана, Зудермана і Гальбе, з чужосторонніх Метерлінка, д'Аннунціо, Стріндберга і Брандеса. Та і в Ібсена ми знаходимо рідні риси, хоча він і лишився по-за межами впливу Ніцше" („Ніцше, як філософ", Г. Файгінгер).

Тут я поставлений в необхідність коротенько виложити головні риси філософії Ніцше. Той же самий д. Г. Файгінгер, якого я тільки що цитував, в своїй розвідці — „Ніцше, як філософ" — влучно і об'єктивно систематизував розкидану на перший погляд філософію Ніцше і тому я піду слідом за ним.

Філософія Ніцше взагалі дуже ріжностороння, чи кажучи словами самого Ніцше — многострунна.

Самих помітних струн чи тенденцій його філософії можна налічити сім і вони є такі: антиморалістична тенденція, анти-соціалістична, антидемократична, антифеменістична, антиінтелектуалістична, антипесімістична й антирелігійна.

Перед нами філософія, яка без жалю руйнує всі авторітети і проповідує нове, суворе євангеліє сили, влади і міці.

Філософія ця, не зважаючи на те, що має перед себе досить попередників, імення яких тут не варт називати, все таки цілком оригінальна в своєму внутрішньому розвитку.

Г. Файгінгер каже, що „філософія Ніцше є філософія Шопенгауера перед якою поставлено плюс“.

Я не буду тут доводити цієї думки, позаяк мусів би трактувати майже самостійне питання. Щоб ця думка була більш зрозуміла, я маю зробити до неї тільки маленьке пояснення.

В розвитку філософської думки Ф. Ніцше можна добачити три стадії.

Перша стадія це та, коли Ніцше, можна сказати, цілком йшов своєю думкою за Шопенгауером, коли він, як і Шопенгауер, уявляє собі світове буття тільки як „волю и представлення“; ненаситна і вічно незадоволена воля є для нього причиною і джерелом всіх страждань. Він бачить „въ естетическомъ представленіи и творчествѣ освобожденіе отъ мукъ воли“.

Другий період, це той, в основі якого лежить така думка: „Вільна сама і дає волю другим не людина мистецтва з своєю суб'єктивною творчістю, а чоловік науки з своїми об'єктивними дослідями і думками“. Це період позитивізму, чи інтелектуалізму. В творах цього періоду Ніцше є великий прихильник так званої „тверезої науки“ й ворог всякої метафізики. В цей час він одкидає Шопенгауеровську метафізику волі і Шопенгауеровський песимизм. Ніцше стає оптимістом, звичайно, трохи в специфічному розумінні цього слова.

Оптимізм і інтерес до історії й історичного розвитку моралі й культури взагалі Ніцше бере з собою і в третій, останній ступінь розвитку своєї філософської думки.

Та вкупі з цим він вертається знов до Шопенгауера з тією тільки різницею, що тепер „воля представляється ему не слѣпой, не роковой, не зломъ, отъ котораго человекъ долженъ избавиться, а жизнерадостной, свѣжей, „ненадломленной волей къ могуществу“, ибо жизнь есть могущество, проявление силы“.

Ця „воля къ могуществу“ на думку Ніцше є головний, основний, органічний потяг всіх живих істот. Але різні волі і сили, що підвладні волі, примушені самим життям до боротьби поміж собою: вони ведуть криваву боротьбу на ґрунті своїх непереможних інстинктів, які виникають із „воли къ могуществу“.

В цій боротьбі ріжних волевих центрів Шопенгауер бачив причину всього злого. Ніцше ж побачив в цій боротьбі, в цьому потягу людського „я“ до влади і пановання якраз протилежне: він побачив в цьому, як і Дарвін, принцип розвитку всієї культури. В цьому розумінні філософія Ніцше є „ученіє Шопенгауера о волѣ, снабженое положительнымъ знакомъ подѣ вплиніемъ дарвинизма и его ученія о борьбѣ за существованіе“ (Г. Файгингеръ „Ніцше, какъ философъ“).

Було б довго доводити, що всі сім струн філософії Ніцше послідовно і необхідно виникають з цієї основної тези і тому тутеньки я зупинюсь тільки на антиморалістичній тенденції, яка наближає до нього Винниченка, та почасти на антисоціалістичній і антидемократичній, які помітніше других характеризують Ніцше як ультра-індивідуаліста.

Відомо, що Дарвінізм, то „теорія аристократів“ — він учить, що закон природи вимагає, щоб сильний перемагав слабшого в боротьбі за існування; він учить, — що сильні в цій боротьбі набірають ще більшої сили і витривалости і ці прикмети передають своїм дітям.

На основі цього Ніцше витворив свого „надчоловіка“ (Übermensch'a) — аристократа волі і в цьому криється причина ненависти його до „соціалістичних фантазій“. „Однакове право для всіх“ — цей лозунг французької революції є для Ніцше лозунгом реакції, регресу. Проти цього лозунгу він виставляє факт природної нерівности людей і в силу цієї нерівности, неоднаковости й нерівноцінности Ніцше ненавидить тенденцію демократії, котра рівняє всіх.

„Сама природа сотворила і повсяк час робить людей нерівними і ми грішимо проти природи, коли хочемо зробити всіх рівними й однаковими“ — такі думки ми можемо знайти майже на кожній сторінці його творів.

Зрозуміла тако ж без особливих пояснень і антисоціалістична тенденція філософії Ніцше. Соціалізм ґрунтується на тому, що кожний індивідуум підлягає громаді в ролі працюючого її члена і ставиться в оден ряд з другими. Соціалізм вважає добробут громади, маси, колектива, більшости вищим.

важнішим од добробуту, вимог і мети окремих осіб, — він примушує, пригнічує індивідуальність для добробуту більшості.

Все це цілком протилежне духові Ніцше. „Життя — говорив він — по самій своїй суті є присвоювання собі чужого, опанування тим, що нам не належить і що слабше нас, утиск, пригнічення без жалю, „наслідственне введення своїх власних форм“, приєднання до себе, чи принаймні, кажучи м'яко, вимогальство, здиризм... воно й мусить бути таким“. („По ту сторону доброго й злого“ § 259). „Величина прогресу зм'яряється м'рою того, що приноситься йому в жертву; якщо принести все людство в жертву прогресу окремого людського: — ось був би прогрес!“ („Про походження моралі“ § 12).

Моралістична тенденція Ніцше — найбільш відома загалом і чи не найширша має вплив в наші часи і то певно з причини, про яку я згадував раніше — з причини занепаду старої моралі й реакції проти панування колективу над індивідуальністю.

По Ніцше — сильний перемагає слабшого і мусить перемогти; слабший падає і гине і мусить гинуть. „Смерть кволому!“ — один з його афоризмів.

Підтримувати того, кого сама природа призначила до загибелі — значить піти проти „мудрого закону“ природи.

Співчуття і допомога слабшому — тільки стають на шляху до його натуральної смерті. Треба не підтримувати кволого на лихо йому й другим, а краще допомогти йому загинути. „Хворий мусить принаймні мати на стільки мужності, щоб „непомітно зникнути“.

Звідциль — любов до страждущих, допомога „меншому братові“ і взагалі увесь кодекс християнської моралі — то все мораль рабів.

Для „познаючих“, для нових людей, „надлюдей“ — має бути друга мораль, джерелом якої є тільки їхнє „я“.

До цієї моралі перейдемо згодом. Зараз же я хочу зазначити загальну парадоксальність філософії Ніцше, яка є причиною того, що філософію цю розуміють часом надто „прямолинійно“ і грубо.

Переказуючи в коротких словах все вище сказане, мусимо зазначити, що ми є свідками кризи філософської думки, яка набірає в наш час під різними впливами життя раціоналістично-індивідуального напрямку; звертаючись же виключно до кризи моралі, етичних норм, мусимо зазначити, що стан сучасних поглядів на мораль можна резюмувати так: людство прийшло до переконання, що мораль „не є чимсь загадковим, незрозумілим для чоловіка в своїх джерелах. Навпаки, вона має свою ясно означену мету і то людську мету. Сотворена чоловіком вона має призначення служити чоловікові. Норми етики се зібрані на основі досвіду довгих поколінь канон суспільного добра, вони вказують одиницям, що мають робити, щоби з їх поведіння вийшла користь для суспільности, якої вони є членами“.

„Та з сього факту плинуть консеквенції дуже далекосяжні. Коли мораль се людський твір, для людської призначений мети, коли вона є власністю людей, то звідси, здається, слідує з необхідною konieczністю висновок, що люди мають право поступати з ним після своєї волі. Коли сотворили собі етику, то мають право змінювати її і удосконалювати (підкресл. мое П. Х.). А може навіть не тільки право, а й обов'язок. Сим робом стає перед нами тяжкий проблем творчости моральної. Певна річ, що люди до сеї пори не творили свідомо і доцільно своєї моралі. Бо й не знали, що мораль є їх плодом, а вважали її твором чужих сил. З хвилиною однак, коли чоловік пізнав правдиве джерело моралі, коли зрозумів, що сам її зі себе висновує як павук павутину, то чи не повинен він того творити свідомо? Чи так само як люде свідомо думають над досконаленням знарядів продукції, не повинні вони думати свідомо над поліпшенням моралі? І то не в тім значінню, щоби точнійше визнавати існуючі етичні норми, а в тім, щоби в замість дотеперішних етичних норм і ідеалів вводити нові? (підкресл. мое. П. Х.). Чи не є правом і обов'язком чоловіка в міру потреби „переоцінювати вартости“, як казав Ніцше? Се очевидно перспектива надто принадна як на те, щоби не притягати до себе уми оригінальні і самостійні. Не одному з них всміхається нове поле пробування своїх сил; кожен від-

чував себе покликаним до великого діла: творити нові вартости. З сеї точки погляду великі зусилля Ніцшого являються чимсь зовсім природним і навіть відрадним. Вони є маркантним проявом і вислідом зросту переконання, що мораль є вивором людскости, і що проте людство має право укладати й руйнувати її закони.

Питання доцільної, свідомої етичної творчости, Ніцшівський проблем перетворювання вартостей се не якийсь спорадичний, необміркований вибрик людської думки, навпаки, се неминуха консеквенція становиська, яке в розуміннях добра і зла бачить витвір людей. Проблема свідомого творення вартостей етичних се остаточне, логічно неминухе завершенне процесу, який поволі „очоловічив“ етіку, і утворив фундаментальне з'явище в розвитку теорій етичних нової доби“ (Ст. Балей: „Понятте етичного добра і зла в сучасній філософії“, „Літ.-Наук. Вістн.“, кн. X за 1912 р.).

Отже нічого дивного не було б, коли б і в українській літературі сучасна перспектива „переоцінювання вартостей“ в області моралі зробилась принадною і притягла до себе уми оригінальні і самостійні. „Адже тепер, як каже Л. Шестов, рівень ідей у всіх краях один і той же, як рівень води „въ сообщающихся сосудах“.

Власної, національної філософської думки ми не маємо, — другі, більш сильні своїм духом нації ведуть перед в цьому. Та по скільки ми „соприкасаемся съ мірами иными“, то пак із загально світовою філософською думкою, й по скільки ми перетворюєм потенціальну енергію свого народу в кінетичну, в енергію руху і розвитку, по стільки ми поставлені навіть в необхідність так чи інакше відгукатися на те, що твориться по-за нами; усвоювати і по силі відміняти, вносить хоч по краплинці свого в загально-світову скарбницю філософської думки.

Ця необхідність дала нам Г. Чупринку, яко поета індивідуаліста і О. Кобилянську з її героями „аристократами духа“, які хочуть „бути передовсім собі цілею“ і „не дбати о загал“, для яких не можуть існувати права, „то-б то ніякі певні обовязки й повинности до громади“, як каже про них С. Ефремов.

Не що інше як тільки ця необхідність дала нам і В. Винниченка як мораліста, як бунтаря „проти тієї шкаралупи, в яку затиснуто людську душу“ і тільки в цьому треба шукати і бачити причину шукань Винниченка, причину його жадання дати що небудь нове в сфері моралі.

Оригінальний і чулий, коли можна так мовити, ум Винниченка не міг лишитись осторінь од інтенсивних „исканій современной человеческой мысли“.

Винниченко безумовно добре відчуває кризіс сучасної філософської думки, кризіс норм сучасної етики.

Та на жаль, можна все це відчувати та бачити, але не почувати в собі сили сотворить щось нове. Можна, добре знати — що зле, що вже не годиться — і не уявляти собі яких форм має набрати те краще, во ім'я якого ми ганим і одкидаєм старе.

З причини, про яку річ буде далі, щось подібне почасти властиве й Винниченкові. Особливо цьому сприяє не зовсім зрозуміле бажання його не тільки проспівать „отходну“ старому, а неодмінно показать нове і то не як проблему, а як щось вже стале, досконале.

Це силкування в деяких творах надто кидається в очі і воно певно було причиною того, що нову мораль Винниченка С. Єфремов назвав „продуктом творчости безталання мораліста“.

І дійсно, по скільки Винниченко силкується творити нові вартости, чи кажучи инакше — примушує свій талан творити їх, — по стільки він і дає нам щось штучне, вигадане, невдале.

Винниченко немов боїться, що він не вспіє виголосить всього того, що здається йому новим і вартим уваги і тому не обробляє своїх нових думок, не аналізує їх, не виношує в серці своєму... може воно в дійсности не так, може вона та нова мораль дається йому не легко, та про те вражінне од неї таке.

Мені здається, що коли б Винниченко не поспішав, подовше виношував в своєму серці, подовше не випускав з лябораторії свого творчого духу своїх нових думок, — ми мали б од нього менше нових етичних норм, а замість цього мали б щось інше, що не примушувало би нас часом боліти за нього...

Ще більш болюче робиться, коли в тих вартостях, які дає нам письменник і які вважає за щось нове і оригінальне — інколи нема нічого нового й оригінального, коли він, несвідомо для себе, тільки переказує кого небудь.

Я почну з голосної моралі — „чесність з собою“, яка стоїть в центрі нових думок Винниченка. Сам по собі цей принцип не має в собі нічого морального, коли будемо розуміти його звичайно. Який небудь злодій, пройнявшись переконанням, що він має право збавляти життя людям, робить по принципу „чесности з собою“, коли не зостається теоретиком, а взявши ножа виходе на шлях, чи чекає на чоловіка де інше. Знов же Бранд Ібсена, що робить як думає, безумовно є герой цього принципу.

Цей принцип, як видно, в звичайному розумінні може бути, в залежності од людини, що ним керується, або самим моральним, або антиморальним.

І тільки тоді, „коли чесність з собою“ возвести саму по собі в принцип, то пак поставити в центрі всього існуючого „неповторяемую, незаменимую, своеобразную“ індивідуальність і коли глянути на цю індивідуальність з погляду філософії Ніцше, тоді чесність з собою стає моральним принципом в тому особливому Ніцшеанському розумінні, що для людини — „все дозволено“.

Кажучи словами Ніцше, той, хто робить так, як велить йому його розум, тіло, його „само“, абсолютно не рахуючись з моралю рабів, той не грішить, той йде слідами мудрої матері природи, яка хоче витворити особливих людей, так званих „надлюдей“ („сверхъ-человѣковъ“).

Розуміючи чесність з собою як принцип ультра-індивідуальної філософії Ніцше, як висновок з його афоризму „все дозволено“, маємо зауважити, що Достоевський раніше Ніцше подумався і переніс вагу цього принципу на своїх власних плечах. Ів. Карамазов каже своєму братові Альоші: „я ніколи не міг зрозуміть, як то можна любити своїх ближніх... іменно ближніх як раз, на мою думку і не можна любити, хіба тільки далеких“...

В щоденнику своїм Достоевський говорить: „Я об'являю, что любовь къ челоѣчеству даже совсѣмъ не мыслима, непонятна и совсѣмъ невозможна безъ совмѣстной вѣры въ безсмертіе души челоѣческой“. Знаючи, як Достоевський все життя кидався од віри до атеїзму, можемо зрозуміти всю вагу цього признання. В записках „подпольного челоѣка“ читаєм таке: „Да я за то, чтобъ меня не беспокоили, весь свѣтъ сейчасъ за копейку продамъ. Свѣту-ли провалиться или мнѣ чаю не пить? Я скажу, свѣту провалиться, а чтобъ мнѣ чай всегда пить“.

І Ів. Карамазов, і „челоѣкъ съ подполья“ і сам Достоевський — всі вони мають кривні звязки з Ніцшеанською „чесністю з собою“.

Цікаві слова самого Ніцше про чесність з собою: „я не можу визнати за велику людину, говоре він, у котрої немає чесности з собою, — лицемірство перед собою викликає в мене огиду“.

Коли ми тепер звернемось до Винниченка, то маємо зазначити, що його чесність з собою не що инше як принцип, етична норма Ніцше, яку тільки той і визнавав для всіх „познающихъ“, яку гаряче проповідував його Заратустра.

Навіть аргументація, обґрунтування цього принципу у Винниченка таке саме, як і у Ніцше.

Всі так звані „злі вчинки“ людини, каже Ніцше, послідовно виникають з інстинкта самоохорони, чи інакше кажучи, мають на меті нести задоволення і уникнути страждання індивіда, а коли ж вони мають таку мету, то вони не є злі вчинки. Таке „умозаключеніє“ у Ніцше. А хіба не так само, не такими навіть словами доводить натуральність і невинність свого злочинства Мирон, або Кривенко?! Їх вчинки, то немов тільки ілюстрація до думок Ніцше, до окремих клаптиків, виривків з його творів.

В „Menschliches, Allzumenschliches“ § 80 читаєм таке: „Коли лишити осторінь те, чого вимагає релігія, тоді можна дозволити собі запитати: чому для старої людини, котра почуває вже свою неміч, мусить бути більш достойним кволіти і терпіти своє довге вмірання, а ніж цілком свідомо заподіяти собі смерть? Самогубство в такому разі було б цілком нату-

ральним вчинком, який сам напрохується і котрий, як перемога розуму, мусів би викликати у нас пошану до себе.

Та воно дійсно й шанували такі вчинки в ті часи, коли ватажки грецької філософії й найхоробріші римські патріоти мали звичай вмирати через самогубство!

Протилежне ж, то пак бажання за допомогою лікарів і пильним доглядом за собою таки кволіти день за днем, не маючи сили наблизитись до дійсного життя, — заслуговує на гаразд меншу пошану до себе“.

Тепер послушаєм філософії Мирона, героя „Щаблів життя“ Винниченка.

У Мирона є хвора мати, вона ще довго може прожити. Та не погожується з останнім Мирон. В розмові з своїм братом, робітником Лукою, Мирон ставить питання руба: „ми будемо десять років піддержувати її муки. Однімать у себе і не давати їй умерти“. Коли ж Лука зрозумів натяк і „з страхом привстаючи“ запитує брата: „ти сказився, Мироне? — між ними зав'язується такий діалог.

„Мирон Антонович (теж встаючи). Чого я сказився? ну скажи сам: хіба ми не робимо з тобою дикого, страшного безглуздя? Хіба ми не мучимо нашу матір, хіба ми не мучимо себе? І во ім'я чого ж це? Во ім'я чого ж це, я тебе питаю?!

Лука Антонович. Значить?

Мирон Антонович (твердо, злісно). Значить ми сами повинні послати їй смерть!

Лука Антонович. Уб'ють рідну матір?

Мирон Антонович. Діло не в словах“ (стор. 54).

Та на жаль як раз у Винниченка все діло в словах.

Бачимо, що тут підняте те ж саме питання, яке довело до злочинства Раскольнікова (Достоевського), питання про право одної людини пролити кров другої людини. Це те, про що говорив Разуміхін Раскольнікову з приводу його статті, в якій той хотів провести нові межі поміж добром і злом:

„что дѣйствительно оригинально во всемъ этомъ и дѣйствительно принадлежитъ одному тебѣ, къ моему ужасу, это то, что ты все таки кровь по совѣсти разрѣшаешь и, извини меня, съ такимъ фанатизмомъ даже...

Въ этомъ стало быть и головная мысль твоей статьи заключается. Вѣдь это разрѣшеніе крови по совѣсти, это... это, по моему, страшнѣе, чѣмъ офіціальное разрѣшеніе кровъ проливать“.

І це „разрѣшеніе“ крові по совісті, яке з легкою душою підносе нам Винниченко, це дійсно страшне питання, безумовно глибоке й серйозне.

Ніхто, ні Ніцше, ні Достоевський не брали на себе смілости сказати прямо, що вони дозволяють проливати кров по совісті. Це тільки, покіль що, великої ваги питання. Чи дійсно таки можна проливати кров другого, хоча б і ставши „по ту сторону доброго й злого“? Чи не перечить це самій природі людського буття?

Коли ми пристанем до філософії Ніцше, коли увіруєм і приймем тезу „все дозволено“, то й тоді ж, кажучи фігурально, зостається недозволеним чи, принаймні, небажаним все те, що стоїть на перешкоді невинного розвитку нашого „я“, все те, що „познаючому“ стає на перешкоді на його шляху до „над-людини“ (сверхъ-человѣка).

А звідки така певність у Мирона, чи у Винниченка, що „разрѣшеніе крови по совѣсти“ сприяє розвитку людського „я“ хоча б і в розумінні Ніцше?

Нічого й говорити про те, що такої певности у Винниченка немає, а в його героїв немає навіть розуміння ваги таких питань і Ніцшеанського — „все дозволено“.

Іншого висновку зробити не можна, читаючи „Щаблі життя“, „Memento“ й де що інше. Лишається вражіння, що Винниченко, як учень, слухняно й на віру прийняв деякі думки Ніцше і постарався їх тільки переказати устами своїх надуманих героїв, а не втілити в художні образи.

Вища ступінь моральности це та — говоре Ніцше — на якій „человѣкъ дѣйствуетъ на основаніи собственной оцѣнки вещей и людей“ („Menschlich Allzumenschlich“ § 94). Така людина одпихає од себе релігію, звичайну мораль і, очевидно, перевертає в області дозволеного й недозволеного все вверх дном.

Герої Винниченка, коли не є люди цієї вищої моралі, то мають бути такими на думку автора. В їх філософії ми не знайдемо нічого, щоб не було позичено, до того ж здебільшого

недоладу, у Ніцше. Звернім тільки увагу на те, як Кривенкові з „Memento“ кортить попасти у „сверхъ-человѣки“, як він силкується робити все на основі власної оцінки речей і людей: „Ти знаєш, — говоре він Антонині — як я дивлюсь на дітей. Це питання мого „я“... Я хочу зробити свою дитину перш усього чесною з собою, хочу зробити вільною од старого, зайвого, хочу скинути з душі її лахміття пережитків, які заважають вільно рухатись. Хочу через те, що дитина — це я, продовжений в глиб будучого... Я хочу щоб моя дитина тільки в затвердженню себе, свого „я“ в світі шукала смислу життя“ (підкресл. мое. П. Х.). Остання фраза, до речі, малює нам Кривенка як ультра-індивідуаліста. Та про це буде річ далі.

Так Кривенко дума виховати свою дитину, але не ту свою, яку він має од Антонини, а яку він хотів би мати од когось иншого. Ця ж дитина, на його думку, не зуміє бути „мостом“ до „сверхъ-человѣка“, ця дитина навіть заважає йому самому „утверждать“ своє „я“ в світі і тому він вбиває її.

Ось його філософія „по сему случаю“. Кривенко до Антонини. „Слухай: ти не раз казала мені, що хочеш і можеш бути чесною з собою. Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії з своїм розумом, серцем, досвідом, ти можеш родити і лишити жить таку дитину, як наша?.. Невже тебе не бере гнів, що ти не хотіла її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, без твоєї згоди втелючила її?..

І я повинен скоритись цьому? Через що? Та не можу ж я, чортяка його забери! не можу бути рабом сліпого інстинкту! Краще ніякої, ніж така дитина!“

Герої Винниченка роблять вражіння таких людей, котрі захопили тільки голі слова філософії Ніцше, упростили ту філософію й пристосували „для домашнього обихода“.

Один не хоче щоб жила його дитина і вбиває ту дитину, одкинувши загальну людську мораль. Другому стоїть на заваді стара мати — він вбиває стару матір і все це „дѣловито“. Зробив своє діло і — „важно, не поспішаючись, виходить“. „Убив, — як каже С. Єфремов, — мов чарку горілки випив, так що ніяк не розбереш, чого власне він, Кривенко, хвилюється й турбується цілу останню дію: чи того, що огидне

діло зробив, чи того, що син ще може одужати" (С. Єфремов. „Гнучка чесність“, стор. 18).

Пусткою віє од тієї „нової моралі“, од тієї „чесности з собою“. Нема художньої правди ні в житті цих героїв Винниченка, ні в їх філософії. І Ніцше вони можуть нагадувати нам хіба як карікатура на останнього.

Ніцше не раз вказує на те, як тяжко людині одкинути стару мораль і перейти до нової, до тієї, яка не зна примусу з сторони, яка робить людину відповідальною тільки перед собою. Ця мораль вимагає щоб людина сама собі була „и судья и палачъ съ гильотиною“, а це в свою чергу вимагає високого інтелектуального розвитку.

Трагедії переходу од старої до нової моралі у героїв Винниченка не помічаємо і це вказує тільки на те, що вони не живі люде, а простісенькі шаблями, „чоловічки з паперу“.

Так і хочеться мені привести тут на увагу Винниченкові таку цитату з Ніцше:

„Рік за роком все більше впевняючись, як трудно знайти істину, я став з підозрінням ставитись до віри, що істина вже знайдена: така віра найбільша перешкода на шляху до істини... І мені хотілось би остерігти палких, прагнущих виробити собі світогляд юнаків — най вони не дивляться на мої навчання (ученія), як на провідну зірку в житті, най дивляться на них як на тези, котрі вимагають серйозного обговорення і з практичним вживанням яких людство мусить ще почекати до того часу, покіль воно в значній мірі не забезпечить себе од всяких сумнівів і перечень“. (Ніцше. „Окремі замітки про культуру, державу і виховання“, § 19). Тільки в процесі художньої творчості, а не в слухняному перейманні готових думок, виконуються нові вартості.

Коли б у Винниченка не було творів иншої категорії, а ніж які ми досі розглядали, творів — в яких менше „нових вартостей“, та за те більше художньої правди і які по своїй суті належать все ж таки до першої категорії, як продукт шукань Винниченка, його бажання зробити людину вільною „од лахміття пережитків“, — коли б не було їх, то може і

не варто було б говорити всього, що досі мною було сказано, не варто було б і вказувати на спільність Винниченка з Ніцше, коли б та спільність була виключно негативною. Та на щасте є в нього твори, що надають тій спільності й позитивного характеру.

Я маю на увазі „Базар“, „Купля“, „Момент“ і не в значній мірі де-що й інше.

В цих творах Винниченка я бачу той ґрунт, ту логічну „посылку“, з якої може вирости у Винниченка дерево раціоналістичного індивідуалізму, світогляду, який буде дійсно мати спільні ноти з філософією Ніцше.

Філософія Ніцше, її позитивна частина — ідея *Übermensch*'а виросла з її другої, негативної (від'ємної) частини, яка поперед усього руйновала, не визнавала й тим прокладала шлях „сверхъ-человѣку“.

І Ніцше і Достоевський почали з того, що втратили віру в універсальну вартість „добрих діл“, високих ідеалів; перестали вірити „въ благость“ людської природи, перестали не тільки бачити в житті гармонію, а навіть і вірити в те, що вона бажана.

У Винниченка також помічаються ноти скептицизму. Він часом не вірить, що життям керує яка-небудь добра воля. Життя — то груба, жорстока боротьба „волевих центрів“, кажучи словами Шопенгауера, і в цій боротьбі керують не ідеали, а життєвий інстинкт, потяг панувати, взяти верх, перемогти другого, — панує *Wille zur Macht*.

Життя — то базар — каже Винниченко. А не на базарі ж шукати високих ідеалів, і не на базарі ж керуються високими принципами. На базарі одна мета — скористати другого. Життя — то базар, і один закон, якому воно підлягає, це — закон людського тіла з повним комплексом усіх його почувань і переживань, і всі ідеї, великі слова про загально-людське добро, братерство й інші мрії — то тільки ті листочки, якими людство здавна любить прикривати свої справжні бажання.

І Винниченко навмисне малює нам людей таких, про котрих найменше можна подумати, що вони в своєму поведінні керуються тільки своїм життєвим, егоїстичним інстинктом. Маруся (з „Базару“) заподіяла собі смерть, коли впевнилась,

що в житті місце тільки сильним. Цінність, в своєму погляді на життя виголошує Маркович не що інше, як теорію Дарвіна: „Життє, любчику, — говорє він, — базар. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери. А як сам не маєш ні чорта, то й візьмеш чорта пухлого. Так було, так буде до кінця віку“ (підкресл. мое. П. Х).

Винниченко доводить, що всіма „товаришами-революціонерами“, які йдуть на смерть, ідея керує тільки доти, покіль вона не вимагає од людського я вчинків, які йдуть у суперечку з життєвим інстинктом, який врешті є основою людської діяльності.

Коли кохання до Марусі викликає у Трохима палку ревність, тоді він кидає товариську, ідейну справу, хоч це й загрожує стратою життя дванадцяти його товаришам.

Мотиви такого вчинку виступають зовсім виразно:

„Маруся. Чекайте, я не можу... Ви не маєте тепер права виїзжать... Ви їх погубите... Я вас молю... Я все...“

Трохим. Плювати! Все одно... Я теж погибаю“.

Ці слова Трохима дуже характерні. Я не можу в даннім разі не порівняти Трохима з „подпольнымъ человѣкомъ“ Достоевського. У них однакова логіка й однакові висновки: „Свѣту провалиться или мнѣ чаю не пить? Я скажу, свѣту провалиться, а чтобъ мнѣ чай всегда пить“.

Один і другий ладен оддати на смерть кого вгодно, аби тільки задовольнити своє „Wille zur Macht“, хоч і має воно тут свої специфічні властивости.

Постать Трохима жива, правдива. В його вдачі ми не добачаємо рис, які здавались би фальшивими. Та й у всій п'есі не муляє „наперед вигаданий намисел“.

Не товариський вчинок Трохима, його — „наплювають... все одно“, не викликає в нас великого обурення, бо ми добре відчуваємо, що в індивідуальному житті бувають такі моменти, які не вкладаються в рямці політики і суспільности. Тут Винниченко виступає негативно і позитивно: руйнує авторитет універсальної цінности громадських ідеалів і видвигає на перше місце індивідуальне буття.

Я навмисне підчеркую індивідуалістичні моменти в творах Винниченка. Вони може не зовсім виразні, та проте безумовно щирі. Звичайно не мовиться тут про індивідуалізм Мирона чи Кривенка з їхньою метою шукать смислу і мети життя у власних почуваннях, по-за межами громадського життя — про них річ вже була раніше.

В цих творах другої категорії Винниченко виступає в унісон з деякими мотивами філософії Ніцше. Взять хоч би такі слова, думки Ніцше: „В стародавні часи приносили у жертву богам людей і то певно самих улюблених, а потім, в час морального переродження людства, стали приносить в жертву Богові самі сильні інстинкти своєї природи і навіть саму природу“ („По ту сторону доброго и злого“ § 55).

В своїх оповіданнях, особливо в „Моменті“ Винниченко на кожній сторінці говорить те ж саме, це основна думка, ідея цього оповідання. Та проте тут ми не можемо закінчити Винниченкові, що він ілюструє, чи переживає думки Ніцше.

Життя не стоїть на однім місці, воно не впино йде вперед, витворює нову комбінацію речей і тому, яка б не була стара думка, з уст талановитої людини, з лабораторії її творчого духа вона завше вийде свіжою й новою.

В „Моменті“ яскраво змальована туга людини за первістним, протест проти тих, часом майже непомітних, ланцюгів моралі, які контролюють кожен вчинок і рух людини, які обслуговували нас мов павук муху.

Як і раніше, я і в цьому оповіданні цілком ігнорую половий його елемент. Центр ваги на мою думку лежить в іншому, то ж тільки форма, спосіб, в який зручніше письменникові виявлять свої думки та погляд на життя. Сучасна мораль є наслідок розвитку „стадного“ інстинкту, як каже Ніцше, і Винниченкове оповідання все наскрізь пройнято щирим протестом проти пановання сучасної моралі.

„А я мовчки дививсь на неї — каже герой оповідання — чудно мені було якось. Ми двоє людей, загнаних другими людьми, сидимо і маємо зараз через щось іти ще до якихсь інших людей, що стоять у цьому лісі серед його кохання і ждуть нас з смертю в руках. Ми двоє загнаних людей близькі, з очима повними ласки й тепла одне до одного, з бажанням

злити це тепло до купи, впитись цим теплом, цією ласкою, цим великим даром життя, ми двоє... двоє людей, а не кузок, сидимо і не сміємо цього зробити, бо... бо ми ж всього кілька годин „знайомі“ одне з одним. Ми можемо зараз умерти, не стане ні моралі, ні законів, ні кузок, ні ласки, ні тепла, але ми... не сміємо“ (підкресл. моє. П. Х.).

Наша „стадна“ мораль така вже застаріла, таким несвіжим повітрям од неї несе, що людину навіть заavidки беруть і якийсь неоформений жаль за минулим, за тим, що ми — не кузьки; жаль та почування своєї окремішності од загального свідомого буття і бажання знайти шлях до первісного єднання з природою, стати вільним в своїх почуваннях і вчинках, як вільна сама природа в своїй творчості.

Така квінт-есенція оповідання, хочай вряд з цим можна знайти в ньому де-кілька поодиноких тонів, які бренять зовсім на інший лад. Останнє тільки підтверджує мою думку, що у Винниченка є вже окремі, щирі „посилки“ індивідуального світогляду, та не має ще останнього, як чогось виразного і цільного.

Такі ж самі мотиви ми знаходимо і в оповіданні „Купля“. В ньому Винниченко ще виразніше виявляє свій світогляд на життя, як на базар.

Потяг до панування, життєвий інстинкт, „Wille zur Macht“ керує всіми — йому підлягають і художники (Кривенко), і революціонери (Трохим), і жебраки (Митрофан). Даремно письменник немов соромиться виставити всіх їх на одну дошку, в один ряд; даремно звертає всю вину на нерви: „це тільки дурна піднятість нервів могла найти якусь схожість у мене — говоре його герой — з ним (Митрофаном), з цією жалкою істотою, з цим нещасним продуктом ненормальних соціальних обставин“.

І в Митрофана, якого Винниченко називає „скотом і напів-людиною“ і в суб'єкта, од якого ведеться оповідання і який вже до де-якої міри „аристократ духа“, і в Ганни і в Іри — в кожного з них панує „тільки темний клекіт крові під вогнем інстинкту“, під тим клекотом чувається боротьба індивідуальності, потяг до „самозатвердження“ в житті.

„Гад“ Митрофан і герой оповідання — обидва вони купують собі жінок, хоч і не однакові в них „купила“; обидва б'ють однією й тією ж ломакою по одному і тому ж пеньку; і Ганна і Іра продаються обидві — хоч і не за однакову ціну.

В бажанні „вирівняти всіх“, в признанні того факту, що життям керує тільки почуття самоохорони, в „отрицанні“ універсальності етики і великих ідей — я не можу бачити порнографію та „модного увлеченія“, як те бачили де-які критики Винниченка. Доказом правдивості моєї думки є художність цих оповідань, їх щирість. В них ми не знайдемо „решенія мирових проблемъ съ одного размаха“, як ми бачили в особі Мирона та Кривенка, в них не видно потуги дати нову мораль в певних формах, тут є тільки „отрицаніє“ старого, тим щиріше, чим більших мук воно завдає. „Я ще більше зщуливсь, — говорить герой оповідання „Купля“, — коли почув, що втратив віру в те, в що досі вірив і що здавалось таким чистим і хорошим... Я хотів сховатися під листик, щоб ніхто не бачив, як плакав слізьми непорозуміння якийсь новий дракон мій“ („Купля“, стор. 117).

Я навмисне навів цей виривок з оповідання, бо він найкраще вказує нам, що тут ми маємо діло не „з продуктом творчості безталання мораліста“, а з творами художніми, з яких можна зробити й серйозні висновки що до світогляду Винниченка.

В чому ж криється причина невдалих виступів Винниченка в сфері відшукування нових вартостей? Головна причина, на мою думку, є брак у Винниченка певного світогляду.

Досі ми розглядали такі його твори, в яких він є прихильником індивідуальної філософії з прикметами гедонізму і утилітаризму, та про те ж у нього є твори великої художньої вартості, в яких він відомий нам як не менш щирий прихильник „стадного інстинкту“ („Кузь та Грицунь“, „Голота“ і инш.).

Така протилежність в поглядах може вносити тільки дезорганізацію, може тільки обезсилювати талан. Брак певного

світогляду цілком натурально веде до того, що в новій моралі Винниченка часом нема ні ладу, ні складу.

Беручи на увагу факт відродження нашого народу, що по суті не сприяє розвитку ультра-індивідуалістичній філософії на сучаснім українським ґрунті, мало надії є на те, що у Винниченка виробиться світогляд подібний до світогляду Ніцше; з другого боку також мало надії й на те, що він остаточно повернеться до „стадного“ інстинкту. З погляду цієї точки немає ніякої рації радить Винниченкові те, чи інше. Справжній талант сам знайде свій шлях.

Одного бажалось би, щоб письменник, довше виношував свої нові думки, перевіряв їх, не хапався винести їх на люди, особливо тоді, коли він береться до будування нового.

Перерва, яка може б з-за цього сталась, в його „бунтівничій творчості“ була б цілком натуральною і таке ми можемо спостерігти не в одного з великих письменників всесвітніх; натомість Винниченко давав би нам твори цілком закінчені й великої художньої вартости.

В такому маленькому нарисові, звичайно не можна охопити всієї творчости Винниченка, дослідить природу його творення, з'ясувати виразно причини появи тих чи інших думок у письменника, а також в'яснити докладно вплив індивідуалістичної філософії на його світогляд, — та й не мав я на думці такого широкого завдання, коли почав писати на тему — „В. Винниченко і Ф. Ніцше“. Мені хотілось тільки звернути увагу на те, що шукання Винниченка викликані самим життям, що в його світогляді є певні прикмети індивідуалістичної філософії Ніцше, хоч часом письменник і збивається з шляху справжньої художньої творчости й починає йти стежкою не властивою дійсному талантові й цим немов би зводить на нівець ті прикмети.

П. Христюк.

ПОРОЖНЕ МІСЦЕ.

Що-небудь з минушого життя забирати в нове — зовсім не потрібно.

О. Кобилянська.

Трагічна розв'язка історії України викликана тим, що український народ ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, а ані міцної власної дисципліни.

Коли поглянемо на сей внутрішній уклад (України), ми побачимо, що на ньому найбільш відбивається брак культури.

Вол. Антонович.

„Нині образ минувшини стоїть перед нами ясний і виразний і про давню українську культуру знаємо вже дуже багато; нині булоби навіть смішно доказувати існування нашої культури, — говорити можна тільки про її багатство і ріжnorodність“ (Ілюст. Україна“, ч. 1) —

— а власне про це й неможна говорити.

Коли земляки починають говорити про нашу „давню культуру“ — мене починає морозити. Особисто на мене культура робить велике вражіння і я готовий перед нею поклонитись, коли вона — факт. І власне цього факту й нема в нашій минувшині: коли б у нас була колись культура, то не було б такої сучасности, яку маємо.

В чому була культура?

Всі оті князі українські, шляхта і „нація“ не утворили навіть держави, не вважаючи на свою фізичну силу. Шляхта, аристократія, буржуазія, кожного иншого народу силкується і утворює цю неминучу форму національного життя. Згубить її під ударами сусіда, але все таки день і ніч мріє про свою хату. Подивіться на маленькі народи: Черногорія, Сербія, Болгарія, Румунія, Норвегія, Швеція, Нідерланди, Бельгія — як

вони вибороли „свою хату“, як змагаються за неї, як пручалися з обіймів неволі?

У нас же...

Соромно вимовляти навіть: 30 мільйонів...

Не підносились думки, не хвилювали ідеї власної державности; в минулому у нас нема власно-державницьких ідеологій. Нема провідної державної ідеї — це нація без національних стремлень і власної творчости — нація позичок. Філістери кажуть: що ж поробиш — такі обставини...

Ну, раз ви не ставали вище обставин — то не кажіть про культуру. Лакеї те ж рахують себе „страшно образованими“ і культурними. Але з такої пихи сміються.

Чи було в минулому, у наших предків поняття про себе, як про націю? Може й було, але нам про це не відомо. Досить того, що й тепер їх потомки за націю себе не рахують (окрему від „руських“), навіть теперішні українофіли ще до цього не доросли, а українці в масі себе вважають за „руських“. Все так зване українське відродження являється контрастом нашій минувшині, то де ж політична стара культура? Ми, свідомі українці, й тепер являємось ніби колоністами на Україні, бо дуже недовгий вік нашої національної свідомости.

Більше сотні років народ український не має свого імени, та й не мав.

Наші письменники люблять вишукувати національні моменти в релігійних стремліннях предків, але це велика натяжка. Що „руський“ народ обороняв „руську“ віру, обряди і патріарха — це ще ні крихти не доказує, що в цій боротьбі одстоювалась свідомо національність українська. Адже старовіри московські дуже фанатично обороняли не то що окрему віру, а лише обряди (вважаючи їх за віру), тим часом не звучи себе инакше, як „руськими“. А наші сектанти? Вони мають і обороняють „свою віру“ і, будучи справді українцями, вважають себе за „руських“. Обороняти „віру“ ще не значить обороняти свою національність, як це тепер розуміється. Як колись православна шляхта наша вела польську лінію, так тепер галицькі католики і уніяти є щирими українцями. Хіба галичани рахуються з вірою, коли у їх є національна свідомість?

Національність — щось інше, ніж релігія з обрядами. Національність живе і формується поруч релігії, але не в ній. У нас в минулому були боротьба за „віру“, а не за національність.

Навіть в боротьбі за „віру“ не було у нас культури ні крихти: з якою лехкістю українці переходили на унію, на католицтво — це просто дивовижно. Нащо вже пастирі — од митрополита до попа — та й ті манджували вірою, як циган кіньми. Ніякої національної відпорности в боротьбі за віру українці не виявили. Їх, як баранів під ніж, вели в унію, в католицтво, а тепер їхні потомки (в Галичині особливо) страшенно пишаються своєю новою „вірою“ і борються проти православ'я. Послухайте, що говорять галицькі попи: вони тепер затяті уніяти, „греко-католики“, як колись їх діди були православними. Що ж культурно-національного є в колишній боротьбі „за віру“? Правда, що клерикальні інтереси панували раніш (як і тепер), бо не дарма ж наші Наукові Товариства заняті переважно вивченням попівського книжництва, богогласниками, тупоумними віршами чернецтва, часословами, псалтирями, євангеліями львівського, острожського і лаврського друків і т. п. „наукою“.

Що відпорність національна і релігійна у наших предків була страшенно сліпа і слаба — нема сумніву, бо не ліквідували б так швидко поляки і москалі нашої національності. Коли було „багацтво і різнородність“ нашої давньої культури, то де це все ділось? Чому нам тепер доводиться боротись навіть за національне ім'я, чому у нас тільки тепер (з другої половини XIX ст.) почалась література? Де ж давня культура? Де культура 16, 17, 18 віків? Що було утворено тоді вартого з національного погляду? Нічого.

Національно-державної ідеології — не було.

Політичного виховання і дисципліни — не було (і нема). Наука? Теоретична чи прикладна? І не пахло.

Вкажіть на філософа чи ученого українця в минулому (я весь час маю на увазі 15—16—17—18 століття). Освіта? Академія в Острозі та братській школі. Яка академія, як і школи — це важне питання. Нікчемні.

Що од їх лишилося? Нічого.

Письменство? публіцист-чернець Вишенський найбільш замітна фігура — ворог народньої (національної) мови. Які питання обговорювала наша колишня література? Богословське крутіство, що викладалось огидною, цілком незрозумілою для нас тепер, макаронікою — оце література. Та й то перед вели не українці, а... великоруси. Хто вів оборону православія в період „великої“ боротьби „за віру“ на Україні? — великоруси: князь Курбський, Ів. Федоров з Мстиславцем, ігумен Артемій... Московські емігранти привезли трохи православної культури, а свої безподобні культурники пасли задніх. (Я думаю, що українофіли не будуть вже так пишатись, що „ми“ давали учених москалям. Дали потім кількох єпископів та попів, а москалі нам першу друкарню оснували!).

В сфері мистецтва? (Особливо на цьому пункті гублять голову наші барабан-патріоти, гукаючи про якусь оригінальну „штуку“). Гравюри львівські, острожські, київські — прикраси до псалтирів та євангелій. Цього мистецтва ніхто не бачив, нікому воно не відоме, а наші учені запевняють, що воно „багате“, держучи в тайні хвалені скарби. Чи відомо українським патріотам, яке художнє мальовництво було вже тоді в Європі і чи не гріх їх до лаврських друків XVI в. прикладати назву мистецтва?

Коли в Європі сяяли сояшні генії і таланти науки і мистецтва, навіть у народів, історичний вік яких не старіший нашого, у нас панувало мистецтво лаврських чернців. Загляньте, прошу вас, в книгу проф. М. Грушевського „Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII в.“; там поміщено багато зразків „українського мистецтва“ давньої культури, навіть окладинка книжки зроблена в стилі колишньої різьби по дереву.

Сльози од сорому виступають на очах, коли розглядаєш ці „скарби творчости“: заставки, віньєтки, малюнки, герби, портрети...

Де ж тут культура, краса, мистецтво? А європейське тодішнє мистецтво й досі сяє таким промінням, що й теперішнє не засліпить його ні в яким разі...

Музика?.. Наша музика почалася з М. Лисенка — це факт, проти котрого навіть українофіли не будуть спорити.

Поезія? Без сумніву — початок її в ХІХ в. Все те, що творили наші предки в минулих віках — письменство, наука, мистецтво і т. п. це є і не письменство, і не наука, і не мистецтво. Творчості у вищих класів українського народу в минулому нема. А те, на що вказують наші патріоти, може лишень фігурувати як курйоз в музеях і коморах, але чути зв'язок з цією „культурою“, пройматись пієтизмом до неї, відчувати пульсування крові у колишніх її „творців“, знаходити лінію поступу од неї — по совісти їй-Богу неможна.

Український народ в минулому — ворог культури, — це єдиний висновок з дослідів над ним.

За нами в минулому (та й тепер) не числиться ні один винахід, ні одна наукова чи філософська теорія, ні один технічний прилад вищого порядку. Та инакше і не може бути у народа, що спокон віку боїться і цурається всяких „новшеств“, що колись устами київських козаків та попів промовив: „нащо латинську і польську школу заводите? у нас її досі не бувало, а люде проте спасались“. Вся сіль в тому „спасенні“, яке й тепер хмарою лежить над Україною. Клерикально-чернецька паволока заснувала світ перед очима і крізь неї не пробивається світло розуму в житте.

Хвалителі нашої давньої культури проминають в своїх одах те, що наша „нація“ ніколи ще не мала свого культурного знаряддя, без якого культура не твориться — мови: була й грецька, й славянська, польська, московська, але своя мова зробилась знаряддем культури в ХІХ ст... для купки „фантастів“. Наші предки, не лишивши в спадок своїм потомкам, навіть мови, заслужили гімни од їх за культурність... Бідна вдячність бідного потомства... О, малоросіяне...

Ні держави, ні національних понять, ні мови, ні науки, ні літератури, ні мистецтва — нічого в нашій минувшині нема. А ці ж елементи й дають поняття культури, являються і факторами її. Коли цих прикмет нема, то про яку культуру говорять патріоти, який дух традиції, зв'язку, преемственности хочуть вони установити з нашою татарсько-польсько-московською минувшістю? І для чого власне треба цього зв'язку? З чим?

Культури в нашій минувшині — нема!

З варварством церковних змагань і лаврських друків, з безтямністю колишніх проводирів, глупістю і терпеливістю мас, з темнотою попівства і обрядовою залістю тупиць, з повним нехтуванням свого національного і людського я, з безперервним історичним українським москвофільством, з психологією Івашки Брюховецького ми не хочемо мати нічого спільного! Не вклонимось, як на це кличуть патріоти, нашим предкам, нашим прадідами, що лишили нам одно наслідство — свою тупість, безпринципність, варварство і тьму. Не пошануємо їхньої „культури некультурности“, не вклонимось перед їхнім мистецтвом, що цілком характеризує психіку напів людей.

Це все те, чого нам тепер не треба, а того, що нам треба, предки не утворили і нам не лишили.

Історію минувшини приймаємо як факт, без дальших консеквенцій і наслідування, як історію некультурности. Ми свідомі того, що почато утворювати в XIX ст. і нам годиться продовжувати.

Ах, ті предки... Годі б уже носитися з ними. Культурного наслідства ми од їх не получили і тому скажемо не вагаючись:

— У нас нема предків, гідних пошани, а негідні пошани нам непотрібні.

Так, у нас нема достойних предків ні з 15, 16, 17 і 18 вв. Ріжні хами — розбійники гетьмани, полковники, сотники, чернці, козолупи і шинкарі і інші создателі нікчемности, руїнники нації, запроданці і гнобителі своєї свободи — хай собі спочивають в могилах забуття. І все смітте їхнього життя, вся рухлядь їхня і зброя нам в тисячу раз менш потрібні, ніж сучасний брік-а-брак. Культуру наших предків, в образі київських і інших гравюр, віньєток, заставок і т. п. Сміло кидаємо в піч...

Вийшовши з нетрів українського села, глянувши в просторинь минулого, вкритого цвіллю віків, я можу лишень одно сказати: нічого од предків в спадок не дістав: ні імени, ні мови, ні науки, ні громадського ладу... Я лише був кріпаком, ввержений ними на послугу їм, і перепроданий в нову Кафу в невольники. Мої предки разів кілька програвали мене, селянина, в карти один одному і вимінювали за собак.

Встаю, щоб знайти своє ім'я, утворити собі мову, літературу, науку, форму кращого і ідеал справедливого життя!..

І дивно нам, що теперішні українці страшенно турбуються і клопочуть, щоб установити зв'язок з „культурою минулих віків“, щоб прип'яти так або сяк „органічно“ до 16 і 17 в.в., бо почувають себе ніби без ґрунту в теперішності, ніби зв'язок з „лаврськими друками“ збільшити наше право на розвиток української культури. Та ж ми будуємо свою культуру на інших основах, ніж наші предки! Навіщо нам піетизм до старовини, коли всі наші теперішні тенденції суперечні минувшині, отрицають її, як джерело нашої національної погібелі. Коли в минувшині були зерна живого життя, чи не лишала б вона нам чогось кращого ніж те, проти чого ми боролись і „відроджуємось“.

Навіщо нам зв'язок з 16-м віком?

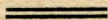
Свої права на національне відродження ми відчуваємо в своєму реальному, а не історичному становищі. Нам важно наше індивідуальне, органічне чуття і домагання, а не історичне думання, основане на книжкових консеквенціях. Ми відчуваємо до болю потребу тієї національно-естетичної культури, якої і сліду нема в минувшій лаврсько-печерській книжності, хоч може і була в реальному житті, але ніякі сучасні книжкові конструкції і визерунки не в силі воскресити минувшої емоціональної реальності і тому ми не можемо почувати якийсь „зв'язок“ з книжковою фікцією. Жити можна лиш тим, що бурлить в нашій крові, тремтить у нервах і мозковій сфері. Чуття музейно-архивного ми мусимо як найбільше остерігатися, бо воно держить нас в сфері колишньої обстановки, колишніх образів і ліній, примітивних і чужих. Колишньої „культури“, що не може бути культурою для нашого часу і нашої культури, що почала рости з цілком інших обставин, основ, образів і ліній — не можна совмістити.

Я не хочу нікого навчати, нікого потріпувати, нікого ображати, але не хочу тако ж, щоб зір мій засліплювався в темній коморі нашої минувшости; не хочу я, щоб інші люде затуркували мене брязкотом, стуком колишніх мертвих кісток.

Нікого не хочу образити — лише сказати — таке чується з уст сучасного українця, що буде своє життя на основі внутрішнього свідомлення свого права жити, справедливо вбачаючи в минувшині свого ворога. З минувшини своєї признати можна кілька окремих людей, визначних індивідуальностей, що своє особисте життя зробили світлим, і коли це світло падає на купу історичного гною і освітлює її, то гній лишається тільки самим собою, а ні чим іншим. Світло ж точиться з свого джерела і ніколи не мало на меті представити гній чимсь іншим, ніж він є, а хіба лише краще освітлити його суцність, аби вона викликала у глядачів більшу огиду.

Знати свою минувшість треба хіба для того, щоб ще більше її ненавидіти і коли ненависть можна признати за „зв'язок“ і чуття залежності, в такому розумінні ми могли б почувати зв'язок з нашою минувшістю, з Україною 16—17 віку чи щоб-то. Ми не думаємо будувати нової культури на чутті зв'язку з ганебною минувшістю, то ж по-що вона нам? Навіщо тратити на це сили, що здадуться для позитивної сучасної роботи. Навіщо отруювати себе диханням гнилої історії і свідомо убивати себе для теперішности, та ще розповсюджувати отруйні мікроби старосвітської України і на сучасну? Ні, щоб прожити, нам вистачить сучасности, самих себе, без зв'язку з мистецтвом лаврських чернців і психологією ренегатства.

М. Сріблянський.

ТЕАТРАЛЬНІ ЗАМІТКИ.

(З приводу постановки в трупі М. Садовського комедії на 2 дії В. О'Коннор-Вілінської: „Сторінка минулого“ і жарту на 1 дію О. Васильченко: „На перші гулі“).

„Сторінка минулого“...

Пара слів зворушують душу, утворюють атмосферу тихої, журної поезії. У кожного перед очима встає своя картина минулого, через щось така приємна і люба, така дорога в кожній деталі своїй...

Але підіймається занавіс і вашій увазі підноситься картина утворена спільними силами автора, режисора і актора...

Сальон з білими колонами грецького стилю. На стінах старі портрети, на передній пляні клавесіни і мебіль—з одного боку в стилі ампір, а з другого — в стилі модерн. Прості двері у передні і на шкляну веранду. Двері сі, одвірки, лутки вікон — в українським модернізованім стилі...

Глядач, котрому невідомі ремарки автора, що „дія відбувається у кінці 30-х років минулого віку“, „у панському домі“, немає спромоги орієнтуватися в своїх вражіннях чисто зрительних. Мішанина стилів сучасних і колишніх зразу наче вибиває твердий ґрунт у його з під ніг, він силкується вгадати і зрозуміти все те, що бачить, але дарма. І, таким чином, з першого абцуга декорація, обстановка, котра повинна допомогати глядачеві розуміти завдання сцени, колотить і збиває його, а головне не утворює певного вражіння, щей навпаки розбиває навіть той настрій з котрим він підійшов до свого місця і підніс очі на сцену, щоб пережити солодкий акт творення „минулої сторінки“...

Нехотючи глядач почуває естетичну образу і дивується художникові-декораторові: як се так він зумів знайти в минулому часі сучасне нам, як одважився змішати кілька стилів в одно. Може сею мішаниною хотів підкреслити безграмотність в сій справі рядового поміщика?.. Добре, бо дійсно стильність обстановки не турбувала тоді поміщиків. Але всетаки в 30-х ро-

і самий впертий поміщик не зміг би достати меблів в стилі модерн... І, показуючи безграмотність поміщика, декоратор показав глядачеві свою неухважність, допустивши тут очевидний анахронізм. А до чого отой стилізований український стиль?.. Чи не тому, що п'єса йде на українській сцені?..

А за чим дивився пан режисьор?.. Чи він забув, що обстановка, декорації і т. и. є наче оджею, котра з найбільшою повнотою виявляє індивідуальну красу і особливости кожного твору? І що досить було видержати художньо-правдивий одяг сього твору і тим вже досягти половину свого завдання. Але режисьор, почувавши велику вагу і потребу відповідаючої обстановки в сій п'єсі, дав якусь потворну зовнішність їй і тим зразу розбив можливість художнього вражіння од п'єси. Він не зрозумів свого завдання. Він не турбувався знайти форми і стилі для виразу змісту п'єси. Він не вдумався в кожную дрібницю, а погнавшись за одною (поставив на переднім пляні клавесіни, котрі здались йому найбільш характерною рисою того часу) зоставив без уваги все останнє. І так, надавши безлаборну сценичну форму п'єсі він вбив можливе вражіння од неї, зруйнував всю красу ілюзії минулого.

Не допомогли справі і актьори.

Центральну роль Аделі грала п. Малиш-Федорець... Чим кермувалася артистка, беручи на себе не зовсім відповідну їй роль? Трудно сказати. Звичайно артист бере роль таку, а не інакшу, бо знаходить, що чуття й думки п'єси відповідають його власним настроям і тим чуттям та думкам, що живуть у його душі. А позаяк життя дієвої особи рідне йому, то переживаючи роль, артист преображає в своїй душі її і тим знаходить потрібні форми для передачі і переконання глядача. Ітак, вибір п'єси — се є розуміння самого себе і розуміння ролі, яку береш, а потім повна гармонія їх. Що ж сталось в даннім разі? Якась помилка, бо ніколи п. Федорець не зіграє добре ліричної ролі. Тут повторена історія з ролю Присі в „Гетьман Дорошенко“. Ліричні тона зовсім чужі артистці і тому вона завжди фальшивить, ніколи не може і не зуміє знайти потрібного тону, форми і експресії. Навпаки її лірика звучить наругою над чуттям героїні. Її міміка — се кривляння, її сльози — глум.

Але всетаки цікаво чому сю роль взяла на себе п. Малиш-Федорець і то справляючи свій бенефіс? Поставивши се питання, ми підійшли до другого цікавого питання: чим взагалі кермуються артисти, коли беруть для свого бенефісу ту, чи иншу роль. Виходячи з суті вчинка п. М.-Федорець, повинно признати, що головну роль тут грає все, але не художні завдання, бо інакше не було би того, що буває майже завжди в труппі М. Садовського. Бенефіціант часто грає якусь епізодичну роль, котра не тільки не дає можливости розвернути „во-всю“ талант актьора, але навпаки підкреслює дефекти його, або зовсім провалює його. В даннім разі артистка взяла собі не відповідну роль, роль, яка чужа їй, не настроює її і не захоплює. І коли ми зробимо свій висновок з цього, то не беремо на свої плечі великої відповідальности за справедливість його, бо він так і проситься. А саме: бенефіціанти клопочуться про матеріальний успіх бенефіса, але не художній. Ставлячи нову п'єсу складають всі надії на заінтересованне публіки новою, а не виконанням її. І, підманувши можливо більше на сей принадний гачок, рахують, що бенефіс пройшов з помпою. А через се і зрозуміло, чому виходить все на лихо сценічному мистецтву, і певне на користь кешені артиста. І маємо не бенефіс артиста, а гиндель-бенефіс гешефтмахера. І це в „кращій труппі“...

Не тішить і п. Садовський в ролі Нікодіма. Автор дуже поклопотався про те, щоби постать Нікодіма була „трагічною постаттю“, але майже кожна поява його на сцені, кожний рух його і слово були психологічно не обосновані, і тому здавались утрірковою. Та гріхи автора не кладемо на рахунок артистові. Помилка артиста є тільки в тім, що він забуває про свої літа і береться за молоді ролі. І коли в дії він ще може вдати молодця, то у співі — давно вже ні. І як важко слухать коли п. Садовський співає романс „Коварный другъ, но сердцу милый“... старим, розбитим голосом, котрий і голосом то назвати не можна... А се деталь не останньої ваги...

П. Полянська, — поміщиця, дає вражіння не натуральности. Взагалі в інтелігентних ролях вона себе почуває не на своїм місці. Краще грала п. Борисоглібська — приживалку. П. Хуторна — Марі, подруга Аделі, в даннім разі була, як

рідко, на своїм місці. Її ліричний голос, з нотками сентиментальности, прийшовся тут як найкраще. А взагалі потрібно артистці розвинути свою пластику, знайти більше способів мимичних для передачі своїх переживань, а то майже завше оддає інституткою... Анатоль — п. Мар'яненко. Характерний для своєї ролі, зміст котрої полягає більше в зовнішнім вигляді, — артист своєю фігурою і поведінням імпував цілком. Живі сценки камердінера з козачками — провів п. Ковалевський, якось шабльоново.

Для резюме я згадаю байку, чи правду, чи щось подібне, але, то, що оповідали навкруги. — Коли зібрались всі артисти до генеральної репетиції на сцені, то більшість їх згрупувалась біля клавесинів, які повинні відіграти сьогодні мало не головну роль (на погляд режисури). Якийсь цікавий навіть одкрив кришку і... на клавіатурі знайшов таку записку: „сьогодняшня вистава є іспитом для цілої труппи“... — Хто це поклав таку записку — невідомо, але вона є дуже характерною. Бо дійсно ся п'еса стала іспитом труппі Садовського, труппі, котра вгрузла в мертву традицію, шабльон; котра починає поростати мохом, в своїй більшості; в котрій кожна проба, кожний рух є доказом того, що справа стала на мертву точку і далека од того, щоби дійсно жити, творити, шукати нових доріг, нових форм. І кожна спроба є іспитом, на котрім вона так провалюється з точки погляду театрального мистецтва і так помпозно виїжджає з погляду — зборів... Не заздримо таким успіхам!..

Знову таки п'еска „На перші гулі“. П'еска мінімальної літературної вартости. Старе накопичування приписів українофільського катехизиса в дусі „Ради“. Ті ж відомі і набридлі трюки і ефекти, котрими оперували ще діди наші. Хоча завдання автора інтересне, коли б він був зконцентрував свою увагу не на зовнішности, а на психології персонажів, на емоціональній стороні події, котрі дійсно можуть зачарувати своєю силою і глибиною краси. А так іскорки таланта пропадають під навалом старезної рухляді.

П. Мар'яненко почував себе озброєним як слід потрібною мімікою і пластикою. Імпульсивність і художня щирість його глушили порою тухлу риторичну ролі і образ утворений артистом задовольняв глядача. Се його сфера. Були не гіршими і п. Мироненко, пані Борисоглібська і Хуторна. Всі вони давали більше в тих ролях, які ніяк не можна признати навіть сякими-такими по цікавості з боку психології, з боку характеру. І шкода, що марнуються таланти в отій січкарні, в тім колесі, котре фабрикує драматичну „вермішель“.

І так, сторінки минулого і сторінки сучасного не тішать нас. Що ж тоді розвернеться в будучому з сих завязів, які вони квіти дадуть...

Сумна картина... Ніяких радісних перспектив...

Панове керманічі українського театра, во імя інтересів сцени, на котрій ви здобули імя, славу і грошики, станьте і роздумайте над своєю роботою. Оце років пять-десять і ви зійдети зо сцени, зоставите арену для молодших, дужчих од вас — і чим же тоді вас спомяне потомство ваше? Не тим же тільки, що ви були, були в свій час може й достойні подиву та любови, а тим, що ви зоставите після себе, що внесете в скарбницю національної і загальнолюдської культури. Ваші портрети попадуть у іконостас, але ваші зусилля, ваша праця чи дасть який плід, чи будуть наслідки достойні тих талантів, якими вас признано?..

Не бачим ми того. Де школа утворена вами, де молодь вихована вами? Є зараз кілька ваших копиїстів, але вони через пару років забудуть вас і все ваше. І зостанеться знову „дике поле“ там, де ви так успішно почали працювати і де ви так нічого ще не создали достойного себе, щоби пережило вас...

І дійсно так буде, бо зараз ми бачимо, що кращі, почесні, ушановані артисти не клопочуться над тим, щоб передати все здобуте ними в своїй довгій праці молодим, але трудять свої старі кістки по різних вертепах і закутинках. Для чого? Во імя чого — мистецтва? Ні... Бог знає нащо, але щоби тільки оплямувати, оганьбити своє чисте, славне імя і звести його з високого п'єдесталу мистецтва у bagno дрібного заробітку, чи мілкої слави, шуму і розголосу...

Коріфеї нашої сцени! будьте гідні сих слів і не силуйте нас — ваших нащадків першими кинуть у вас докором, бо докір любячого серця дуже важкий і навіки незабутній. Ми гордуємо вами, але тому, що надіємось тішитись наслідками, здобутками великої праці, а не тому, що нас дивує, як ви йдети в обійми якихось пройдох і гешефтмахерів, а вони позорять вас і справу українського театра. Не хочемо ми й дивуватись і радіти вашому успіхові в них!..

Майте пошану самі до себе, а після здобудете і пошану і все належне вам од ваших нащадків, од тих, що приймуть од вас цінні і коштовні здобутки вашої художньої праці... Але шануючі себе — шануйте і справу біля якої стоїте. В цім залог славної будучности українського театра...

Як. Стоколос.

ЖУРНАЛ ЖУРНАЛІВ.

Олаф Стефензон — *В. Винниченко* („Дзвін“, чч. 1 і 2).

„...Техніка — се єдиний здоровий нерв буржуазії. Побільше техніки, кращу техніку, найгеніальнішу техніку! Се зойк конкуруючих міщан.

„Мистецтво одбиває на собі псіхіку свого часу. Швидче міняйте техніку, швидче удосконалюйте її, кидайте старе, воно не витримує конкуренції, давайте способи малювати економніше і швидче, головне, швидче“.

Се слова героя — Олафа Стефензона, але в них чується голос самого автора. Що-небудь — аби „швидче, головне, швидче“... В цій горячці Винниченкової роботи, котрий одночасно друкує оповідання, романи, на російській і українській мовах видно, що він дійсно зостановився на тій думці, що при сучасній конкуренції виграє лише той, котрий поб'є рекорд... Спортсменом став навіть колишній художник... Колишній щирий художник згубив жар своєї душі і пішов „жарить во-всю“, щоби загребати золота жар...

Коли раніше кожна тема його оповідань вдаряла по серцю читача своєю життєвою правдою, то тепер сенсаційність теми б'є тільки по нерву. Автор дає такі несподіванки, такі карколомні фабули, що вони нехотячи нагадують брукові романи. І головне те, що в тому змістові наче полягає суть його праць.

Оповідання, Олаф Стефензон має своїм змістом розвій боротьби чотирьох конкурентів на конкурсі картин, влаштований худож. Вальдбергом серед своїх учнів. Олаф Стефензон був один з тих конкурентів. Перша премія була:

„...Крім десяти тисяч марок він (д. Вальдберг) мав ще єдину улюблену красуню-дочку, от сю саму Емму. І сю дочку він дає тому, хто наблизиться в потрібній мірі до його ідей“...

Звичайно премія така як — „красуня-дочка“ зацікавить багатьох... читачів. І д. Винниченко на багатьох сторінках розповів „цікаву“ історію, але жаль, що володіючи „кращою технікою“ оповідача він пускається в корисне, але не гідне його, яко художника плавання за „золотим руном“ письменника-ремісника...

Оргія — Л. У., драматична поема („Дзвін“, ч. 4).

Кажуть: стиль художника — се він сам. І стиль поеми „Оргія“ без великих труднощів дає можливість розгадати ініціали автора. Українському читачеві давно знайомий сей стиль — в міру холодний, в міру патетичний, багатий образами рел'єфними, наче під рукою скульптора, багатий думками філософа і чуттям знаючого всьому в житті ціну. І в якій гармонії знаходяться у сього автора завжди стиль його і зміст. Ніколи стиль не заглушає цікавості до змісту, навпаки, він зосереджує увагу читача на сюжетові, на настроях і почуттях, які вкладає автор. Се саме є характерною рисою дійсного художника, як бачимо і автора „Оргії“.

Поет Антей, грек, во ім'я любови до свого гречеського оддає всі свої маєтки, щоби викупити у Римлян танцівницю грекиню, але вона стремить до широкої арени, до переможців-римлян. Він має школу, але найкращий його учень кидає його і йде до римлянина Мецената; його товариш-скульптор продає свою найкращу роботу римлянинові, бо там чекає його слава. Має добру матір, але вона завжди докоряє йому за його вчинок відносно рабині і тепер його жінки, Неріси. Розуміє його тільки сестра — Ефрозіна. Вона каже:

„Я маю брата. І нехай я до віку діуватиму — я не позаздрю ані жінкам, ні матерям щасливим, бо їх любов лиш їх родині служить, моя ж — Елладі всій“...

Антея запрохав до себе на оргію Міценат, але він не міг бути там, бо то є переможці і бути там образливо для його любови до Еллади, і всього грецького. Але дилема Наріси: „чи ти, чи я“ трутила його йти до Мецената. Друга дія — оргія в Мецената. Виступ Антея та Неріси і смерть Неріси од руки Антея. Сцена остільки прекрасна, що переказувати — се профанувати її, треба читати і читати. Антей, жертва своєї любові до рідного, як характер є просто шедевром. Постать його змальована так тонко і до таких подробиць, що він оживає перед очима читача... Се безперечно одна з кращих річей автора.

Будиночок над кручею — *Н. Романович* („Дзвін“, ч. 2).

З маси написаного п. Романович не можна забути лише одної новели: „Мій осінній спочинок“ („Укр. Хата“, р. 1910, ч. 1). Глибока імпресія остільки хвилює душу читача, що здається там застається борозна на завжди. Після того довго не писала авторка чогось подібного, аж ось подибуємо цікаве по задуму і тонко розроблене оповідання „Будиночок над кручею“. Цікавий психологічний момент видержано до подробиць, немає наче нічого зайвого, нічого ефективного. Але краса і ефект праці полягає в тонкій, художній роботі письменника, саме в тому, що автор зумів настроїти трагічно читача, змалювати той трагізм, але самими звичайними, простими словами розкрити безодню того трагізму.

Зміст оповідання: Петро, йдучи у висилку, доручив своєму приятелеві Андрієві свою жінку, дитину і свій любий сад. За час відсутності люди остільки зжились, що стали рідними один одному, Андрій навіть покохав Віру, жінку приятеля. І ось повертається Петро. Стає ясным, що було досі тайною, нікому невідомою. Самі невинні хвилини щастя отрокуються присутністю Петра. Андрій не видержує і тікає... Ось його слова з прощального листа, котрий є резюме оповідання:

„...Слухайте, Віро, я іду од Вас. Наче злодій в ночі беру я свій величкий клуночок і тікаю. Куди? Хоч світ за очі! Чому? Ах, се „чому“?.. Ах, слухайте, слухайте, Віро: як би зараз рука Ваша в мій лежала, як би головка Ваша пригорнулася до мого плеча — я б не тікав. Я не йшов би волочитися по світі. Але як згадаю, що може в сю хвилю инший Вас цілує, пригортає, я жити не можу тут поруч. Я не збожеволів, ні... Знає-

те, я покохав Вас, кохаю. Розумієте ви, горда, неприступна Віро, вірець жінки й матери. Я покохав Вас з того самого дня, як П. доручив Вас мені, своєму найдорожчому приятелю“... і т. д.

Конфлікт почуття найближчого приятеля і першого ворога розрішився на користь першого.

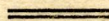
Естетизм М. М. Коцюбинського — В. Леонтович
(„Л.-Н. Вістник“, кн. V.)

З української літератури присвяченої пам'яті покійного М. Коцюбинського поки що немає нічого, щоби претендувало на солідність та особливу цікавість. Почувається, що нагальність роботи не дала можливості розібратись глибше і детальніше в солідному доробку покійника. Але з того, що вже маємо і читаємо найбільш цікавим рахуємо заміточку д. Леонтовича. Заміточка, знову таки, не є якимось „откровениєм“, але автор її якось найближче підійшов до цікавого, до самої суті. І коли б ще автор зумів уникнути тих „еківоків“ по адресі не симпатичних йому „сучасних письменників особливо символістичного напрямку“, то був би цілком досяг свого гарного завдання, а так наче образив пам'ять такої благородної людини, якою був М. Коцюбинський.

„Естетизм Коцюбинського, каже автор, був широкий як світ і розпросторювався на усі світові явища. Краси шукав він скрізь і вмів відчутти її не лише в природі, а і в людях і в міжлюдських відношеннях, бо у йому жив образ не лише чарівної та гарної людини, гарної не тільки фізично, а й морально“.

Далі автор зазначає характерні риси творчості М. К—го, які впливали з його естетизму. Естетизм К—го був „морально здоровий“, тому вимоги його безсторонні, правдивіші, мали більше сили і примусовості. Малював Коцюбинський побільшості типи і настрої позитивні, і ще „більше настрої, а не типи“, володів надто розвиненим почуттям міри, яка рятувала його од побільшення. В своїх творах вкладав багаті „скарби своєї дорогої душі“, і милувався в малюнках природи.

„Так виключний розвиток почуття краси, що поклав, як бачили ми, ознаку на усіх його творчості, є надзвичайно дивним явищем в наші часи і свідчить про дуже сильну індивідуальність письменника“...

БІБЛІОГРАФІЯ.

Гаврило Левченко. *Стоїн Життя*. Київ, 1913. Стор. 30, ц. 20 к.

Збірка кострубятих віршів д. Гаврила Левченка видана по формату звичайних „книжок-метеликів“. Про музику віршованої мови, про форму і ритм сказати нічого не можу, — такі ознаки поезії до творчості д-я Левченка не підійшли. Лишається сказати скільки слів про зміст самих поезій, так я певен, що всім він знайомий з наївних віршів всіх починаючих поетів. Обридло. Не будем песимістично дивитись на будучину мистецтва, прочитуючи такі книжки, бо розчарування буває тільки після даремно принесених жертв, а „спроби пера“ і „гріхи юности“ навіть самим авторам прикростів не зроблять. Ніякого „стогону“ нема, єсть одно позіхання. В збірці єсть 16 рядків переспіву з поезії китайської, яких оцінити не можу і прошу шановного автора пробачити мені в сій грамоті, як широко пробачаю я всі погрішності його в поезії українській. Приступаю „на квіт“. Ціна книжки — 20 коп. — занадто „бенефісна“.

Гр. Чупринна.

Микола Оришин. *Тяжка запевідь*. Львів, „Новітня Бібліотека“, випуск № 7. Стор. 55, ц. 40 сот.

Починається книжка вступним словом М. Яцкова, дуже коротким, але вельми багатим по змісту. М. Яцків пише: „Замітив я в Оришині отсі прикмети: свідомість творчої мети, свободу і самостійність, далеку від всяких літературних впливів, бистрий обсерваційний змісл, дар композиції, юнацьку буйність в переливах мерехтячих красок, оригінальний хист оповідання в підзначуванні хвиль побічними, втрученими несподіванками, здоровий український гумор, а головню підсвідому, демонічну струну, яку люблю у добрих мистців. Замітно орудує він фантазією, а при тім все у нього просте, живе, шире. Що до історичного дару, то вичитуючи нераз товаришам сі оповідання, я покладався зі сміху“. Така характеристика була б не погана і для світового таланту, а для напівдебютанта, який написав ледве півсотні дрібних сторінок — чи не авансований цей ентузіазм? А проте, коли навіть і так, то й то вряд чи загубить що М. Яцків: остільки М. Оришин виявив своєю книжечкою „кредітоздатність“. Правда великих коштів він ще не дав для літератури, але показав своїми дрібничками, що „вода“ в глибині його „як срібло“ і треба її виливати як найбільше: користь буде і для письменника, і для читача. Привіт М. Яцкова новому таланту нагадує таку ж широко-прихильну зустріч В. Винниченка Франком. Хай же і д. Оришин піде шляхом В. Винниченка і дасть українській літературі все, що має, не ховаючи свого таланту в землю. Бо талант його говорить за себе, хоч і не так красномовно, як це за нього робить М. Яцків. В усякому разі ми радо вітаємо собрата по оружю... В час добрий!..

І. Кончіц.

С. Чернасенко (Провінціял). *Жарти Сатіра*. Оповідання. В-во „Волосожар“, Київ, 1913. Стор. 63, 16^о.

Бідний український гумор! Скільки пеанів виспівано в його честь — а він все корчиться і такий блідий та анемічний. Скандально бідний він, коли говорити про нашу нову літературу.

Цікаво, що гумор все таки в українського народа єсть. І коли пересчитувати десятки томів етнографічних матеріалів, зібраних на всім просторі України-Руси — то сухітничим видається супроти того стихійного гумору „літературний“ гумор якого-небудь Рода Рода. То життє, а то —

література. Бідні наші письменники, що не знають тих скарбів народної творчості, відійшли від стихії і „сочиняють“ гумор.

Гумор Черкасенка — се гумор на замовлення. Треба для „Ради“ гумористичного фелетона. Наш автор задумався, пошукає в своїй пам'яті, поставить мотто з газети, спише те все і на другий день єсть „маленький фелетон“. І на третій день теж і на четвертий, щодня гумору на копійку. І так можна стати референтом від сатири та гумору.

Оповідання „Шлюбна проблема“ се „вандрівний“ мотив. Львівський „Smigus“ дав був колись оповідання з „rosyjskiego“ на ту саму тему — тільки ліпше, бо там не було ніяких „проблем“. Значить — анекдот був тут натхненням автора. „У вагоні життя“ — се знов репродукція грамофонної пластинки п. н. „Jazda do Berdyczowa“, якою втішається в неділю публіка, що їздить по карузели. „Політика“ — гм, в оповіданні Винниченка „Уміркований та ширий“ далеко краще виходить сцена в вагоні. — Але досить слідити генезу Черкасенкового гумору. Слідити за „Smigus'ом“ та грамофонними пластинками, аби дійти до джерела натхнення українського письменника — се, думаю, не обов'язок критики. Для будучого дослідника, який буде писати монографію про Черкасенка туди я показую шлях і відсилаю.

Отсе „Жарти Сатіра“. Нехай сміється з них, хто не має нічого іншого до роботи. А мені сумно після такої гумористики. Вічна українська література.

М. Саван.

Х. Майстренко. Рукавичка. Київ, 1913. Стор. 16, ц. 3 коп.

Коли в двох перших казочках д. Майстренка нам подобались де-які малюнки природи, то про останню казочку сказати того не можна. Рецензувати ці казочки річ зайва, — зміст їх відомий всім. Казочка д. Майстренка написана таким складом, яким іноді в дешевенькій пресі пишуться російські „раешники“. Зміни народнього переказу зроблені по вказівці доморослих „педагогів“. Єсть ще в книжечці дитяче оповідання, але не дивлячись на християнську мораль, воно занадто слабе. Писати оповідання для дітей не значить писати по дитячі. Турбуватися виданням такої книжечки в той час, коли почувається потреба в дійсній дитячій літературі, можна тільки „між иншим“.

Гр. Чупринка.

Володимир Гнатюк. Народні казки. Літературно-наукова бібліотека. Серія 1, ч. 136 з образками Володимира Кобринського. Накладом української видавничої спілки. Львів, 1913. Стор. 168, 16^о, ціна 1½ корони.

Казка! Чи є в світі людина, щоб не читала або не чула якої небудь казки? От література, що єсть у всіх народів, що дала початок всім художнім творам, що стара як світ і ніколи не старіється, ніколи не вийде з моди, що потрібна і для розумного і для дурня, і для звичайної людини і для генія.

І коли б у якому народі вмерла казка, то з нею вмер би й народ, бо без фантазії людина мертва. Фантазія в буденному житті — то велика вартість, то відпочинок од тягарю життя, то ліки душевні, то дух Божий, що вітає над нами. Народ без фантазії — думки безсловесні, що живуть ще подібно до звірат і не знаю, чи зараз суть такі де на всій землі?

Література без народних казок — то утвір без початку.

Недавно минуло сторіччя, як брати Гримми вперше поклали на друкарський станок народні німецькі казки і тим здобули собі всесвітню славу. Зараз нема такої культурної нації, щоб не збирала до купи всі казки свого народу і щоб не пустила їх на книгарський ринок. Навіть москалі десятки літ тому назад видали і зараз раз-у-раз видають свої народні казки для ширшого громадянства. А що зроблено у нас з цього боку? Можемо сказати — нічого, коли рівняти нашу народно казкову літературу на ринку з тією, що живе в народі або старанно переховується

по етнографічних збірниках. Тут наша некультурність виявляється найяскравіше. Се ж можна було зробити і в часи, як гнітив нас закон 1876 року. Зібрати до купи і викинути сотні тисяч народних казок з малюнками на книгарський ринок — се перший обов'язок культурної нації. Для редактора — то дасть невмируще ім'я, для видавця — бариші.

І от, не дивлячись на все, у нас досі нема в продажі народних казок, коли не лічити зраджених Б. Грінченком та оце В. Гнатюком та ще кількох метеликів.

Учені обтяжені своїми фаховими працями, журналісти — щоденщиною, поети, художники слова — нудять світом, шукають цілющих джерел в нашому тьмяному житті, а казка позабута всіма... А між тим вона не менш потрібна для нації, особливо такої, що відроджується, що переймає чужу культуру, чужу мову, не менше ніж усі ті писання фахових людей та художників.

Зараз наша казка живе тільки між неграмотним народом як сирий продукт. Переходить із уст в уста, з хати до хати, творить там свій духовний світогляд. Наші діти, що відірвалися від народнього ґрунту, яким школа забороняє говорити на рідній мові, особливо діти по містах, ростуть без казки, хиріють духом, а в кращому разі користуються казками московськими.

А між тим казка для дитини — то формування її душі. Казку ніщо не може замінити, ніякі оповідання, ні романи, ні Пінкертони...

Невеличкий збірник народніх казок під редакцією Б. Грінченка, неважаючи на високу його ціну, що залежить од накладу, має великий попит і вже вичерпується друге його видання за короткий час.

Про те досі не знайшлося кому продовжувати цієї великої для нації справи. А багацтво фантазії наших народніх казок не менше, ніж славної Шехерезади. Їх набереться на добрий десяток грубих томів і то без варіантів.

І от допіру знайшовся учений, Володимир Гнатюк, що зраджував 10 казок і пустив їх у широкий світ. Доволі перечитати цей десяток, щоб бачити всю ширь народної фантазії. Я читав їх з великим захопленням і можу собі уявити, скільки насолоди вони дадуть дитині...

Д. В. Гнатюк вибрав казки з етнографічних матеріалів, що були зібрані в Австрійській Україні, але ж редакція їх така вміла, що мова тут як перли і для дитини зовсім рідна.

Книжка з малюнками та на жаль їх мало і вони дрібні.

Маємо стільки славних своїх майстрів, що змогли уладити цілу окрему виставу в Києві, а досі не маємо ілюстрованих книжок, навіть казок. Пора! Праця вдячна.

Можно наперед сказати, що казки д. В. Гнатюка швидко і широко розійдуться по Україні і як би шановний редактор не обмежився тільки цією книгою, а перепустив би через свій фільтр усі народні казки, хоч ті, що вже відомі нам з матеріалів, то цим не мало прислужився би нації, а собі здобув би не вмірущу пам'ятку в Українському народі.

Ів. Липа.

Гр. Гетьманець. *Хто такий Тарас Шевченко*. Київ, 1913, стор. 32, ціна 8 і 4 коп.

Пам'ятаючи, що автор пише виключно для того, хто ще й не чув про Шевченка і при цьому виконує ще й обов'язки видавця, ми не можемо нічого закинути проти появи цієї книжки. Не можемо тако ж вимагати, щоб в популярній брошурі, та ще й мов би для дітей, можна було розжувати всього Шевченка. А проте все ж таки на нашу думку Гр. Гетьманець написав книжку занадто тематично, поверхово і монотонно.

І. —я.

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА (нові книжки).

- Василь Пачовський. Ладі й Марені терновий олець мій.* Лірична драма з ілюстраціями. Накладом Володимира Боберського. Стор. 200. Ц. 1.60 кор.
- М. Ноцюбинський. Тіні забутих предків.* Вид. Укр.-Руськ. Вид. Спілки. К.—Л., 913. Ц. 65 коп.
- О. Кобилянська. Через кладку,* повість. Вид. Укр.-Руськ. Видавн. Спілки. К.—Л., 913. Ц. 1 руб.
- М. Яцнів. Блискавиці* (суспільна студія). Вид. Укр.-Руськ. Вид. Спілки. К.—Л., 913. Ц. 65 коп.
- М. Яцнів. Смерть Бога.* Нариси й новелі. „Новітня Бібліотека“, ч.13—14. Львів, 913, стор. 93. Ц. 1 кор.
- Твори Степана Руданського.* Том перший. Вид. „Просвіта“. У Львові, 912, стор. 456, 16-ки. Ц. 1 кор. 60 сот., в оправі 2 кор.
- Володимир Гнатюк. Народні казки.* З образками Володимира Кобринського. Накладом Укр.-Руськ. Вид. Спілки. Львів, 913, стор. X+168, 8°. Ц. 1.50 кор., в оправі 2 кор.
- Альфонс Додє. Дивні пригоди Тартафена з Тараскона.* Перек. В. Щербаківський. Вид. т-ва прихильників укр. літератури, науки і штуки у Львові. К. 912. Ц. 50 коп.
- Е. Г. Зелігер. Синя фльота.* Світова повість, ч. I. Перек. М. Лозинського. Л., 913, стор. 301, 8°.
- Н. С. Француз. Боротьба за право,* повість. Перек. М. Загірня. К., 913.
- М. Василів. Педагоги,* сатира. Коломия, 913, стор. 60. Ц. 70 сот.
- О. Комар. Топаш слави добуває,* сатира. Коломия, 913. Ц. 30 сот.
- Михайло Грушевський. Історія України-Руси.* Том III, частина I. (Збірник історично-філософської секції Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, т. XIV) Київ—Львів, 913, стор. 315. Ц. 2 карб.
- Проф. Вол. Антонович. Виклади про козацькі часи на Вкраїні.* Друге видання. „Бібліотека для молоджі“, ч. 3. Чернівці, 912. Ц. 1.20 кор.
- Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом,* том V (1886—1889). Чернівці, 913, стор. 414+X, мал. 8-ки. Ц. 1.50 кор.
- В. Норян. До братів,* збірка статей. Вид. „Рух“. К., 913. Ц. 30 коп.
- Д-р. Іван Франко. Паничина та її скасування 1848 р. в Галичині.* Друге, поправлене видання. Накладом Укр.-Руськ. Вид. Спілки у Львові, 913, стор. 248. Ц. 1 кор.
- М. Пилипович. Де-що про сучасну стадію розвитку української літературної мови.* Вид. „Нове Життя“, № 3. К., 913. Ц. 10 коп.
- Д-р Н. Трильовський. Про велику французьку революцію,* з ілюстраціями. Ц. 20 сот.
- М. Якимовецький. Університет для селян у Швеції.* Вид. „Нове Життя“, № 4. К. 913. Ц. 5 коп.
- Іван Верхратський. Наша правопись.* Накладом автора. Львів, 913. Ц. 30 сот.
- Звіт товариства „Просвіта“ з діяльності за час від 1 січня 1910 до 31 грудня 1912 рр.* Львів, 913, стор. 162+2, 8°. Ц. 1 кор.

Видання О. Л. С.

два томи творів

ОЛЕКСИ ПЛЮЩА.

Повісті й оповідання з інтелігентного життя.

Ціна за два томи і р. 35 к.

У ПЕТЕРБУРЗІ

„Українська Книгарня і Базар“

Василівський Острів, 3 лінія, д. 24.

продає українські книги, листовні картки, партрети і різні кустарні вироби.

Книгарня розшукує українські книжки-раритети.

СВІТЛО

Приймається передплата (четвертий рік видання) на 1913—1914 шкільний рік на український педагогічний журнал. Журнал признається для сем'ї і школи і виходить раз на місяць (всього 9 книжок, кожна розм. од 5 до 6 аркуш.) по такій програмі: 1) Статті що до теорії виховання і народньої освіти; 2) ознайомлення з усякими питаннями виховання і практичне пристосування їх до шкільного й сеймового життя; 3) значіння художнього розвитку в справі виховання і освіти; 4) сьогочасне становище народньої освіти, школи і народнього учительства на Україні; 5) хроніка діяльності всяких просвітних, педагогічних і наукових товариств; 6) огляди педагогічних російських і закордонних журналів; 7) твори красного письменства; 8) бібліографія. Журнал „Світло“ виходить з септября. Передплата на рік 4 карб. На пів року 2 карб. 50 коп. За кордон 5 карб. Адрес редакції і контори: Київ, Велика-Володимирська, 93.

НОВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

Видав. „Н.Б.“ видає кращі твори світової літератури. Досі вийшли: 1. Г. Гауптман „Перед сходом сонця“; 2. Мопасан „Історія одной дівчини з ферми“; 3. Л. Андреев: „Чорні маски“; 4. М. Яцків: „Adagio consolante“; 5. Ст. Жеромський: „Табу“; 6. Ергар А. По: „Елеонора“; 7. М. Оришин: „Тяжка заповідь“; 8—9. П. Альтенберг: „Як я то бачу...“; 10. В. Бирчак: „1,000,000“ (опов.); 11. А. Франс: „Цезар Борджія“; 12. Е. Т. А. Гофман: „Дожа й догаресса“; 13—14. М. Яцків: „Смерть Бога“. В друку: „Ладі й Марені терновий огонь мій...“ лірична драма В. Пачовського з численими ілюстраціями. Передплата на 12 випусків 2 карб. 50 коп. Адміністр.: Львів, ул. св. Кінги 24. Редактор: Ф. Федорців, Видав. В. Боберський.

ИСКУССТВО ВЪ ЮЖНОЙ РОССИИ

Принимается подписка на 1913 годъ (пятый годъ изданія) на ежемѣсячный журналъ живописи, графики, художественной печати. Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: на годъ — 8 руб. За границу — 10 руб. Редакция и контора: Киевъ, Пушкинская, 4. Отдѣленія Конторы: Киевъ, Крещатикъ, 29, Л. Издиковскій; въ магазинъ краснаго креста: СПб., Морская, 38. Редакторъ издатель В. С. Кульженко.

Съверныя Записки

Открыта подписка на 1913 годъ на ежемѣсячный литературно-политическій журналъ. Въ журналъ будутъ участвовать: П. И. Бирюковъ, І. М. Бикерманъ, Ал. Бискъ, Ал. Блокъ, Н. Я. Выховскій, Л. М. Брамсонъ, И. К. Брусиловскій, А. Ю. Блохъ, В. В. Водовозовъ, А. Г. Горнфельдъ, С. М. Городецкій, Любовь Гуревичъ, Н. Л. Геккеръ, А. Я. Гуревичъ, В. Я. Гуревичъ, В. И. Дзюбинскій, Л. С. Закъ, А. А. Ильинъ, И. И. Игнатовичъ, В. Г. Каратыгинъ, А. А. Кипень, Д. М. Койгенъ, И. И. Крижановскій, А. Ѳ. Керенскій, С. А. Клычковъ, Л. М. Камышниковъ, Г. А. Ландау, С. Мстиславскій, А. М. Муровъ, С. Т. Патрашкинъ, С. В. Познеръ, Г. Я. Полонскій, С. П. Постниковъ, М. Пришвинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, А. М. Ремизовъ, Борисъ Садовскій, Я. Л. Сакеръ, С. И. Сергѣевъ-Ценскій, А. Серафимовичъ, В. Б. Станкевичъ, А. И. Гиняковъ, Н. Л. Шапиръ, В. К. Шмидтъ, П. В. Шимановскій, А. П. Чапыгинъ, В. И. Чарнолуцкій, М. Шварцъ, Е. Н. Щепкинъ и др. Журналъ будетъ выходить книжками, не менѣе 10 печатныхъ листовъ. Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: на годъ — 4 руб.; на 6 мѣс. — 2 руб.; на 3 мѣс. — 1 руб. Подписка принимается: въ конторѣ журнала — С.-Петербургъ, Загородный, 21, и въ книжныхъ магазинахъ Вольфа и Попова.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1913 РІК

(РІК ВИДАННЯ ПЯТИЙ)

Українська Хата

літературно-критичний громадський український місячник

Завданням журналу „Українська Хата“ є — по можливості повне освітлювання процесу ідейного, духового життя України, беручи його під розвагу національності. Журнал „Українська Хата“ буде мати відділи: а) художньо-літературний; б) критичний; в) науковий; г) публіцистичний; д) мистецький; е) журнал журналістів; ж) бібліографія; з) літературна хроніка.

Працюють в журналі кращі сили.

Передплата річна на „УКРАЇНСЬКУ ХАТУ“ 4 руб. (за кордон 12 корон),
півроку 2 руб. 50 коп., окрема книжка 35 коп. (з перес. 40 коп.).

Хто приśle цілорічну передплату до 15-го жовтня 1913 р.

той одержить **БЕЗПЛАТНИЙ ДОДАТОК**

великий юбілейний портрет

ІВАНА ФРАНКА.

Передплата на журнал з додатком приймається виключно в Конторі Редакції, а окремі книжки продаються:

В „Українській Книгарні“ — Безаківська, 8; в книгарні „Л.-Н. Вістника“ — В.-Володимірска, 28; в крамниці „Час“ — В.-Володимірска, 53; в Харкові: „Українська Книгарня“ — Петровський проул. 18. в Петербурзі: Васілевський Острів 3 лінія, 24; в Полтаві: книгарня Г. Маркевича, Бульвар Котляревського та „Українська Книгарня“, Петровська пл.; в Катеринославі: книг. Є. Лозинської, Проспект, д. Вебера; в Кам.-Подільську: Т-во „Просвіта“; в Армавірі: Куб. Обл. Книж.-газет. торгівля Варвари П. Ченулової. в Одесі: книг. „Діло“, Преображенська, 11 — та по всіх кращих книгарнях г. Києва.

За кордоном: Львів, „Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка“, Ринок, ч. 10; в Станіславові: в „Народнім Базарі“; в Чернівцях: Равх і Лебединський, Ратушева, 4, Пасаж „Бек“.

Комплекти „Української Хати“ за минулі роки (1910, 1911, 1912) продаються в конторі журналу по 4 карб. кожний з пересилкою.

Пробний № висилається тільки за три 7-коп. марки.

Адреса контори і редакції журналу: Київ, Ділова, 4.

Редактор-видавець *Павло Богацький.*

ЦІНА 70 КОП. З пересилкою 80 коп.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“, Хрещатик 40.

17870

Українська хата

Червень

Київ—1913.

Відсутні стор. 321-324 (18.05.1938 р.)
с. 363-374;

Зміст № 6:

Гр. Чупринка.	Степові етюди	321
» »	Чари поезії	324
Галина Журба.	Похід життя (панорама).	325
Ав. Худоба.	Елегія.	331
М. Могилянський.	Згуба (психолог. нарис).	332
О. Жихаренко.	} Поезії	336
Г. Чуприна.		
Мак. Рильський.	Глас вопіючого (оповідання).	337
А. Нагірний.	Поезія.	344
Гр. Чупринка.	} Літературні враження.	345
Ле— О.		
А. Товкачевський.	Г. Сковорода. III. Ск-га і Библия.	350
М. Сріблянський.	Літературне ушкунництво.	363
Як. Стоколос.	Театральні замітки.	375
Бібліографія.		381
Літературна хроніка.		384

Від редакції. Слідуюча подвійна книжка (№ 7—8) журналу
«Українська Хата» вийде після 20 серпня.

Хто заплатить 4 карб. до 15-го жовтня с/р. той одержить в додаток великий юбілейний портрет ІВАНА ФРАНКА.

Шан. передплатників, котрі внесли тільки 2 карб. просимо ласкаво поновити передплату завчасу, щоби не було задержки з розсилкою журналу.

Новим передплатникам всі попередні числа. „Української Хати“ висилаються одночасно з черговою книжкою журналу.

При зміні адреси просимо зазначати свою стару адресу і надсилати 30 коп. марками. Листуватися редакція і контора буде тільки при оплаті листів завчасу. Доплатних листів редакція не приймає.

СТЕПОВІ ЕТЮДИ.

I.

Яка феєрія чудесна !
 Який блискуче дивний мир !
 Горить в зірках блакить небесна,
 Безмірна вздовж, безкрайна вшир.
 Як таємниче, як привітно
 Розлився блиск панікадил
 І сипле тихо, непомітно
 Жемчужні роси небосхил.
 Ген-ген діброви оксамитні,
 Неначе в мареві стоять ;
 Як в небі зіроньки всесвітні, —
 Огнями мрії миготять ;
 Надії — мрії селянина,
 Що степ навколо оживив ;
 О, нічко, зоряна година,
 Скропи любовно розкіш нив !
 Тут розстигалась мла осіння,
 Весною танули сніги ;
 Тепер тут сповнений насіння
 Нагнувся колос од ваги.
 Досвітня зіронька на сході
 В рожевих фарбах занялась ;
 Немов серпанком в прохолоді
 Туманом далеч повилась.
 Який приємний час остуди !
 В чудовій грі блищить роса.
 Як вільно, легко дишуть груди,
 Як зір, приваблює краса !..
 А як нежданно з-за діброви
 Пробігла смуга золота !
 О, Боже, ранок ! День чудовий.
 Колоссям граються жита.

II.

Десь брелять пастуші крики.
Тоне в співах гай.
Віти журної осики
Вкрили ниви край.

Сонце в небі. Пізній ранок.
Шелестить гілля.
Після праці на сніданок
Сіла в круг сім'я.

На гиллі в чудній коробці
Крикнуло дитя;
То в колиці саморобці
Вчуло шум хлоп'я.

Мати тільки подивилась, —
Милий, мій, а-у!..
З криком чайка опустилась
В скошену траву.

Журній чайді легкокрилій
Жалько чаєнят;
Пишні трави покосили,
Співи не брелять.

Де ж ви, бідні чаєнята,
Де ви розбрелись?
Журно чайка, мов підтята,
Поглядає в ліс.

Никнуть трави розмаїтні.
— Гей, гуляй, хлоп'я!
Онде в житі, онде в житі
Гнеться вся сім'я.

Так-то в праці, так-то в ділі, —
Всі один в один...

Нуте ж, діти, нуте, милі,
Ще далеко гін!

В сьйві далеч потонула.
Грає край чудес...
Чайка крилами махнула
В льоті до небес.

III.

- З добрим ранком! — Також й вас.
- Де тут нива панотцева?
- Онде-о, ото як раз,
Де роскинулись дерева;
Там же копанка і став;
Водопій розкішний буде.
- Ну, спасибі; я й не знав;
Тут чужі, чужі ми люди.
- Як чужі? А чий же хліб
Ви тут будете вбірати?
- Жну тринадцятий!.. За сніп;
Ех, бодай його не жати!
Я з сусіднього села;
Був я, знаєте, в Сібірі;
Ну, недоля підвела,
Занудився я без міри;
Пороспродав, що було,
Все майно своє ростратив
Тай махнув в своє село
Рідне поле убірати.
Рідне, рідне... А воно
Тільки міць мою забрало!
Ну, прощайте. Все одно,
Що пропало, то пропало!
Сяйво сиплеться з гори;
Листям граються дерева;
Осьде близько явори,
Ось і нива панотцева.

ЧАРИ ПОЕЗІЇ.

Ти в розмовах уникала
 Найважливішого питання;
 Ти свавільно утікала
 Так лякливо,
 Полохливо
 Од сердешного кохання.

Що ж, голубко, ти вгадала,
 Бо любов моя безтільна; —
 Міць поетову забрала
 Так всевладно,
 Безрозгядно
 Тільки пісня... пісня вільна;

Для поезії святої
 Вік творю я ідеали;
 Так для мрії золотої
 Пал кохання,
 Біль страждання,
 Я і ти — матеріали.

Що ж, горюй!.. Твої страждання
 В дивний мир я перекину;
 Десь в чертогах світознання
 Ми свавільно,
 Безроздільно
 Будем жити без загину.

Гр. Чупринка..

ПОХІД ЖИТТЯ.

Панорама.

Ранок. Сояшний берег. Погідна далекість розіллятого моря. На вогкім піску лежать мушлі. Тихесенький плюскіт хвиль. Човен дремле безрухо. Все єсть в рожево-блакитнім тоні неба і моря.

Срарий рибак виходить з сіттю на берег і вдивляється в даль німих вод. Рухи його тихі, напів живі. В очах таємна даль моря. Довго так тріває заглядений.

Хлопець з великими очима несе сіть і торбу. Босий. Розхристаний. Стає біля діда.

— Тихе сьогодні море, повинна ловитись.

Сіті просохли за ніч. Можна спускати човен?..

Старий рибак мовчить нерухомий.

Хлопець з великими очима підходе помалу до човна, спиха його в воду. Кладе у нього сіті і сплевши на грудях руки глядить у море. Сонце виниряє помалу, дле на безмір вод золото і кров.

Хлоп. з вел. очима. — Море, море!.. яке сьогодні тихе. Вчорай така буря... „Надія“ розбилася певне. Ще вечером мала прийти й нема досі... Даль яка!.. Море!.. Кажуть, що там єсть якийсь берег... Казка. Дивна казка!.. А прецінь мореплави звідтіля приходять і туди відпливають що-дня. Море, море!.. яке сьогодні тихе після бурі.

В млі ранішній пересовуються берегом дві нагорблені постаті. Матові сірі сільветки. Стадо чаєк поривається звідкись та летить низенько над водою. Потім здіймаються високо й щезають в синій далекості.

Хлоп. з вел. очима. — Полетіли... на той берег.

Таку величню даль пролинуть. Воду таку, — воду...

На той берег... незнаний...

Стар. рибак. — А... сіті готові?

Хлоп. з вел. очима. — Що?..

Стар. рибак. — Сіті.

Хлоп, з вел. очима. — Єсть. Все єсть вже й вітрило.

Стар. рибак. — Ха, ха! вітрило. Пустимось сьогодні бо-зна де, до ночі. В таку погоду буде йти, — го, буде!

Хлоп. з вел. очима мовчки входить за старцем у човен. Відпихаються від берега. Старий рибак гребле сонним, ритмичним рухом рук.

Хлоп. з вел. очима стоячи в човні. — А до тамтого берега, далеко?

Стар. рибак. — Хе, хе!.. до тамтого берега? да-ле-ко...

Хлоп. з вел. очима. — Попливу колись... крізь ту велику воду... Попливу... Щось тутки єсть в мені... (притискає руками груди). До тамтого берега.

Вихоплює весла з рук Старого рибака й б'є сильно по воді. Відпливають.

Дві сірі постаті висовуються з сутінків. Повзуть по піску сперті на свої милиці. Нипають на тім місці де стояв човен.

І сіра постать. — Нічого немає... ані шкуринки з хліба, ані лущайки з банана.

І сіра постать — га, га! ті чи не лишать чого, — голота!

І сіра постать — пани тут купаються в полудень, — гублять часом злото, гроші.

І сіра постать — ніхто нічого не загубив вчора. Проклятє.

Кажеш — гублять злото, гроші?.. Хе, хе!

Шпортаються в піску. Кидаються жадні на кожен клаптик папіра. Зривається й почина плисти з башні святині дзвін. Тиха, рівномірна сигнатура. Чутно далекі голоси. Дві сірі постаті швидко повзуть в сторону й щезають.

Стає ясний день блакитний.

Ідуть парами черниці. З повислими головами. Низки наміста в руках. Тихі, мовчазні пересовуються берегом на голос дзвону. Останні дві затримуються.

Молода. — Коли б тутки лишитися й молитись.

Старша. — Що кажеш, сестро?

Молода. — Тутки, над морем.

Старша. — Ах! тутки над морем...

Молода з тугою. — а за морем, далеко, на тім березі...

Старша. — Ах, сестро, до покинутих берегів вороття немає.

Молода. — Ніколи?

Старша. — Ніколи.

Молода. — І ти з тамтого берега теж, сестро?

Старша. — Так, але це давно було, йдімо.

Молода. — Ще хвилинку. Кажеш — давно? значить
єсть таке слово — „давно“?

Старша. — Єсть, сестро.

Молода. — страшне, страшне слово.

Старша. — О, благословенне, пресолодке, милосердне
слово, як березовий сік на згорілі губи. Як та колишуча
даль синього моря. Як смерть, сестро.

Молода. — Милосердне, кажеш, як смерть добре
слово? Як та колишуча даль синього моря?.. Йдімо.

Старша. — Йдімо.

Наближається вулишний гомін. Яскравий гурт селянок
несе на головах глеки. Загорілі розсміяні лиця. Різнобарвисті
хустки й хвартухи. Сміються.

Торгівець з гір виїзжає на ослі весь обвішаний
лентами й намистом.

Гурт селянок. — З ранком, з ранком, — зо святом
вітаєм!

Торгівець з гір. — З добрим торгом, молодички.
Ех, хороші які!..

Гурт сел. — Ха, ха, ха!.. а котру найбільш сподобав?

Торг. з гір. — Всіх!.. всіх радо цілував би.

Гурт сел. — Ха, ха! бач палкий!.. мов твій осел. Ха,
ха, ха!..

Торг. з гір — мій осел — це кров шляхетна, нічим
кіпятик. Не смійтесь.

Гурт сел. — а що даси за цілунок?

Торг. з гір. — Все, геть чисто! Життє ціле!

І-ша селянка — низку красних цих коралів?.. спалю
одним поцілунок!

ІІ-га селянка — стрічку цю даси зелену?

Торг. з гір — за що?

ІІ-га сел. — Їй-їй трічи поцілую! чуєш?.. трічи!

ІІІ-тя сел. — спалю в обіймах за он ту срібну намітку!..
Хочеш, хлопче?

І-ша сел. — хочеш, хочеш?..

Торг. з гір. — Лихо!.. Спелієм тут на ні нащо, я, та мій осел. Тікаймо!.. далі, далі, друже!..

Поганя швидче осла.

Гурт сел. — Ха, ха! Злякався!

Соломяний огонь!..

І-ша сел. — А шей зразу завдавався!

ІІ-га сел. — Пустодзвін, пустодзвін!

ІІІ-та сел. — Стільки в нім життя, що в цьому віслюкові! Гляньте, гляньте!.. ледве лізе!..

Гурт сел. — Ха, ха, ха! пустодзвін!

блазень, блазень!..

Горбатий торгівець везе в тачці ласощі. Лице викривлене зверта до прохожих.

— Смоковини, дахтилі, медяники свіжі! — купуйте, купуйте!..

Вулишники — дядьку, дядечку, — цукерка!..

Горбатий — далі, далі, з дороги!..

Вулишники — медяничка дайте, милий дядечку!..

Горбатий. — Ну-те, сарано! Загуба на вас!

Вулишники. — Горбун, горбун!.. дідуга!

Горбатий. — Занімило б вас!

Вулишники. — Горбун, горбун!

Горбатий. — Смоковини, дахтилі, медяники свіжі — купуйте, панове! купуйте!

Вулишники. — Ха, ха, ха! Горбун, горбун, дідуга!..

Проливаються мов каламутна хвиля. Гомін все дальший, дальший. Няня веде за ручку дитину. Білі пасма кіс. На лиці усміх, що розгрішає.

Дитина — тут збудуєм собі, няню, палац з піску.

Няня. — Тутки, моя кришко, над морем.

Дитина. — палац буде весь з золота. Вікна будуть кришталеві. — Няню, правда?..

Няня. — Правда, серце.

Дитина. — а в палаці, правда, Няню, будем лише я і ти?..

Няня. — Так, так.

Дитина. — І нікого більш не пустим, — щоб нам не звалив палацу.

Сідають на березі. Дитина набира в дерев'яні форми вог-
кого піску й ставле рядочком піраміди.

Дитина. — бач, он буде палац, Няню. Тутки буде
така саля гарна, гарна...

Няня. — вся з золота і кришталю. Стіни будуть...

Дитина перебиває — стін не буде! — Ні, ні, будуть
тільки такі невидимі, — наче небо, наче море... правда?

Няня. — все блакитне, все прозоре.

Дитина. — А тут буде сад навколо. Хочеш?.. такий
сад зелений. Яблук в ньому повно буде, пташок, цвіття...
добре, Няню?..

Няня. — Сад яблуневий, виногради засадимо при па-
лаці...

Обтика пісчані піраміди гіллячками кипарису.

— А навколо мур високий.

Дитина. — Мур високий, мур високий... Ніхто не вийде
тут, Няню, — ніхто, правда?

Няня. — Ніхто, ніхто.

Дитина. — А за муром буде море.

Хто ж в наш палац вийти зможе?

Няня. Не посміє і не зможе.

Дитина. — Няню, скажи, а за морем, — що?

Няня. Берег.

Дитина. — Берег, який?

Няня. — Такий білий берег, серце. Такий тихий берег,
білий...

Сніги білі сплять там вічно. Превеликі Сніги-
пухи.

І все єсть заклає в тихість...

все роздрімане, безрухе...

і все біле, біле, біле...

Дитина. — Усе біле...

Няня. — Ліси стоять в снігах цілі
заслухані самі в собі, —
мріють білий сон одвічний
Ліси-сказки, Ліси-мрії...

Дитина. — Няню, в лісах живуть диви?..

Няня. — Живуть, серце, — диво-чуди
слова якісь, якісь згуки,

колись давно пробренілі;
 все, що в світі гублять люде,
 що є з байки, що є біле
 живе в зачарованім цім лісі.
 Иниєм лежить на гіллі
 та колишиться в дрімоті
 напів дійсне, невловиме...

Дитина. — Сосни стоять величезні аж до неба, правда, Няню? гілле до землі звисає.

Няня. — а над всім лежать сном вічним
 Сніги-пухи, Сніги-дими.

Дитина. — Як чудово — разом страшно...
 скажи, Няню, ти там була?

Няня. — Може була і не була
 може тільки в байці чула...
 а хто берег цей покине,
 то удруге не прилине...

Дитина захоплено —
 Знаєш, ми собі збудуєм палац, там...
 на березі тім білім, —
 добре, Няню, мила Няню
 підем туди, — там збудуєм
 білий палац!..

Руйнує свої пісчані піраміди й витяга захоплено ручки
 в даль незнану.

— там за морем
 берег білий! — Сніги-дими, Сніги-пухи...
 ліси в снігах розхитані,
 Ліси-сказки, Ліси-духи...
 Няню, йдімо швидче, швидче,
 там...

Няня беручи дитину за ручку, загадано про себе:
 А хто берег цей покине,
 то вже вдруге не прилине...

Відходять.

(Далі буде).

Галина Журба.

ЕЛЕГІЯ.

Сумує щось душа моя,
В глибинах серця пекло муки;
Стою і сам не знаю я
На що, на що підняти руки?!..

Чи битись далі з темним злом, —
З душі не милою юрбою;
Чи йти до цілі напролом,
А чи на все махнуть рукою?..

— — — — —
Як разцвітав мій раній цвіт,
Як пробивавсь крізь гори бруду
І як марнів він тридцять літ —
Того ніколи не забуду...

А не забуду, то й піду —
Нема назад мені дороги;
Нехай безсило упаду
Один в путі без перемоги.

За те душа лишиться тут,
В борні вона лиш не поляже;
Про квіти ті, що в ній цвітуть,
Вона й без мене перекаже...

Все розспіва душа моя,
Все, що бажав учора й нині,
Але не міг сказати я
В цій життєвій німій пустині...

Автоном Худоба.

З Г У Б А.

(Психологічний нарис).

Задилююсь... не стає мені повітря: як людина слабуюча на сухоти повними грудьми силкуюсь набрати повітря, але недужому організмові нема чим дихати і.. і я задилююсь. Нема чим дихати, нема чим жити! Значить смерть? Так, — ще не знаю, як воно буде, але розумом, серцем, навіть усім тілом почуваю, знаю, що нема мені иншого ратунку, як отрута, кулька, або шворка...

Немаю ніякої охоти розмірковувати, чому так сталося, бо ніщо вже не поверне мені повітря, сонця, ніщо не поверне мені життя. Тільки уперто пригадую собі усі подробиці несподіваного епізоду, що був початком мого кінця, який стоїть вже десь близько і чекає на мене неситими холодними очима: догорає моя свічка, швидко, швидко погасне... Вічна темрява? Вічне каяття? Невгасима мука винного сумління? Хіба ж я знаю? І хіба ж мені не однаково? Найгірше можливе — краще того, що зараз. А проте найкраще б вічна темрява, вічний спокій небуття...

До останніх днів в душі моїй панував спокій моєї правди... Так, була простітуткою... Була простітуткою: — за гроши продавала своє тіло, продавала свою любов — і мала в душі спокій своєї правди, ні в чому сумління не винило мене, навіть була всією істотою впевнена, що коли прийдеться колись стати перед справедливим суддею, то він скаже — „вона була вірною коханню“ і одпустить мені гріхи вільні і невольні... За гроши, кажу, продавала свою любов і своє тіло... Коли б без грошей можна мати усе те, що потрібно для краси і радости життя, я б не брала грошей, як щедре сонце я б дарувала своє кохання, з тим красним марнотратством розкривала таємниці кохання, з яким даються зерна пташкам, що не сіють, не жнуть і не збирають у збіжниці...

Скінчила гімназію, вчилась на курсах. І курси б скінчила лекше за багатьох з товаришок, що сушать мізок і тіло нелюбою наукою через те, що „так треба“, так вважається за гарне...

Могла б, діставши диплома, працювати на тій прославленій ниві народній, себ-то лаятись з попом, навчати дітей грамоті, мати діло з темним хліборобом... і вмирать од нудоти в якомусь закутті, звідки три дні скачи, не доскачешь до справжнього життя, до того життя, яке, впевнено вірю, призначено людині... Могла б і, не пилкуючись про диплом, йти иншим шляхом, теж досить звичайним: вистачило б і у мене сили принести офіру „за други своя“... Але в душі моїй повстав великий бунт — бунт проти всякої звичайної кар'єри, бунт проти того, щоби йти готовими шляхами, йти через те, що „так треба“, так вважається за гарне. Почула владну потребу знайти свій шлях...

Огидло мені все навкруги, огидла загальна брехня, що неподільно панує на всіх шляхах бідного, пригніченого, нудного життя людини. Громадські ідеали чесної праці, ідеали невинного поступу втратили всяку владу наді мною.

Оглядала пильним оком історію людськості, бачила вічну боротьбу — не бачила перемоги, побіди не бачила. Пособляти ближньому? Чого варта моя слаба запомога тим, кому пособити можу: краплина добра, що сотворю комусь потоне у морі пануючого зла... Працювати на дальнього? Скільки тієї праці несла віками людськість, несе й нестиме, а де ж плід великих офір, великої жертвенности? „Родъ челоувѣческой дикъ и безплоденъ, не будетъ, не будетъ свободенъ!“ Проте й не почуваю ніякої любови а-ні до ближнього, а-ні до дальнього. Велика брехня в усякої жертвенности! Для себе жити мусить людина, бо її ж життє не кількаразове. Хочу щастя, краси і радості життя, не хочу зректись їх ні для тієї краплини добра, що можу створити ближньому, ні для того, щоб стати гноєм для щастя майбутнього. Для себе життя хочу!

Такий був у мене настрій душевний.

Яскравих барв, музики, квіток, кохання! Ось чого прагнула молода душа. Коли на дворі холод і мряка, а дрібний

дощ стукає у шибки, хотілось мати у хаті безліч квіток : розкішні троянди, ніжні конвалії і усі ті, аромат яких кружить голову... Хотілось прибрати свою хату мягкими килимами з фантастичними рисунками, що притумлюють згуки кроків, старими гравюрами, що будять в душі спомини давно минулих віків. Любида у темній хаті затопити камінок і лягти біля нього на килимі, підложивши руки під голову, — годинами марила з одвертими очима, про що? — хіба я знаю. Вабило, гарно прибравшись, увійти в білу розкішну залю ресторану: гремить весела, лехка, гостра музика, електричний блиск засліплює очі, тисячі поглядів, що з зачарованнем втуплєні в тебе, кружляють голову... Ллється іскристе вино, бує радість життя. Не вабило те кохання, що — „Полюбятъ кого, сейчасъ же наложатъ тяжелыя цѣпи“.

Необмежена воля — найвищий екстаз...

Щоб сказала тим, що закинуть мені распустою і кинуть каменем важкого осуду? Хіба в літах, коли кращою їжою є манна каша, зрозуміють велику правду Афродити:

»Лгите зовомъ поцѣлуя,
О любви ведите торгъ,
Въ мигъ послѣдній, торжествуя,
Опьянитъ глаза восторгъ«.

Зрозуміють „предвѣчну тайну“ і „святость“ серпа її, великої богині?.. — — —

Але раптом щось одірвалось в душі і усе полетіло в безодню. Сталося так:

Виходячи кілька днів перед сим з ресторану, помітила боязку постать гімназистика: світ електричного ліхтаря падав як раз на його молоде безусе лице, що одбивало на собі слід якоїсь тяжкої внутрішньої боротьби. Як тільки побачила його надзвичайно лагідне симпатичне обличчє, в серці ворухнулось якесь складне почуттє матерньої ніжності, сполученої з почуттєм глибоких жалощів. Вмить серцем зрозуміла всю боротьбу молоді душі і так забажалось приголубити хлопчика!..

— „Поїдемо зо мною, хлопче!“ — звернулась до нього.

— „Поїдемо!“ — одповів зробленою жвавостю і виразне обличчє одбило, що пережив почуття, ніби рішуче кинувся нарешті в безодню.

Поїхали. Весь час, поки їхали, дріжав дрібно, як лист осики перед заходом сонця. Не переставав дріжати і увійшовши в мою хату. Я не покликала служницю, бачучи, що мав вигляд спійманого зайчика. Сама затопила коминак, принесла до спальні квіток, розкидала по килиму троянди. Так хотілось утворити поетичну обстанову для першого дебюту хлопчика. Він стояв нерухомо, блідий, як крейда. Коли ж я подала йому найкращу розкішну троянду, він злісно поглянув на мене, кинув її геть од себе, кинувся до стіни, потушив електричне світло і грубо крикнув до мене:

— „Роздягайся!“

Не образила мене його грубість, бо чула, що нею здержує сльози...

Не роздягався, а хапаючись зривав з себе одіж... — —

Святий серп Афродити пізнав ще раз „желтизну колосьєвъ зланныхъ“...

Коли все було скінчене і хлопчик став чоловіком, його нерви не витримали і важкі ридання потрясли всю його істоту, невинні сльози потекли ріками...

Міч материнської ніжності перенизав мою душу: з тихими, лагідними пестощами схилилась я над бідним хлопчиком і ласкаво поцілувала його вуста. Він дико застогнав, як ранений смертельно звір, і зірвався з ліжка. В темряві побачила іскри божевільної ненависти в його очах: він кинувся на мене і з усього розмаху вдарив долонею в лице...

— Геть!.. протітутка!..

Так скінчилось моє життя, — бо почуваю таки, що воно скінчене. Не хочу і не можу розмірковувати через що саме — те було початком кінця. Все одно, — задихуюсь, не стає мені повітря і добре знаю, що ніщо вже не поверне мені життя, що нема мені иншого ратунку, як отрута, кулька, або шворка.

Швидко, швидко погасне моя свічка... Вічна темрява? Вічне каяття? Невгасима мука винного сумління? Хіба ж я знаю? І хіба мені не однаково? Найгірше можливе краще того, що зараз. А проте — найкраще б вічна темрява, вічний спокій небуття...

Мих. Могилянський.

* * *

О, як мої чаруєш очі
 Ти цвітом пишної краси!
 Люблю я образ твій дівочий
 Мов квітку в жемчугах роси!

Люблю твій погляд привітання,
 Як ранок травня золотий!
 Люблю красу твого убрання,
 Моя лілее, раю мій!

Свіжіш троянди і жоржини,
 Вуста коралеві твої!
 Прийми ж красі твоїй, дитино,
 Мої дари, — мої пісні!..

Олесь Жихаренко.

* * *

Ніч імлиста на дворі,
 Все покоїться у сні,
 І чарівно сяють зорі;
 У небесній вишині.

Розгорнулось небо сине,
 Мов безкраю океан, —
 І клубками по долині
 Покотився скрізь туман.

Тиша скрізь. Лиш боязливо
 Часом заїць пробіжить,
 Та з-під скелі говірливо
 Джерело в траві дзюрчить...

Г. Чуприна.

ГЛАС ВОПІЮЩОГО.

Підійди до мене, я щось маю сказати тобі.

Наприклад, я хочу розказати тобі про вечір — торік весною — над спокійною, величавою річкою. Над річкою зеленів густий сад і бреніли троянди. І троянди ті пахли так, як — знаєш? — її незабутні, спалені вчора мною, листки в лілових копертах. А від Галіних уст ішов запах ще ніжніший, ще ясніший, ще тепліший, і я пив його ніби прозору воду з срібного джерела.

Але ти не слухаєш, ти стоїш сірий і мовчазний, і усмішка твоя холодом пронизує мою душу. Вона мені здається слизькою, твоя усмішка.

Сьогодні двадцять сьоме травня! Той самий день вернувся хто зна звідкіля по цілому році других днів... Як же він постарівся!

Я сижу в крамниці й пишу. Я взяв паперу, оливця, і попросив у хазяйки дозволу писати тут, на ящику з-під цукру, чи що. Люблю чомусь бувають у цій крамниці, балакати з товстою лавочницею — Madame, як звуть її прикащики і я теж, про гімназичні успіхи її сінка, Міші, про те, що вона платить репетиторові „по десять рублів у місяць!“, люблю слухати дотеми прикащиків — рябого Ваньки і товстого Тихона з хохлацьки-хитрими очима. Але сьогодні я пишу і строго дивлюсь на Ваньку, коли він хоче заглянути через плече на мою писанину.

Пишу під шум людської річки, але не в ритм з нею. Чи я пливу проти хвиль, чи я стою на березі — не знаю.

І раптом мені здається щось зовсім інше: кругом так тихо, так тихо. Весь город вимер — ні душі. І тільки заведені кимсь ляльки ходять, вклоняються, махають руками, заходять до крамниці, щось навіть купують і пишуть, надавлені невидимою рукою. І так може завше. І невже я — один, що прокинувся у царстві сплячих чи воскрес у царстві мертвих? А може й я лиш результат хитрощів не-

видимого Майстра Ляльок, що сміється з моїх рухів, з моїх слів, навіть з моїх страждань, стоячи десь непомітно... І які ж страждання у ляльки?

А колись було не так. За блакитною завісою ночі я бачив тільки її, і вона бачила мене, і ми були живі, і не було сумніву, що живі й дерева й троянди круг нас, і зірки над нами. Ми сиділи в тишині весняних пахощів, під затіненою деревами копицею сіна. Може Галі було трошки холодно, вона так горнулась до мене. Чудна розмова провадилась між нами.

— Слухайте, я вас зовсім, зовсім не люблю — промовила вона, всим тілом тулячись до мене і нахилиючи уста для поцілунка.

— Мені б хотілось...

Я обірвав, може це було смішно, хотіти злегка, непомітно підніматись угору, летіть у зачарованім промінні до одинокої світлячої зірки — удвох, удвох! А з землі б нас доганяв запах троянд, невидимим чудотворним полум'ям серця наші гріючи. Мені здається, що я їй цього не сказав.

— Галю, ви б хотіли так лишиться назавше, хотіли б (я їй завше казав *ви*)? — спитав я, і це було так смішно...

Потім я чув приторк її уст, потім зачаровано слухав, як шумить одинока осика на краю сада і як внизу, по річці, ростинається пісня.

І, памятається мені, вона прошептала, як лист осики, як подих вечора: „люблю“... — і дві лілейні руки лягли мені на плечі, і коли я засипав тієї ночі, мені здавалось, що на плечах моїх ще лежать ті дві теплі, пахучі руки, мов крила янгола, мов дві чисті мрії.

Ну, годі. Ванька вже надто нахабно почав заглядать мені через плече. До побачення, Madame!

Ми знов зустрілись з Галею. Я вже добре знав, що люди одгороджені один од другого міцними стінами, через які не перелітає справжній голос — голос серця, а перелітають тільки мертві слова. Але од неї — чи од неї я був одгороджений?

Я зайшов у її світлицю. Як і колись, там колихались білі фіранки. Я згадав щось ясне, чисте, я згадав торішню весну.

— Це — ті самі фіранки... — сказав я.

— Ну, то що... Які ті самі? — незрозуміла вона.

— Що торік, весною... — почав я, але перервав: це ж їй було зовсім не цікаво, мої почуття, звязані з білими фіранками... Авжеж...

Якогось дня мусіла вона їхати до своєї приятельки, у неї була справа. Я взявся її провести. Ми йшли улицею проз метушливих городських ляльок, вона так ніжно обпиралась на мою руку, світила очима і грала оксамитним голосом... Ми мали сісти на трамвай. Раптом я пригадав, що в мене в кишені — ні копійки грошей. „Це — незручно“ — сказав я собі.

— Я, на жаль, не можу вас провести... Я згадав... У мене негайна справа... Вибачайте... — сухо промовив я, ледве стис її руку й пішов.

І я ніколи не забуду її здивованого лица. Вона його так завше по-дитячому схиляла, коли їй було неприємно. Я знав, що вона дивиться на мене, і не оглянувся. Потім прийшов вагон, вона сіла й поїхала.

Я йшов улицею і думав про владу дрібязків. Я уявив собі таку картину.

Людина яка-небудь говорить божественну промову про найвищий ідеал, про сльози скривджених дітей і про усмішки будучности... — і раптом помічає у себе на сурдуді велику сіру пляму. І от слова далі течуть чужі й байдужі, а фразу про ідеал перебиває настирлива думка: „у мене на цілком новому сурдуді — пляма“...

Просто на тротуарі, під тином, сидів селянин. Не старець або-що, ні. Він оддыхав. Приїхав недавно з далекої тишини замислених ланів, і так тут натовмився. Може він шукав роботи... Сидів і дивився, і мабуть не бачив нічого у своїй втомі. Вийняв з торбини і їв хліб, черствий хліб, що виріс на рідній винищеній, виснаженій землі. Коло його спинився якийсь дворник, чи що.

— Ей, ти... Ти чому ж єто здесь ужинаєш?

- А хіба що?
- Нельзя тут їсти, поміаєш? Не бухвет тут...
- А то хіба в бухветі треба?
- Ну, в столовой нужно ужінать, а не серед улиці...

Це майбутъ було остроуміє. Я пішов далі, і нова неприємна нотка промайнула в серці. От-так собі ходиш і зви-ваєш плетеницю з різних недовершених діл, не справджен-них надій, брудних дріб'язків і одвічного болю. Ти знаєш одвічний біль серця? Не той, що має причиною клясову нерівність, пориви до ідеалу, загублені гроші, а той, що вічним привидом слідкує за людиною? Коли б ти знав його, ти б зрозумів мене.

Нарешті, тиняючись без мети, зустрів я на улиці Шликевича. Мені захотілось бути ближче до цього усатого, добродушного старого студента, і я промовив:

— Слухай-но, а чи не зайти нам у яку пивну або що? Посидимо трошки, побалакаєм. Ми вже давно не бачились...

— Зайдем. Тут ось зараз, на розі, трактир. Я часто буваю — цікаво... Трактир „Москва“...

— Тобі все „цікаво“... Ну, ходім...

І ми по кількох хвилях увійшли. Було якось пусто. Балакали ми, супроти обіцянки, мало. Товстий хазяїн, позіхаючи льокаї, підлабузнюватий друг хазяїна — з категорії „бывшихъ людей“, два робітники — білорус і „хохол“, що вели суперечку на національному ґрунті, приперчуючи її „общеруською“ лайкою, і франтуватий завсегдатай, з чорними усами, блискучими очима і стремлінням до дотепности... Це все було ніби без якоїсь основної іскри, тому навіть у лайці „націоналістів“ помічалась млявість...

Раптом завсегдатай промовив до хазяїна, якось чудно напиндючивши вуса:

— Що у вас тишина така, Алексей Степанович?

— Всюди тишина — апатично одповів той.

Ах, що він сказав, цей товстий, добродушний філософ, на душі якого, по запевненню Шликевича, лежала ціла низка дуже темних діл (що не заважало Шликевичові ставитися до хазяїна з великою симпатією), що він сказав! Всюди тишина.

Так, так. Мертвий город. Хочеться вийти на найвище місце і скрикнути дзвінким голосом, і слово здійнять угору, і бризнуть ним, як водою живою, і чайкою злетіть над ним, глухим, замерлим людом, і жайворонком розсипати з небес разки любови, і блискавкою підпалить стіни, що розділяють людей, і в тузі розлитися, розвись в вишині...

Хочеться обняти дорогого, усатого Шликевича і сказати йому: одгукнись, почуй моє слово — тільки моє слово потрібне... Хочеться запалити вічну лампаду перед Вічним і всім разом схилитись перед Ним, і промовить:

— Ми вже почули один одного, і виявилось, що кожен з нас одно слово носив у серці, боже слово — і товстий Алексей Степанович, і Галя, і усатий Шликевич, і жандарм у синіх штанах, і старий сивий професор з тремтячими руками, і стомлений селянин під тином!..

Мені здається, я щось таке й сказав Шликевичові про цей свій настрій. І чутливий Шликевич похвалив мою „думку“, і нарадив: „Ти б завів щоденник думок... В тебе період філософування... Це цікаво“...

А так, це було торік весною — торік. Серед темного лісу ішли ми вдвох, серед лісу і гомону пташиного. З-під коріння дзюрчала чиста вода. Мені захотілось пити, і я пив з Галіних рук. Так собі, жартуючи, набрала вона в пригорщу води і простягла мені з сміхом. І я не знав, що я п'ю: чи воду, чи запах молодости, чи мед із квіток її душі. Бо торік її душа цвіла.

Вчора я знов бачив її, вона їхала з якимсь ставним студентом. Вони їхали такі молоді й веселі, що я подумав: чи не цвіте знов душа у неї? Може бути, може бути.

Шликевич збирається їхати у Сібір; приходив до мене заклопотаний, з якоюсь сибірською книгою під рукою, здається силкуючись надати своєму обличчю вираз завязтого бурлаки. Мені так зробилось завидно, що він вільний, здійметься й полетить, широко розстеляючи крила, в чужі краї, краї дикого життя, звірів, тайги, вічних таємниць незрушеної землі, — так завидно, що я почав його одговорювати:

— Знаєш що — дє вже тобі смикаться? І енергії не хватить, і до діла не зумієш ні до якого пристроїться... Взагалі — смішно...

— Та я й не хочу до діла... Цікаво...

— Це мені подобається! — аж скрикнув я (чим менше певний у тому, що хочеш довести, тим більше звичайно кричиш — це вже я давно примітив).

Як би всі люде на світі шукали тільки цікавого, то це б скінчилось сумно...

Властиво, я не був певний, щоб тепер людям, що не шукають цікавого, жилось занадто добре, ну, та все-одно. Легесеньке чуття злобної радості війнуло мені в душу, коли я примітив, що по виду „сібірського бродяги“ промайнув сумнів. Через кілька хвилин він попрощався, кажучи, що мусить ще дістать собі одну книжку, — і попрощався досить сухо.

Я виглянув у вікно. Шликевич ішов трошки зігнутий, і в цьому я вбачив чогось не то якийсь докір, не то сумнів. Мені захотілось покликать його, вернуть, сказати йому щось тепле, може навіть разом з ним помріять про Сібір... Але він уже зник за фірткою, а я одійшов од вікна і приліг на канапку.

Я пригадав, як в'осени утік од людей під лісовий намет — намет, витканий золотим по блакитному. Ходив я там, слухав шелест листя, падання капель; роздивлявся на почервонілі осінні кущики; часом підглядавав увечері, як пасеться сірий заїць на врунах, ніби прилягаючи до землі і то опускаючи, то піднімаючи довгі уші. Іноді пролітали в вишині гуси, або й спускались з криками на став чи на вруна, — а я кричав їм, щоб передали привіт моїм далеким друзям, що може ждуть — не дождуться мене у теплом, у безхмарному краю. І здавалось мені — я все зближався до друзів, все далі одходила од мене самотність у чернечому убранні з своїми вічними молитвами, нікому нечутними і скаргами, нікому не зрозумілими.

Але я знов опинився тут. Тут, у кімнаті з сіро-зеленими шпалерами, з вікном, що виходить на брудний двір; перед вікном тремтить всіми поневірена, обшарпана, понівечена

берізка. Все ж таки вона зеленіє і здивовано-непорозуміло дивиться на людську шамотанину. Знов зустрів я дівчину, що своєю білою хусточкою манила мене серед зеленого гаю — ах, обсипались ті пелюстки, що викохав я в її душі, хтось другий викохує там нову квітку. Такої вже не буде... Ніколи.

Шликевич пішов і поніс думку про мене, як про егоїста, що не хоче зрозуміти чужого пориву, чи щось подібного... І я раптом пригадав, як колись, ще в дитинстві, насміються було старші з мого якогось пориву дитячого чи нагрімають за дитячий злочин; я сховаюсь собі у куточку, за старою фотелею, плачу гірко і здається мені, що всі мене кинули, всім я чужий, всім непотрібний. А потім я помічав, що сонце прегарно собі грає по стіні, і з невисохлими сльозами на очах стрибав на одній нозі в садок.

Тепер щось сонце рідко грає, а сам я не раз викликав сльози у дітей.

Я проходив проз мійський садок. Малесеньке, худе собача гризе — під камінним муром — якусь кістку, гріючись на сонці. Таке воно миршаве, поганеньке, а смішна мордочка сяє радістю. Я і вчора тут його бачив, воно теж щось їло. Йому хтось носить їсти. Хто — хотів би я знати! Чи вулишний замурзаний шибай-голова крадькома од товаришів, чи сентиментальна дівчинка з волошковими очима?

Я пішов далі і сам себе спіймав на тому, що кинув циничний погляд на тоненьку дівчину в білій блузі, що пройшла проз мене. І зараз же побачив себе ніби в дзеркалі, бо якийсь панок у панамі кинув на неї таким же поглядом. У душі ворухнулась струнка каяття, жалости, тепла хвиля колихнулась у грудях — знаєш, та хвиля, що ніби несе до других людей, простягає руки твої до братерських обіймів, на уста навіває слова любови і молитви... І зараз же я ніби зрадів: який я добрий, чутливий, не так, як той у панамі, що ще й досі оглядається...

Пройшов ще трохи і знов вернувся. Зайшов у крамницю, купив чвертку ковбаси і заніс її собаці. А воно,

мале, вже дрімало, поклавши голову на худі лапи і часом здрігаючись всим тілом. Я оглянувся — ніхто не дивився на мій „добрий вчинок“...

Ах, слухай, я так багато хотів тобі сказати, мій друже, але не знаю, чи ти навіть існуєш. Я сказав лише кілька незв'язних, смішних слів, у яких Шликевич напевне не найшов би консеквентности, як я не хотів найти нічого розумного в його мандрівці. А думав, що от-от з-під пера вилетється слово, що давить мене і не дає дихать, клубок не-виплаканих сліз.

Стану і крикну — слухай, мій далекий, рідний мій, друже мій!..

— — — — —
Голос прокотиться по пустелі, луною одгукнеться в далечині — тільки луною...

Муха дзеленьчить по шклі... Вечір надходить...

Ти не почув мене...

Максим Рильський.

==
* * *

Закувала зозуленька
Раним-рано по лісу, —
Зачерпнула я водиці,
А додому не несу.
Може гнівається мати,
Що барюся —
Я ж не знала, що з миленьким
Тут зійдуся.

Сів зо мною на травиці,
Ніжну мову вилива,
І до-захід сонця слухать
Рада б я його слова.
І за ласку вся до його
Я прилину...
Принесу води додому
Половину.

А. Наїрний.

ЛІТЕРАТУРНІ ВРАЖІННЯ.

Микола Вороний. „В сльві мрій“. Вид. „Сяйво“. К. 913 р.
Стор. 64. Ц. 25 коп.

I.

Красиво, чепурно, мило. Тільки до Музи Вороного напрошується така оцінка красоти:

„Какъ пери спящая мила,
Она въ гробу своемъ лежала“.

Ще квіточку, ще вінчик, ще більше красоти, але кому і як подобається красота трупа. Кажуть росіяне, що на людях і смерть красна, але я думаю, що се пошлий каламбур. До красивої книжки М. Вороного додано виїмку з Канта: „дві річі сповнюють душу новим і вічно зростаючим подивом і побожністю: се — зоряне небо наді мною і моральний закон в мені“. Хай мені вибачить геніяльний творець „критики чистого розума“, але ж він був такий прозаїк. Космографія занесена в класифікацію наук недавно, а так як вона не піддавалась його аналізу чистого розума, то се його просто напроосто лякало і через те він висловився про небо так безкрасочно. У книзі д. Вороного цікл „Ad astra“ вийшов красиво, але тако-ж безкрасочно і мертвенно.

Колись один поет так висловився про зоряне небо:

— „Въ тверди голубой
Безчетныя звѣзды мерцають
Большія и умныя.
Нѣгой онѣ, какъ очи красавицъ сияють“.

Одна рисочка і картина жива. Як чудово, як велично миготить над вами усіяне зорями небо. Мені ще при розборі першої книжки Вороного приходилось зазначити одсутність художнього захвату думки, одсутність життя. Сі недостатки проявляються ще виразніше в „Сяйві мрій“. Хай його назовуть поетом-лицарем квіток, кохання, зірь — неправда. Його муза — муза безкровної, безбарвної, жертвенної красоти; ну, розумієте, красоти не творчого, живого, пишнobarвного поля,

а краси зимової чистоти, блискучого, але мертвого ландшафта. А через те, що Вороний чудесно володіє ритмами, то він уміє гратись барвами й тут і поезія його робить на загал приємне вражіння. Автор сам не хоче і не може зрозуміти, що од його віє холодом, що він опинився в становищі Володимира Самійленко.

Я мушу, я повинен поставити такий діагноз, бо ми працюємо не тільки для себе, не тільки для живих людей, але, як казав Шевченко і „для ненароджених“. Все це я можу довести словами самого Вороного, ось його вірш з „Сяйва мрій“:

„Лілеями сумними, злотоокими
„Цвітуть у серці давні почуття;
„Лілеями минулого життя
„Встають вони з безодні забуття
„Такими ніжними, такими самотніми...
„Колись вони в гармонії буття
„Бреніли тонами піднесено-високими,
„Акордами могутими, глибокими!
„Діждався я тепер їх вороття
„Лілеями сумними, злотоокими!..“

Десь порвалося, потухло перше чуття яке колись панувало, а там очевидно були для Вороного „закон і пророки“. А вона...

„какъ пери спящая мила
„она въ гробу своемъ лежала“...

Немаю морального права сказати, що треба зробити д. Вороному „раз твій жертвенник погас“, бо я ще не показував сього власним прикладом, але перехід од огню, од жару, од квіток кохання до спокійної, красивої, але холодної обсервації — на часі.

Вірші кохання у Вороного гарні, блискучі, але вони альбомного, так сказати, галантного характеру. Я тут мушу голосно сказати те, що треба б було сказати по секрету: в тому коханні немає як раз тільки того, що єсть у людей закоханих дійсно. Але рецензенту часто приходиться бути тільки анатомом. Правда, анатомія принесла багато користи, тільки нехай би її блага обминали людей. Та обійтись неможна.

Колись д. А. Василько розбираючи першу книжку Вороного сказав такий афоризм: „Хвала, честь і слава М. Вороному за те, що мав мужність двадцять літ не випускати в світ своєї книжки“ (цітовано по-пам'яті. Гр. Ч.).

Так прямо і похвалив, не під силу, знати, було додуматись, що можуть зробити ті двадцять літ з матеріалом для пісень кохання. Книжку д. Вороного раджу купувати всім хто любить музику слова, красивий ритм і версифікацію, а особливо вона потрібна починаючим поетам, як підручник.

Правда, там ще є і передмова д. Черкасенка та її можна гарненько без втрати для читача поминути.

Гр. Чупринка.

II.

Серед тупих, гидотних поглядів і вірувань, серед брутальних сучасних часів, — такі поети-самотники, як Микола Вороний усуваються з арени, а коли і виходять часом між натовп, то тільки як глядачі.

Микола Вороний — поет — Кохання.

Поет — ніжних, чаруючих мелодій, поет — Краси.

З його поезій — плывуть чарівні мелодії, які успокоюють хвору душу людини. Тут, при яснім світлі зірок, вслухана в музику — спів поета — душа спочине.

Молода душа — набере сил в своїх поривах, в захваті, в красі кохання.

Разом з ніжною музикою — відчувається — тонка, м'яка антична грація —

Сім самоцвітів зоряного грона
В безмежному, величному просторі,

В іскристім морі!

Їх появили Атлас і Плейона...

Дочки богів оті красуні-зорі:

Електра і Тагета, і Стеропа,

і Майя, і Целена, і Меропа,

і Альціона, —

Сім самоцвітів зоряного грона!

Сі передвістниці нового року,

З'являючись, як золота корона,

Єднають з нами давнину глибоку...

Сім самоцвітів, зоряного грона!

(Плеяди, Рондо, 18).

Такі ж граціозні, ніжно-мелодійні між ин. „Ad Astra“ — „Фата-Моргана“ — „Чи з'умієш ти кохати“ і б. ин.

Бувають хвилини, коли поет кидає свою самотність, випрождає чоло своє і наче байдуже, спокійно приглядається життєвій Оргії.

Оргія шаліє, б'є швидкими хвилями по безкраїм життєвім Океані, а поет глядить у далечінь, вигладаючи Білих-Островів.

І коли довкола його плывуть веселі, безжурні, часами бурхливі пісні, в душі його росте Туга.

Микола Вороний — поет замкнутої, захованої у собі гордості. Це поет — аристократ, патріцій — з легкою усмішкою на устах, з філософічним поглядом на світ.

Він ніколи не убігається за популярністю, за признанням міщанства, як це буває у деяких поетів наших, які в погоні за оплесками, за одержанням „медалі“ на популярність, готові заглушити у собі своє „я“, і ідеалізувати міщанські примхи.

Серед таких поетів — не найдете Миколу Вороного. Він сам у собі.

Хоча буває серед юрби, хоча стикається з нею, хоча навіть і бере участь у її житті, але в хвилинах натхнення душа його далека від оточених, душа його в небесних, космічних просторах.

Говорено, що Микола Вороний — син юрби, але його поезії говорять навпаки, що далеко він від неї, як поет.

Поезії Миколи Вороного — навіяні маєстатичністю і філософічними поривами.

В його ілюзіях, які він утворює собі, відбиваються оці змагання до вічних, небесних Тайн Космоса.

В його чуткій душі — бренить вічно мелодія — горіння, шукання, страждання.

На перший погляд здається, що поезії Миколи Вороного, приносять тільки швидкоминучу утіху кохання, швидкий вогонь, який зараз і гасне, але це так здається, бо коли вслухатись глибше в ці тонко-ніжні узорі його творчості, то чути, як більша часть поезій М. Вороного — переплетена болем.

Але як правдивий античний стоїк, він має у собі силу заглушувати свої болі-терпіння —

І сміх і плач з одного джерела.
Вони бrenять в однім акорді
З глибин таємности Добра і Зла,
Де їх ховають душі горді.

І сміх і плач — се рідні два брати,
Коли від болю серце рветься.
Будь гордим же, не зраджуй серця ти,
Як плаче сміх, як плач сміється.
(Sententia, 45).

Характерним являються і його переспіви з Sully Prudhomme „Подібність“ і „Тут на землі“, до речі, майстерно переспівані, хоча творчість Миколи Вороного дуже нагадує нам творчість поета Поля Верлена.

Будь Микола Вороний не у нас, а серед культурнійшої нації, йому б давно відвели місце як першому між першими співцями. Само оточення, самі обставини примушують нашого поета, наче, ховатись, усовуватись з овиду. І це на жаль, бо творчість М. Вороного тепер в найкращім розцвіті сил, саме тепер найбільш глибокі, тонко-музичні мелодії бrenять у його.

Нова збірка поезій поета, видана дуже елегантно, люксово, з прекрасною він'еткою художника Судомори.

На закінчення побажаємо нашому поетові погідних, спокійних, лагідних хвилин, і щоб як найскорше подарував нам знову таку прекрасну збірку своїх поезій, як вище згадана, бо —

Тут на землі так хутко в'януть квіти
І замовкає скоро любий спів пташини, —
А в царстві мрій твоїх — весна і первоцвіти
І льються співи що-хвилини.

Тут на землі, де все нудне і тлінне,
На мить, одну лиш мить хвилюють почування, —
А в царстві мрій твоїх — росте чуття незмінне
І з поцілунками кохання.

Тут на землі, в задушливій пустині,
І приязнь і любов оплакують тужливо, —
А в царстві мрій твоїх — вони, як дві богині
Сміються ясно і щасливо.

Ле— 0.

ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА ¹⁾.

III. Сковорода і Библия.

Я вже зазначив вище, що твори Сковороди не приваблять до себе сучасного читача, а навпаки — можуть відсахнути його своєю гасрашаючою формою. Тепер, коли ми познайомились з философським світоглядом Сковороди, можемо сказати, що і по своєму світогляду Сковорода людина не сучасна. Світогляд Сковороди наскрізь дуалістичний і релігійний, а в наш час пішла мода на монізм і атеїзм.

З легкої руки позитивістів і потім так званих „моністів“ знайшло собі широкий розголос твердження, що дуалізм матерії і духа в наш час є прикметою недосконалости мишлення, непослідовности, певного рода розумової безсилости. Про те дуалізм жив в усіх правдивих душах, наперекір логіці і фактам. Людина в своєму найглибшому естві істота дуже непослідовна, нелогічна. Скоряючись в дрібницях, в буденному житті, логіці, вона виганяє цю, здавалось би, всесильну владарку за двері з свого святочного дому. Людина любить нелогічність; нелогічність лежить в самій основі її. Людина живе гріхом, а в чесноті вона тільки животіє; чеснота має ціну для неї тільки доти, доки вона суперечить логіці і фактам, доки вона самій людині видається чимсь незвичайним, чудом, а як тільки вона здобуває собі загальне признание, так зараз же робиться прісною, тратить всякий смак. Не треба навіть, щоб чеснота була переведена в життє, аби стати прісною: досить їй здобути признание, досить, щоб думка загалу санкціонувала її, щоб-то визнала її можливою до здійснення і користною, щоб-то згідною з логикою і фактами. Тим то найбільш пасивні люде часто помимо своєї волі являються в більшій мірі революціонерами, ніж різні метателі бомб — ідейних і динамитних. Християнство проповідується мало не дві тисячі

¹⁾ Див. „Укр. Хата“, кн. № 4—5.

літ і, коли не рахувати поодиноких випадків, можна сказати — ніколи не було здійсненим, однак християнські оцінки стратили свою цінність навіть в очах духовних представників християнства. Через що? Через те, що загалу настогидли проповіді і він виніс свою санкцію християнським чеснотам. „Любіть один одного“ каже Христос, а ротате чудовище гремить йому в відповідь: „Дуже добре!“ „Любіть ворогів ваших, добро дійте тим, що ненавидять вас“, кличе Христос, а стоголова (точніше безголова) потвора відповідає: „Так, так! Власне треба всіх любити, навіть ворогів своїх, всім добро робити, навіть своїм мучителям“. „Роздай все своє майно старцям і йди за мною“, лунає з сторінок Євангелія, і хоч в грудях після цього заклика робиться тихо, як в усі, за те з уст тисяч і тисяч людей несеться відгомін: „Так, правда! Треба все віддати старцям, щоб бути щасливим!“ Ще ніхто з людей нікого не любив, крім себе самого і того, що йому мило, однак християнський загал признав, що треба любити й своїх ворогів, і цим відобразив силу євангельському слову на довгий час, аж доки загал не признається, що ворогів можна тільки зневажати або ненавидіти: тоді може явиться новий Месія і повісить на шпилью всесвітньої дзвіниці прапор з написом: „Товариші! любимо ворогів своїх!“

Тільки довершена людина, цеб-то абсолютна нікчемність або людина незвичайної сили, може жити без контрастів: безсила людина — через те, що нема сили підняти до зрозуміння болючої принадности контрасту, а сильна — через те, що почуває в собі свою силу і не потребує показувати її ні на чому. Великі люде бачать всі контрасти, бо вони над контрастами; тому вони спокійні, як гірське озеро. Вони досягли того, до чого стремить кожна правдива душа: неможливого, нелогичного, чудесного. Перед ними — сама Вічність, за ними — широке поле життєвої боротьби, де панує любов до контрастів, поривання до чогось, що стоїть вище буденної логіки і логичної буденщини, а далі — безмежне „моністичне“ болото, в якому, сказати за Ніцше, самий дух засмердівся.

Прихильність до не логичного назавше зостанеться могутнім фактором життя. Людина ніколи не помириться з логикою і фактами. Факт є смерть, кінець, за яким не слідує

початок, з якого, як фенікс з попелу, не повстає нове життя, а людині хочеться жити, — цеб-то поборювати факти, творити нові факти.

Закон фізіології каже, що орган, довго зістаючись без діяльності, атрофіюється; це інстинктивно відчувають живі істоти, і коли для них нема „роботи“, вони „бавляться“, щоб в той спосіб витратити зайву енергію і зберегти здоров'я певного органа. Цей самий закон стосується і духовного життя. Факт упокорює, дух — вимагає чину і перемоги. І звідцила родиться туга за тим, що стоїть вище фактів, по-за фактами. Смерть — упокорюючий факт; дух — стремить до Вічного, як би воно не називалось: Богом, Правдою, Справедливістю, Духом, чи просто Невідомим. І що сильніша людина, тим дужча її туга за Вічністю, тим більше в її творах і житті ірраціонального елементу, тим в більшій мірі її світогляд „дуалістичний“. Цей „дуалізм“ властивий всім великим душам; він споріднює їх між собою — тому зрозумівши до кінця одного генія ми тим самим прочищуємо собі дорогу до зрозуміння кожної правдивої душі, — навіть більше: ми тим самим розуміємо кожного дійсного творця життєвих цінностей — не його формули і постулати, не його твори, а патос його душі. І коли, скажу між иншим, ми бачимо, як сучасна освіта стремить до того, аби напхати молодих людей всіма філософськими системами, що з'явилися від часів Адама, замість того, щоб навчити їх читати як слід твори одного великого духа, то що можемо сказати про таку освіту? Хіба те, що вона являється найпевнішою прикметою сучасного „помрачення умов“, бо так студіювати твори геніїв, як їх тепер студіюють, можуть тільки люде без розуму, і таке студіювання, яке тепер практикується так по середніх, як і по вищих школах, може мати своїм наслідком тільки одно — забивання памороків.

Інстинкт Вічності, сказали ми, спільний всім великим душам. Однак, кожен геній живе в особливій атмосфері свого часу, поборює факти, які існували тільки в його часи і стали тільки на його дорозі, вибирає свої думки і переживання в ті форми, що вже виробили попередні покоління.

Кожна правдиво мисляча людина старається вийти по-за себе, знайти себе в широкому зовнішньому світі. Так поняття

добра і краси вирізьблюються десь глибоко в потайниках людських душ. Їх не можна прищепити, не можна навчити розуміти красу і добро. Розумінне їх приходить ніби само собою в хвилини особливого просвітлення духа, божественного натхнення.

Ті річі, що раніш здавались людині незрозумілими і темними, нераз набувають в її очах якогось глибокого змісту, починають грати всіма барвами веселки і виблискувати дорогими діамантами. Тоді людина починає новими очима дивитись кругом себе, починає приміряти той зміст, що його почула в душі, до тих форм, що знайшла по-за собою. І тут буває так: або людина стає в рівень з своїм оточенням, або вона зноситься по над ним. І в останньому випадку—або вкладає в готові форми свій вищий зміст і мириться з ним, або форми видаються їй за тісними для того змісту, що огнем палає в її душі, і вона творить нові форми, або, коли не сила, ховає смуток в серці і чекає приходу нових геніїв, які б утворили для неї відповідні форми.

Цією дорогою приходить людина до розуміння прекрасного. Скільки б не прочитала вона художніх творів, скільки б раз не дивилась на мистецькі малюнки і статуї, скільки б не стрясались її барабанні плінки від звуків музики, вона не буде розуміти ні поезії твору, ні краси статуї, ні божественної гармонії звуків, доки в глибинах її ества не трапиться те чудо — раптове просвітлення, збагнення („постиження“) самої суті прекрасного. Хто не пережив родових мук витворення в своїй душі критерія прекрасного, той ніколи не буде знати художньої літератури, хоч би знав напам'ять цілу світову літературу. Тільки тоді, коли серце людини почне радісно калататися в грудях при зустрічі незнайомого, але милого її художнього образу, вона може вступити в храм мистецтва і з безліччя художніх форм вибрати ту, яка їй видасться художньою. І тут власне вийде те, про що я говорив вище і що можемо прослідити, скажім, на художній критиці. Як неоднаково розуміються твори Шекспіра або „Фауст“ Гете! Одні розуміють Шекспіра грубо реалістично, другі — чисто символічно, а є й такі, що зовсім не знаходять поезії в його драмах. Те ж саме відносно Ібсена, Гауптмана, Гамсуна, відносно

кожного видатного поета. Розуміється, численність і різноманітність критичних статей залежить в значній мірі і від того, що автори писали їх без іскри Божої в серці і дбали тільки про те, щоб сказати щось нове, але загалом ця різноманітність залежить все ж таки від різноманітності художніх критеріїв різних авторів.

Цей самий процес відбувається і в філософії, і в науці, і в релігії, особливо в останній (маю на думці т. зв. позитивну релігію). Скільки таких, що студіюють Біблію дослівно, таких, що кладуть в неї свій зміст, як рівно ж і таких, котрі, являючись по суті релігійними людьми, не вірять в догмати своєї релігії!

Сковорода належить до тих, що приймають старі форми, але вкладають в них свій власний зміст, хоч і переконані до глибини душі, що данні форми можна розуміти тільки т а к, як вони їх розуміють. Сковорода високо знісся по-над Біблією, про те не відкинув в ній ні іоти, прийняв її цілу такою, яка вона є, од слова до слова, і в кожне речення, в кожне біблійне оповідання вложив свій власний зміст.

Та форма, в яку великі люде вбирають свої думки і переживання, чин, до якого змушують їх ті істини, що зродились в їх душах, їх оцінки сучасних їм форм життя, взагалі — пристосовання Вічної Правди до сучасних великим людям обставин — становлять тимчасовий елемент в творах і житті геніїв, — елемент, що має значіння для свого часу, але може стратити його в найближчій будучности. Історія може вказати нам багато творів мистецтва, що тепер не визнаються такими, гипотез, що вийшли від великих умів, але швидко стратили своє значіння, хибних поглядів і навіть неблаговидних вчинків з боку великих людей. Помилки бувають часто остільки грубі, що їх може б не зробила навіть середня людина. І то не лишень в сфері щоденних інтересів, коли людина ніби перестає бути сама собою, коли її не кличе до священної жертви Аполлон, але й тоді, коли вона буває сама собою. Властиво кажучи, велика людина буває сама собою, навіть в своїх помилках: щирість лежить в самій її основі, тільки що ми не можемо відшукати всіх ниток, що лучать певний вчинок чи витвір генія з його найглибшим „я“, і тому вони часом ви-

даються нам одірваними від істоти данної людини, чужими їй і незрозумілими, навіть абсурдними. Потрібна глибока віра, раз нема глибокого знання, щоб виправдати Оскара Уайльда і не назвати розпустником Гете, віра в чоловіка і його геній. Але такої віри у нас нема. Ми по власній мірі склали собі кодекс моралі, назвали одно добром, а друге злом і злочином, і хочемо, щоб великі люде жили згідно з нашим Домостроем. А про те — хто знає: може те, що ми зовемо злочином, являється складовою частиною великої душі? Може кожний геній — потенціальний злочинець? З великих пристрастей повертають однаково, як великі чесноти, так і великі злочинства.

Ми досі вишукували елементи Вічного в творах і житті Сковороди, тепер нам належить розібратись, як чистий образ філософа відбився на поверхні того, сказати би, історичного озера, по якому він плив. Власне — ми мусимо розглянути, як Сковорода розумів Билбію і як відносився до неї. Бо Библія — та призма, крізь яку він пропускав проміння свого філософського огню, той камінь, на якому він випробовував ті істини, що зароджувались в глибинах його великої душі. Нас чекає багато несподіванок, словесного крутіства, ієзуїтської тонкості думки в трактуванні текстів; ми будемо свідками зусиль великої людини убгати велику душу в тісні рямці діточих традиційних переказів, свідками засліплення великого розуму, що в своїй сліпоті не бачить, як він до щенту руйнує ту святиню, яку всіма силами старається зберегти. Нашою задачею в данному випадку було би тільки одно: не злорадствувати над помилками філософа, не підраховувати їх, а старатись по змозі встановити звязок між найглибшими переконаннями його і тим, що видається нам хибним в його поглядах на св. письмо. Коли б це удалось нам, наша задача була би сповнена.

З біографії Сковороди ми знаємо, що Сковорода був людиною дуже освіченою, знав латинську, грецьку і німецьку мови, знав грецьких і римських класиків — взагалі був дуже начитаний. І чи йому ж, що був переконаний в постійности

ділання законів природи, було вірити в байку про творення світу, в те, що колись залізо плавало поверх води, сонце спинало свій хід, річки текли „вспять“? Чи йому, що мав таке високе поняття про Бога, було вірити в антропоморфного, кровожерного, жорстокого, біблійного Єгову? Він не міг дослівно приймати біблійних оповідань і отверто говорив, що „Біблію читать и ложь его (Змія) читать есть тоже“.

Вже на першій сторінці Біблії брехня: „Въ началѣ сотворилъ Богъ небо и землю“... „Давно уже, каже Сковорода, просвѣщенныи сказали вѣсть сію: „Materia aeterna“. Вещество вѣчно есть. Сирѣчь всѣ мѣста и времена наполнила. Единъ точію младенческой разумъ сказать можетъ: Будъто мыра великаго сего ідола и Голіаѳа, когда то не бывало или не будетъ“. „А какъ въ самыхъ дверяхъ, и (по пословицѣ) на первомъ поскокѣ лжетъ, такъ и въ самый первый день непостояненъ: „Да будетъ свѣтъ!“ Откуда же свѣтъ сей, когда всѣ небесныя свѣтила показались въ четвертый день? И какъ день можетъ быть безъ солнца? Блаженная натура постоянна. Все что-ли то днесъ, то всегда не есть статочное. Такимъ вздоромъ черезъ всю седмицу рыгають, будъто былъ зрителемъ его чудотворнаго театра, и будъто нужда знать, прежде ли цвѣтъ, или родился грибъ? Наконецъ всю Божію фабрику сію самымъ грубымъ юродствомъ запечатлѣлъ: „почи отъ всѣхъ дѣлъ своихъ“. Будъто истомленъ, ничево создать не могъ уже больше. А если бы не сіе помѣшало было, непременно у насъ нынѣ показались бы безхвостые львы, крылатыя черепахи и кобылы, хвостатыя зайцы, единорожны волю, гладкогласные крастели, пухо-собольи ежаки, четыре-окиє и четыреушіє судьи, правдолюбные ябедники и клеветники... умные дураки и протчая чудовища и уроды, а за ними бы въ слѣдъ, какъ Елисейское желѣзо, вынырнуло бы (сказать по римску) Mobile perpetum, и філозовскій, все блато европейское преобразующій въ злато, камень... Нынѣ же все сіє засѣло въ Божіей безднѣ“. „Но сей клеветникъ нашепчетъ тебѣ, голунице моя, что Богъ плачетъ, ярится, спить, раскаевается“. „Помысли Бога... и размысли, яко сотвори человекъ“. Потомъ наскажетъ, что люде преобразуются въ соляныя столпы, возносятся къ планетамъ, ѣздять колясками по морскомъ днѣ и

по воздуху, солнце, будто карета, останавливается и назад подается, железо плавает, реки возвращаются, от гласа трубного разваливаются стѣны, горы, какъ бараны скачутъ, реки плещутъ руками, дубравы и поля радуются, волки съ овцами дружатъ, воны со львами пасутся, играютъ мальчики съ аспидами, встаютъ мертвыя кости, падаютъ изъ яблонь небесныя свѣтила, а изъ облаковъ крупяна каша съ перепелками, изъ воды дѣлается вино, а нѣмыи напившиися бесѣдуютъ, и прекрасно поютъ и протч. и протч... Видить, что Змій по лжѣ ползеть, ложъ жереть, лжею рыгаетъ“.

Як бачимо, Сковорода прекрасно розумів, скільки несенітниці криється в біблійних історіях; він не заплюшував очей і на той факт, що Біблія не раз була (та й досі є) джерелом розбрату, братовбийчих війн, ненависти. „Сей семиглавный Драконъ Библія, — пише він у другому місці, — водъ горькихъ хляби изблевая весь свой шаръ земный покрылъ суевѣріемъ“. „Говорятъ суевѣру: Слушай другъ! Нельзя сему статься... Противно натурѣ... кроется здѣсь что-то... Но онъ во весь опоръ со желчію вопіетъ, что точно летали Іліины кони. При Елисеѣ плавало-де желѣзо, раздѣлялись воды, возвращался Іорданъ, за Іисуса Навина зацѣпилось солнце, при Адамѣ змій имѣлъ языкъ человѣческой... Что? Развѣ нельзя, чтобъ Лотъ былъ пьянъ отъ ново-выдавленого вина? Пускай оно у насъ не хмѣльное, но отъ Бога вся возможна... Сихъ дрождей упився, суевѣръ бражничаеть и козлогласуетъ нелѣпую, объявляя непріятелями и еретиками всѣхъ несогласныхъ ему. Лучше, — закінчує Сковорода, — не читать и не слышать, нежели читать безъ очей, а безъ ушей слышать и поучатися тщетнымъ. Дѣтское есть сіє мудрованіе, обличающее наглость и непостоянность блаженныя природы, будто она когда-то и гдѣ-то дѣлала то, чего теперь нигдѣ не дѣлаетъ и впредь не станетъ“.

Однак ні ясне усвідомлення собі всіх хиб Біблійного письма, ні його шкідливість, ні злочинство, що морем розлились кругом Біблії, не примусили Сковороду відкинути хоч би одно речення, одно слово з Біблії. Для нього Біблія була ліктарнею, що освічує своїм світлом дорогу до царства Божого, словом Божим, язиком огненным, що палить своїм негасимим

полум'ям серця людей. „Вся сія дрянъ, — каже він про неситниці Библії, — дышетъ Богомъ и Вѣчностью и Духъ Божій носится надъ всею сею лужею и лжею“. В кожному слові, в кожному біблійному оповіданні Сковорода знаходив зерно невмирущої правди, тієї Правди, що він знайшов, як Божий дарунок, в глибині своєї душі. Библія — це хозяйновитий господар, що приховав в своїх засіках чисте, одбірне зерно; хатина, не мудра і вбога з-надвору, але багато вбрана з середини; рибацька сіть з безліччю дорогоцінних камнів; печера в золотоносній горі, що з надвору наганяє жах, а в середині ховає неоцінімі скарби; позолочена труба в досвідчених руках і проста селянська дудка в руках невправних. „Священное писаніе подобно рѣкѣ или морю. Часто въ томъ мѣстѣ глубина и самымъ ангельскимъ очамъ неудобозримая закрывается, гдѣ по наружности плохо и просто“. І ще не раз, а сто раз спиняється Сковорода на характеристиці Библії і вишукує нові слова і нові образи, щоб дати ясніше поняття про неї. Він користується всією флорою і фауною Библії, щоб охарактеризувати її ж терминами. Вона в нього і голубка, і смоковниця, і вода, і річка, і храмина, і оріх, і раковина з перлинами, і місяць, і двері, і окно, і все, що хоче. Для нього кожне слово годиться, в кожний образ він уміє вкласти глибокий зміст. Сковорода одухотворяє, навіть обожествляє Библію і літерально зове її Богом. „Вѣрно слово, что Царь и Судія Израильскій, а христіанскій Богъ есть Библія“. Так. А що ж робити з Єлисеєвим залізом, що плаває поверх води наперекір законам фізики, з Іліїними кіньми, з Навиновим сонцем, з усією тією „лужею и лжею“, що є в Библії? Тут мусимо ще раз згадати про символізм Сковороди, котрий займав у його світогляді, як людини релігійної в найкращому розумінні цього слова, таке важне місце.

Сковорода дістав духовну освіту. Він виховався на Библії, знав чудово богословську літературу і був при звичаєний до того, щоб приймати де-котрі біблійні оповідання, що явно суперечили не лишень науці, а й просто здоровому розуму, не літерально, а аллегорично. Релігійно-християнське виховання і ознайомленість з духовною літературою на завше зафіксували в душі Сковороди поняття подвійного існування, при-

вчили його шукати за всіма річами Бога, і тим значно улегшили йому дорогу до символістичного прийняття світу. Шукати Бога в річах — це не значить бути символістом, але це перший крок до символізму. Релігія, яка б вона не була груба, які б не були безглузді її догмати, викликає у щирих прихильників її особливий настрій, коли душа ніби прозирає і ловить оком Невідоме. Людина забуває саму себе, вона ніби росте в екстазі, і на якийсь час зливається з світом, творить з ним одно. Власне в цих екстазах людина несвідомо виходить з рамок, одведених їй релігією. Християнський Бог не зливається з світом — він стоїть за ним, окремо від нього, сполучений з ним лише тією об'єднуючою ниткою, яка лучить між собою творця і його твір. Дальший крок зробив Сковорода займаючись грецькою філософією. Він позбувся церковного ригоризму. Коли раніш за річами він бачив тільки антропоморфного християнського Бога, то тепер образ Бога потроху стратив своє людське обличчя, розплився і зрештою там, де був Бог, стала таємна невиразна сила — Вічність, Істина, Дух. Од християнства не залилось нічого: воно лишилось позаду з своїм Богом, своїм небом, раєм і адом, але Сковорода нічого цього не помічав. Він все думав, що він правовірний християнин, що не відступає ні на йоту від святого письма. В міру того, як зростав його дух і піднімався „як олень“ на верхогір'я, він тяг за собою і Біблію і перетолковував її так, що вона не суперечила його переконанням. Таким чином Сковорода непомітно для самого себе досяг того, що в його дійсно неповоротний біблійний віл і грецький медвідь лягли вкупі: він об'єднав науку Христа, грецьких філософів, вавилонських жерців і єгипетських ієрофантів. Ще один крок — і в очах Сковороди світ запалав новим огнем: таємна Вічність злилась з „обывельнымъ мыромъ“, таємна єдність річей стала перед очі. Він зрозумів, що „есть запахъ дѣвственный... и есть торжественно-развратный ароматъ“. Він побачив, що чоловік розпростерся на всю природу — вся природа вміщається в чоловікові. Єсть єдність між серцем людським — і цілим „мыромъ обывельнымъ“. Проникливість зору, могутність льоту — лучать людину з орлом, твердість — з камнем, ніжність і чистота — з голубкою, безмежність — з морем, непостійність

плиткість — з водою і т. д., а всіх їх разом сполучує в одно ціле — Вічність. Її подих чується у всіх річах і робить їх близькими одна другій, кожна річ повертає в символ. „Лѣсами символів бредеть, вѣ ихъ чашахъ тонеть смущенный человекъ, ихъ взглядомъ умиленъ“. Як далеко став тепер Сковорода від християнського Бога і наївних біблійних байок про світ і чоловіка! Однак Сковорода і тепер не залишив своєї віри в святість Біблії. Йдучи на вершину, він взяв з собою в кишеню Біблію і побачивши світ в новому освітленню, глянув і на неї новим оком: вона стала перед ним преображеною, на ній відбилось промінне сонця, і вона заграла огнями: кожен біблійний образ став перед Сковородою як символ і глядів на нього розгаданими очима Сфинкса. Біблія стала перед Сковородою як „узелъ и узловъ цѣпь“, як цілий окремий світ символічний, побіч двох других світів: „мира обительнаго“ і людини.

„Суть же три мыры, — пише Сковорода. — Первый есть всеобщій и мыръ обительный, гдѣ все рожденное обитаетъ. Сей составленъ изъ безчисленныхъ мыръ мировъ и есть великій мыръ. Другіи два суть частныи и малыи мыры. Первый микро-козмъ: сирѣчь — мырикъ, мырокъ, или человекъ. Второй Мыръ символичный, сирѣчь Библія. Во обительномъ коемъ либо мырѣ солнце есть окомъ его; и око убо есть солнцемъ. А какъ солнце есть глава мыра, тогда не дивно, что человекъ названъ микрокосмосъ, сирѣчь маленький мыръ. А Библія есть символичный мыръ, затѣмъ, что вѣ ней собранныя небесныхъ, земныхъ и преисподнихъ тварей фигуры, дабы они были монументами ведущими мысль нашу вѣ понятіе вѣчныхъ Натуры, утаенныя вѣ тлѣнной, такъ какъ рисунокъ вѣ краскахъ своихъ“. „Всѣ три мыры состоятъ изъ двоихъ, едино составляющихъ естество, называемыхъ матеріа и форма. Сіи формы у Платона называются Идеи: сирѣчь видѣнія, виды, образы. Они суть первородныи мыры нерукотворныя, тайныя веревки, преходящую сѣнь или матерію содержація. Вѣ великомъ и вѣ маломъ мырѣ, вещественный видъ даетъ знать о утаенныхъ подъ нимъ формахъ, или вѣчныхъ образахъ. Такожде и вѣ Символичномъ, или Библичномъ мырѣ собраніе тварей составляютъ матерію. Но Божіе естество куда

знаменієм своїмъ веде тварь, есть форма. Убо и въ семь мѣръ есть матеріа и форма, сирѣчь плотъ и духъ, стѣнь и истина, смерть и жизнь. Напримѣръ: Солнечная фигура есть матеріа или стѣнь. Но понеже она значить положившаго въ сонцѣ селеніе свое, того ради вторая мысль есть форма и духъ. Будь-то второе въ сонцѣ сонце. Какъ изъ двоихъ цвѣтовъ два духи, такъ изъ двоихъ естествъ двѣ мысли, и два сердца: тлѣнное и нетлѣнное, чистое и нечистое, мертвое и живое“...

Тепер для нас ясно, як Сковорода, розумна і освічена людина міг повірити в те, що Єлисейове залізо плавало поверх води: залізо не могло плавати, але Біблія зовсім і не говорить про ту матерію, що ми зовемо залізом, як не говорить вона і про ту воду, що ми зовемо водою. Єлисейове залізо — це Правда, закута в броню Вічності, міцнішу від заліза, а вода, в якій воно плавало, плитка матерія, брехлива наружність, тлінь. Біблія скрізь говорить про річі, що ми їх всі бачимо, але у неї „иное на умѣ, а иное въ сердцѣ“. Вона є „ложь и буйство Божіе“ через те, що вона назначила на бревні свої сліди, однак вона ніколи не має на думці „обительнаго мыра“. Кожне найменше слово її дише символом; кожне речення — загадка, яку може розв'язати тільки мудрий. Тому то мудрі знаходять в Біблії високу насолоду, а нерозумних вона збиває з толку, водячи по своїх лабіринтах. І дійсно, треба бути мудрим, щоб витолковувати і найголовне — відчути, прийняти кожне слово Біблії так, як його прийняв Сковорода. Пояснюючи один текст другим, в'язучи до купи цілу низку цитат, Сковорода завше зуміє довести, що під шкалярською Біблійних „фигуръ“ треба розуміти духовні цінності. Камінь в Біблії знаменує Христа: „Камень, его же не брегоша зиждущіи“... „Камень же бѣ Христосъ“... Вода — тлінь, зовнішність, світську пустощ: „Душа наша преиде воду непостоянную“... Або вічне начало, істину: „Кто напоить мя водою изъ рва, иже въ Вавилонѣ“, „Вода глубока, совѣтъ въ сердцѣ мужа“. Змій — знаменує Христа: „Азъ есмь пастырь добрый... той сотретъ...“ І лукавство: „Той сотретъ главу змію“. І думку: „Посла Господь на люди зміевъ умерщвляющихъ и угрызających людей, и умроша люди мнози отъ сыновъ израилевыхъ“, „Да убієтъ его языкъ зміинъ“. Змій, звер-

нутий в кільце, знаменує вічність. Дім знаменує дім Божий: „Мудрыя жены создаша дома“. Мед — духовну їжу: „Яждь медъ сыне, благъ бо есть“. Вино — духа Божого: „яко виномъ исполнены суть“, „приидите, ядите мой хлѣбъ и пійте вино“, „Вино веселить сердце человѣка“. Схід — Бога, Початок: „Востокъ имя ему“. Стріла — думку, язик: „положи мя, яко стрѣлу избранну“. Думки зовуться в Библії: головою — „Сей сотретъ твою главу“, „начинаніями“ — „Растлѣша и омерзишася въ начинаніяхъ“, зміями — „да убієтъ его языкъ зміинъ“. Врач — цілителя душ, пророка: „Почитай врача... яко Господь созда его“. Те ж саме друг: „другъ вѣренъ, покровъ крѣпокъ есть: обрѣтый же его обрѣте сокровище“. Джерело, колодезь знаменує джерело правди: „паки ископа Исаакъ кладязи водныи, яже ископаша раба Авраама отца его“. Двери — Христа: „Азъ есмь дверь“ те ж саме лоза: „Азъ есмь лоза“, „Привязуй къ лозѣ жребя свое“. Колесо — Вічність: „Духъ жизни бѣше въ колесахъ“, „Гласъ грома твоего въ колеси“. Очи — думку: „Мудраго очи его во главѣ его“. „Юницы“, „голубицы, горлицы“ — знаменують в Библії жінок, таких як от Ревека, Рахиль, Рут, Есфірь і др., а ці останні — невмираючу і не старіючу правду Божу: „возьми юницу трилѣтню и козу трилѣтню“, „Очи твои голубинѣ“, „Се раба Господня“. Оці то дівчата, на думку Сковороди, гріли й Давидову старість. Навіть в колосках, що їх рвали апостоли і їли Сковорода побачив символи, бо в них так само ховається зерно, як в тлінній матерії — Вічність. Бог зоветься в Библії: Початком — „Начало Сіону домъ“, Криницею — „Источникъ запечатлѣнъ“, Зерном — „Сѣмя есть слово Божіе“, Сходом — „Востокъ имя ему“. Сердцем — „Вода глубока, совѣтъ въ сердцѣ мужа“, Деревом — „Дерево жизни посредѣ рая“, Устами — „Не отемнѣстъ очи его, не истлѣста устнѣ его“. А через те, що для Сковороди, як ми вже знаємо, поняття Людина, Правда, Вічність, Бог — були тотожні, то один і той символ означав для Сковороди Людину, і Правду, і Бога: „не истлѣста устнѣ его“.

(Далі буде).

А. Товначевський.

ЛІТЕРАТУРНЕ УШКУЙНИЦТВО.

І. „Русскій мыслитель“.

(Вл. Ернъ. „Григорій Саввичъ Скворода. Жизнь и учение“.
Изд. „Путь“, Москва, 1912. Стр. 342. Ц. 2 руб.).

Д-ій Вол. Ерн випустив цінний дослід науки і життя українського філософа Григорія Сквороди. Особа Сквороди, його життя й наука остільки цікаві і оригінальні, що інтерес до їх буде збільшуватись поруч з дослідями над ними. Цей великий українець XVIII-го віку завдяки своїй геніяльності тоді рішив такі проблеми життя і думання, які ще й тепер не втратили своєї гостроти, а навпаки: з розвитком думки виростають все грандіозніше; намітив такі шляхи розвитку, на котрі стають сучасні видатні люде як на спасенну путь в своїй мандрівці за правдою.

Українське громадянство, заняте дріб'язковістю політики і одділом хроніки в газетах, не могло ще присвятить себе вивченню творів Сквороди і через те мало або й нічого не знає про найбільшого поки-що українця. Та цьому нема чого й дивуватись: великі річі цікавлять тільки великих і доступні тільки їм. Юрба, людськість в масі, пануючий тип, замінний своєю кількістю, ніколи не бере участі в дослідях, науці, шуканнях, а годується лишень формулками, готовим хлібом. До більшого вона не здатня, а через те нема чого дивуватись, що наше громадянство не знає свого великого земляка, який виріс на українському ґрунті, а головою досяг неба. Про Сквороду у нас писали Данилевський, Багалій, Сумцов, але вони, яко „руссіє“ (опріч хіба Сумцова), не освітили особи Сквороди з українського погляду, хоч це й не тяжко зробити, а за те спритні сусідоньки силкуються пошити Сквороду в чисто-„руссіє“ філософи. Таку спробу зробив і Вл. Ерн.

Книга д. Ерна сама по собі дуже цікава. Автор пильно розглянув життя й науку Сквороди, добросовістно простежив, з'аналізував матеріал, факти, — і коли б він на цьому спи-

нився, то було б зовсім добре. Ми б побачили Г. Сковороду майже в дійсному світлі. Кажу „майже“, бо оперування Вол. Ерна матеріялами і фактами не вільне од тенденцій, має декілька „фігур умовчання“, але це не скривлює перспективи, не калічить великої постаті.

Не гаразд те, що д. Ерн зробив свої висновки. Ми нічого взагалі не маємо проти висновків, коли вони виходять з фактів, а коли замість фактів ставиться „любовь къ предмету“, або „чистая вѣра“, або ще гірше — „любовь къ родинѣ“, то таким висновкам ми не довіряємо. Аналітична частина книги добра, синтетична — не витримує ніякої критики. Лишаючи иншим розгляд книги з боку „наукової правди“ і критику метода, ми глянемо на одно „стороннє обстоятельство“, яке дуже характерне для нашого часу, для становища і відносин українсько-московських.

Д-ій В. Ерн рішучо підкреслює, що Сковорода — „русскій философъ“. Видавництво „Путь“ випустило книгу Ерна в серії „русскіе мыслители“. В „заключеніі“ д. Ерн рішучо „установлює“ Сковороду, як „родоначальника русской философіи“, „тайнаго отца славянофильства“, шукаючи в його науці „основы русской философской мысли“. Достоевський, Толстой, Вл. Соловйов і славянофили — вирости з філософії Сковороди. Словом, вся „настоящая русская философія“ (Ерн бачить її в славянофильстві) йде од Сковороди, а „раціонализмъ Запада“ — річ стороння.

Ця „натяжка“ належить до того московського „душохапства“, яким так визначаються москалі. Де що є путнього у сусіда, то „русское“. І „собираніє Руси“, „умноженіє земли“, „ушкуйничество“, „Ермаковщина“ — все це з області любезного московського „душохапства“. Д-ій Ерн добре знає, що славянофильство наскрізь колективистичне, а Сковорода — яскравий індивідуаліст, що москалі—церковники (як і сам Ерн), а Сковорода — більш ніж байдужий до офіційальної „Церкви“ (Ерн нігде не згадав про „столботвореніє церковне“, з якого сміявся Сковорода), москалі мислять тільки „міромъ“, а Сковорода цілком скептично ставиться до „толпы“, поклавши в основу своєї науки самопізнання людини, як абсолютної індивідуальності. Вже зробилась шабльоном в характеристиці українського

народу вказівка на основну прикмету його — індивідуалізм, скупчення духовних його інтересів не коло „Церкви“, а коло особи людини. Цей індивідуалізм пройшов по нашій історії виразно і зруйнував невеликі впливи цивілізації — змагання до гуртового строїтельства, — позбавивши українців кріпких колективних форм життя. Українці не утворили своєї держави, своєї церкви, бо не бачуть рації великих організацій; інтереси духового самоозначення стоять вище, а матеріяльне приймається таке, що не виходить за межу елементарного, неминучо-потрібного, як свита, торба, флейта і библия у Сковороди. З цього національного ґрунту виросла філософія Сковороди, а не з московського „обозничества“. Москалі люблять їхати „обозом“, гуртом — без цього вони не можуть, а українцям і в степу „бісова тіснота“.

І Сковороді тісно в колі земних означень, поняттів, інтересів, — тому він і дав таку грандіозну, простору концепцію життя духового, як дійсного, супроти землі.

Невже д. Ерн цього не побачив, студіюючи твори Сковороди? Невже д. Ерн не знає, що Сковорода навіть в житті тримався національно-українських форм: „Какъ онъ писалъ для своей стороны, то и употреблялъ иногда малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ малороссійскомъ произношеніи: онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ; еллинскій предпочиталъ всѣмъ иностраннымъ“¹⁾ — так свідчить авторитетний і для д. Ерна біограф Сковороди — М. Ковалинський, великорус.

Для „русскости“ філософа ця вказівка просто руководяща, але д. Ерн ніде в своїй книзі про це не згадує.

І що Сковорода любив Україну не аби-як, а чесно, як честний філософ — на те вказує Ковалинський: Сковорода блукав тільки по Україні, не любив Великоросії. Не бачившись з Ковалинським 19 років, Сковорода лише з великої любови

¹⁾ М. Ковалинський: Жизнь Григорія Сковороды. (Собрание сочинений Г. С. Сковороды, изд. Бончъ-Бруевича, Москва, 1912 г. Сковорода писав по-латині, елинському, словено-російсько-українському, з домішкою українських слів і зворотів — це-ж була тоді літературна мова на Україні.

до свого друга заглянув у с. Хотетово на Орловщині (де жив Ковалинський) і ледви пробувши три тижні, потяг знову на Україну, „гдѣ онъ жилъ до того и желалъ умереть, что и сбылось“ (М. Ковалинський).

Мало цього д. Ернові?

Коли д. Ерн зустріне яку спільність в думках німецького філософа з „русскими“, то невже буде називати німця „руськимъ філософомъ“ і видаватиме в серії „руськихъ мыслителей“? Напевне можна сказати, що росіяне „позичають“ багато думок у сусід, то це не дає ніякого права їм, росіянам, вважати їх, сусід, за „руських“. І коли росіяне тримаються обережно з іншими чужинцями, то всіх більш видатних українців рішучо виставляють за „руських“ і взагалі москалізацію України провадять уперто, безоглядно, „обогащая русскую культуру“ — ерго — знищуючи українську. Що до Сковороди, то росіяне з якоюсь уїдливістю причеплюються до його, прагнучи неминуче експропріювати його і зачислити в „руськіє“. Зрозуміло: Сковорода — великий філософ, цеб-то для „собирателей“ — „вещь драгоцѣнная“.

От, одночасно з книжкою д. Ерна вийшло таке видання: „Матеріали къ исторіи и изученію русскаго сектанства и старообрядчества. Выпускъ пятый: Собраніе сочиненій Г. С. Сковороды. Томъ І. Съ біографіей Г. С. Сковороды М. И. Ковалинскаго, съ замѣтками и примѣчаніями Вл. Бончъ-Бруевича. Петербургъ, 1912“.

Д-ій Бонч-Бруевич, як і д. Ерн, рішучо зачислює Г. Сковороду в „руськіє“ і видає його твори в серії „матеріаловъ (!) къ исторіи и изученію русскаго сектанства и старообрядчества“! Називає Сковороду „однимъ изъ самыхъ главныхъ теоретиковъ (!) русскихъ „духовныхъ христіанъ“ (новоизраильтянъ), „нашимъ (?) первымъ философомъ“ і т. п. Д-ію Багалієві приписує „пальму первенства въ открытіи Г. С. Сковороды для русской науки“. Це все з тієї-ж сфери російського літературного „ушкунництва“, що одкриває „нові землі“ і припасовує до „русской культуры“, не вважаючи на цілком певні ознаки чужинства. Д-ій Бонч-Бруевич один раз назвав Сковороду „украинскимъ писателемъ“, але... разом з тим і

„нашимъ первымъ философомъ“, об'єднуючи українство з рускістю, як ніби зовсім однакові річі.

Ми нічого не маємо, щоб навіть весь світ вважав Сковороду за свого теоретика і користувався його творами для збагачення духовних скарбів людскости. Але в даннім разі протестуємо проти російського „душохапства“, ґрунтованого хоч би й на любови „къ своей родинѣ“, бо, оббираючи своїх сусід, найбільше — українців, росіяне люблять говорити, що у нас „нічого нема“. От роздзвонять по всьому світі, що Сковорода — великий „руській“ філософ, а українці хай і не потикаються тоді сказати, що Сковорода — український філософ. З нас будуть кпити москалі, узиваючи самими некультурними іменами, як це й діється тепер і діялось. Подумати, такі порядні москалі, як Ерн та Б.-Бруєвич, не задумались, щоб зразу приєднати собі Сковороду, супроти очевидних фактів. Хай би вони видавали твори філософа, коментували їх, збагачували б „русскую мысль“ новими концепціями основних питань, вчили би і т. д. — ми проти цього нічого не маємо, коли нам потім не колотимуть очей тим-ж Сковородою: я певен, що згодом це іменно й буде. І тому... зємо таку москалізацію нашої культури і духа в письменстві — „ушкуйничеством“.

Творчість Сковороди, його особа і життя остільки важні, цікаві, оригінальні, що час би вже українцям зайняти ним серйозно. Наші вчені збилися отарою біля етнографії та „історії“, а на таку скарбницю розуму не звертають уваги, або як і звертають, то лехковажно і майже зневажливо (прим., Іван Франко в своєму „Нарисі історії укр.-руськ. літератури“ ст. 82). А між тим... у нас єдиний оригінальний філософ — Сковорода, твори котрого і тепер ще нові. Коли б ми і не признали „вартими практикування“ всі його ідеї, то знати їх потрібно, особливо його науку про „внутренняго человека“. З українців Сковорода найкраще вияснив індивідуалізм, дав його прекрасний зразок в теорії і практиці.

Всі твори Сковороди варто перекласти з макароничного язичія на сучасну літературну українську мову з коментаріями і поясненнями, щоб зробити їх доступними широким колам

громадянства. Твори ці користніші для духовного розвитку людини, ніж більша часть всіх колишніх і теперішніх українських дармограїв письменства.

А поки що... радимо українцям знайомитись з творчістю найбільшого поки-що українця по виданнях Бонч-Бруевича і Ерна, працю котрих мусимо з похвалою відзначити, поминувши оту їх патріотично-російську тенденцію експропріювати „клади на Украйну“.

II. „Русский языкъ“¹⁾.

Співробітник дуже ліберальної газети „Русское Слово“ д. Віллі на-похваті рішив „українській вопросъ“ так: він розгорнув книжку і каже: „переведите мнѣ на украинскій языкъ: квадратъ гипотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“.

Приятель його „извѣстный украинскій писатель и знатокъ украинской литературы“ переклав це так: „квадратъ хыпотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“.

Ліберальний москаль зробив потім висновок: „Простите, но послѣ этого (?) не вѣрю я въ вашъ украинскій языкъ... Ну, право же, сознайтесь... Вы меня все время дурачили... Это — тотъ же русскій языкъ“.

Словом, москаль вже солідно рішив справу з українською мовою — що це „тотъ-же русскій языкъ“, а значить і з причепливістю думки про „українській вопросъ“. Читачі ж „Русскаго Слова“ мають просто погибельний для українства аргумент: українська мова — це мова москалів!

Але ми за собою лишаємо право не вірити в фельетонне рішення цієї справи і питаємо уїдливого дотепмайстра: —

¹⁾ Хоч д. Віллі і заявив у „Раді“ (ч. 111), що його виступ є тільки „жарт“, але це не змінє змісту замітки д. Сріблянського і через те її містимо. *Редакція.*

Перекладіть нам на московську мову: „квадратъ гипотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“? (опріч слова „равняется“).

Невже це „русскій языкъ“?

90 0/0 „русского народа“ не перекладуть цього на „русскій языкъ“, бо не знають чужих мов. Щоб перекласти — мусять повчитись: опріч одного слова „равняется“ всі інші нахапані.

Прошу перекласти їх на „русскій языкъ“!

Чим же „Русское Слово“ змагається з українським?

Ну, тільки од „собирателей Руси“ можна сподіватись такої суперечки з українством: відомо, що найбільша сміливість, коли не сказати більш, належить хапугам московського табору. Виступає чоловічок змагатись з українством і аргументує накраденим. Ці аргументи тішать тільки міщанський наброд, найбільш націоналістичний в світі.

Він ні-крихти не почервоніє, взявши до рук книжку: „300000 иностранныхъ словъ, употребляющихся въ русскомъ языкѣ“.

Ми ніколи не закидали москалям, що їхня мова хапана; це вже так прийнято в Росії: вся література доказує, що позичати чужі слова для збагачення своєї мови — культурна робота. Українці не нарікають, що в російську літературну мову захоплено силу українських слів — хай сусідоньки живляться. Ріжні українські ренегати триста літ носять багатства своєї мови на користь москалів: що-дня йде „собираательная“ робота: по квітках української мови нишпорять ріжні „бджоли“, що висмоктують медок нашої поезії, годуються чужим надбанням і... потім колють очі українцям за їх окрадену долю.

Українські ренегати і московські літературні ушкуйники забираються в „тихія заводи“ України, ловлять рибку, мов за тютюн, горілку, сифіліс, як європейці в червоношкурних індіців — видурюють віковічні скарби. За копійку — рядок, український скарб, єдине багатство народне, а плантатор потім штрикає в-вічі брудним нігтем: „вѣдь это-же русскій языкъ“.

Вічної памяти Микола Гоголь проміняв ні-за понюху табаки скарби української поезії, а його наслідники з завзятістю моталиг розтринькують послідні манатки. Московські ловці те ж

лазять і збирають: слова, вбрання, лінії, фарби, звуки — все естетичне надбанне нашого народу, — потім komponують „истинно-русское искусство“, мову...

А далі ширяють нам у-вічі: у вас нема нічого.

Хижацька робота оббирання української мови московськими „собираателями“ провадиться тепер особливо інтензивно: ви придивіться до писання літератів, газетних нишпорок, дописувачів — скрізь побачите щиро українські слова і звороти!

Наведу кілька прикладів.

Трапляється це навіть у І. Буніна, Є. Чірікова, Короленка, Сергеева-Ценського, Ладиженського, М. Горького і особливо багато у А. Купріна. Я вибрав з кількох оповідань А. Купріна і дивуюсь: він пише „мрѣли“. Що це таке? Українське „мріли“ (у Шевченка „Пішла — тільки мріє“); далі: „гомонѣ“, „гомонѣли“, „визвѣрилась“, „гуля“ — це українські слова: гомін, визвірилась, гуля („шишка на лбу“). Де ж це Купрін чув у москалів „гуля“?

Коли так говорять „по-руски“, так ми ж можемо сказати: „вѣдь это-же украинскій языкъ!“ Далі. Трапляється „извилистая стежка“ (тропинка!), „потилица“ (укр. — потилиця = рос. — затылокъ), „веселье справляетъ“ (весілля = свадьба), „вовкулаки“, „молодица“, „пусть меня Богъ боронитъ“ (укр. „хай мене Бог бороне“), „я буду гукать вамъ“, „съ вами забалакался“, „Вы не чули, что вчерашній градъ наробилъ?“, „соломенный брыль“, „согнувшись въ три погибели“, „гармидеръ“, „братъ не гуртомъ“, „сбитъ съ пантельку“, „уж не стихи-ли часомъ?“, „нашкодилъ и въ кусты“, „пѣкло“ (адъ), „мѣшанина“, „добрая дорога“ (!), „жеребчій голосъ“ і т. д. без кінця. Такі слова Купрін вживає навіть в описових од автора виразах. І що характерно: ніколи не наведе виразу чистої мови, а лише перекрученої по-кацапському, напр. „Кождынъ (!) день по зализной дорози издытъ у городъ“... Письменник не думає зовсім про неприличність наведення калічених слів і фальшивого правопису з чужої мови. Він перекручує з милим незнайством, як то годиться для пана щось сказати „по-деревенски“: плутаючи, перекривляючи. Це особливий шикарний тон — говорити погано по українському.

Торік у „Современномъ Мірѣ“ надруковано довгу повість якогось д. Бибика. З призвища і самого писання видно, що це писав українець, який намуштрувався говорити по-великоруському так, як роблять ото неінтелігентні українці, що то-рохтять по-руськи, сиплючи словами: „ахъ, якъ вы змарнѣли“, „макотра“, „хвортка“, „крохты“, „скрозь“ (= рос. вездѣ), „я пройду сюдой, а вы тудой“ і т. д. Гидко слухати таке перекручування, але ви спитайте якою мовою він говорить? Він ще образиться: „Конечно, по-руськи“. Такі людці беруться до писання і немилосердно калічуть українську мову. Прочитайте, що пише оцей д. Бирик — просто гидко читати: „брешеш“, „ни бельмеса не знаєш“, „цыканье“, „дрыгалочка“, „хлопчикъ“, „а вы-жъ таки умѣете читать“ (причому тут „таки“?), „братику“, „чертяка старая“, „тряхнулъ чубомъ“, „гамузъ“, „гупалъ (!) кузнечный молотъ“, „безъ батька твоего знаю“, „хата“, „галушки“, „сѣкачъ“, „заголосила“, „зашкварчало“, „бѣжи“ (бѣги!), „испачканная въ красную гущу“, „а оно ни за холодную воду“, „кочерга“, „чарки“, „пятишняя“ (пятерня), „Перепеличкинаго плетня“, „Перепеличиха“, „Зозулиха“, „Мотузчиха“, „въ холодкѣ“ (въ тѣни!), „выбрыкивая“, „курево“, „головани“ (неперекладний по-московськи вираз ласкавої лайки), „задается“ (заносится), „зазнавака“, „отара“, „торба“, „отъ оспы... наз. конопатымъ“ (конопаций — з ластовиням, а не од „віспи“), „човгая“, „арапникъ“, „мастеруй“ (укр. майструй, рус. — мастери!), „присѣлъ на межу“, „родня твоя потасклива“ (?), „засъ“ (неперекладне на московську мову), „звонило“, „хрукало“, „морда хохлацкая“, „не твоего батька спрашиваютъ“, „по свинячему“, „чертъ его душу знаетъ“ (при чому тут душа?), „Пусти, а то вырвусъ“ (укр. поговорка „пусти — вирвусъ“ для характеристики одчайдушности), „другая жизнь“, „міръ другой“, „коростели дырчатъ“ (?) (од слова деркач-коростель), „и по сю пору помнятъ про землю“, „очень кортило“ (!), „брось думки эти“...

Можна без кінця наводити слова і звороти українські, якими набита голова д. Бибика; він не може увільнитись од своєї національної мови, не може передати де-які звукові з'явища інакше, як по-українськи, напр. „гупалъ молотъ“, „коростели дырчатъ“, „човгая“... Він баче світ і чує його по-україн-

ському, але от собі пише „по-руски“. Ще образиться, коли вкажете на його безцеремонне калічення української мови й що він по-московському не вміє! О, він каже „змарніли“, „кортѣло“, „крохты“ і глибоко переконаний, що це дуже „по-образованому“.

Наведу ще один приклад. В № 3 „Литературныхъ приложень“ до „Нивы“ за р. 1912 читайте оповідання С. Караскевич „Размай“ (один титул чого вартий!). Пересипане воно українськими страшенно: „положила на плотъ (!) обѣ руки“, „тынъ“ (плетень!), „пытаетъ“ (спрашиваєть!), „съ того самого часу“, „брыль“ (шляпа), „сильная ворожбитка“ (українізм — велика ворожка), „злыдней“, „скрыня“, „рудая глина“, „на шляху“, „похилившихся (!) мазанокъ“, „въ хатѣ по широкимъ лавкамъ (!) сидѣло два десятка бабъ“, „бѣлое, какъ глина лицо“ і багато інших. Тут, як і в попередніх прикладах, слова вживаються без „лапок“ (кавычекъ), правопис російської мови. Весь дух виразів — український. Навіть назва оповідання чисто українська, але все видається за руський „розказ“.

Особливо газети, що на Україні, багато смокчуть місцевого „лексичного матеріалу“, як розуміють москалі, але це просто хапанина української мови, щоб потім дорікати нам брак її: „вѣдь это-же русскій языкъ“. Стихійну москалізацію мови провадить наше безличне суспільство, що з наївністю міщан глибоко вірує в руськість виразів „хвортка“, „змарніли“, „мрѣли“ і т. п.

І різні славні письменники російські і недороблені „руські“ з українців глибоко засувають лапи в чужу кешеню, щоб обікраденому потім дорікнути за бідність. Це таке огидливе з'явище, якому й назви не підбереш!

І коли російські інтелігенти-ліберали ніяк не можуть перетравити думки про українську школу, з місіонерською ретельністю займаються русифікацією українців прилюдними „разсадниками русскаго просвѣщенія“, тоді ще пильно забираються до хапанини нашої мови: це власне і є прийом єзуїтської русифікації — наближати великоруську мову до нашої. Воліли б ми, щоб всі книжки російські були писані чистою московщиною, щоб вона була цілком незрозуміла для українців. А то вони тобі зкацаплять „мрѣли“, „марнѣли“ — і скалічать пси-

жичний уклад розуміння слів. На цьому вже ґрунті лекше будуть прийматись квітки русифікації. Зрештою така операція для національного чуття не страшна, але для національної культури це велика шкода... Людина може цілком забути рідну мову, — і національне почуття ні-крихти не зменшиться при свідомому погляді на життя. Культурна ж робота тут не має місця — і для соціального життя це вже шкода. При невідомості ж та ще забивання баків рускістю — і натуральної людини нема!

Для „багатої“ мови, як російська, можна б жити на свої кошти: ні, сюди доливають ще хапанини, а для „бідної“ української гріх брать „гіпотенузу“! Кацап цього не хоче зрозуміти поки-що, але колись він зрозуміє, хоч і не багатиме.

Тільки з українцями можна так поводитись, як це дозволяє ліберальний газетяр д. Віллі. Тільки в нашій хаті може нахабник розмахувати руками, бо... так скрізь поводяться з безличними, безчестними жажляками, холопами. Хіба ж в українця розбудиш чуття сорому і гніву?! І не про д. Віллі тут говориться: психологічна ситуація така, що спонукає людей глузувати з нас. Я певен, що той „извѣстный украинскій писатель“ буде здоровкатись і подавати руку д. Віллі, а справді — треба навпаки. Коли хто дозволить собі так розуміти українську мову, як д. Віллі, то всякий українець повинен показати йому двері, а не пускатись в „розговори“. Це єдина аргументація, що переконує міщан. Треба знати, що всі оті „інтелігенти“, що живуть по Україні і задають такі переклади робити, як Віллі, то дійсні вороги наші. І через те...

З темним некультурним багнищем московської пихи треба боротись одважними засобами: безоглядним призи́рством і „узостью“ — непримиримим, фанатичним опором до всяких вихваток і газетярського логізму: Логика ж у фельетонистів вузьенька, як по-за-хатня вуличка: фельетонист завжди бере одне слово, один факт і аж захлипається од дотепних, як йому здається, власних вигадок. Обмежені, міднолобі чоловічки, що живуть недогризками чужої дотепности, вони, як прищелепувате цуценя грається цілий день якоюсь цуркою, тако ж яляють на двох сотнях рядків якесь одно словечко, слинять якесь „вираженьице“ і сміються з того, що зовсім не смішить,

надолужуючи брак чуття та розуму ріжними значками оклику і питання.

Ви їх бачите скрізь — безпринципних, продажних як повія, мандрівних клоунів „газетного ряду“, не освічених, неперебіршливих, як асенізатор, що запихається булкою їдучи на своїй колесниці... чи газеті — однаково. Нахабно заглядають вони через тин у чужий двір, щось собі патякають, виносять на газетний базар свої сплетні, що ростуть у їх через нездорову цікавість до чужого життя — все під соусом... культурної роботи, боротьби з тьмою „нашей русской жизни“.

Очевидно, що це все вимагає доброго батога, коли не доброго слова. Зрештою, треба тут покласти кінець, аби всякий пів-грамотний нишпорка не пащекував голосно, використовуючи свободу слова так, як злодій право „неприкосновенности жилища“.

Українець не має права вибачати добродіям á la Віллі їхніх злочинних витівок і наскоків, а давати завжди одкоша, зачиняючи навіки двері своєї хати і душі перед російськими лібералами-харцизами.

Годі вже їм потурати, через незнання, мовляв.

Мусять знати українську мову і правопис, коли беруться про неї бакавати.

Хто ж цього не знає — вважати за некультурного на Україні і поводитись, як то годиться з такими людьми.

М. Сріблянський.

ТЕАТРАЛЬНІ ЗАМІТКИ.

Коли артист бере на себе яку-небудь роль, напр., горбача, то він крім того, що повинен вивчити слова ролі, ще мусить в душі своїй повірити, що він є дійсний горбач. А коли він перевоплотить себе цілком в горбача, коли в йому психіка горбача оселиться і почне проявляти себе у відповідних словах і мимичних рухах, тоді для театральної гри ще потрібно, щоби його в цій ролі бачили другі і собі переконалися, що він є дійсний горбач.

Таким чином театральна гра є уміння артиста силою і способами свого тіла в площати ним же утворені образи і переконувати других в тому. І тільки коли вірить артист, коли вірить публіка настає той стан радості, що називають очарованнем театра, інакше дія, що йде на сцені буде пустою, нерозумною забавою. Звідси випливає, що основою театального мистецтва є дія. А дія, мимика, жести, взагалі все, що стосується до динаміки сценичного мистецтва в тіснім сполученню зо словом, з мовою, з чарами людського голосу дає силу, рел'єф, красу, тон і захват кожній ролі.

Але дія тільки тоді стає театром, коли крім актора на сцені є ще публіка, котра прийшла, щоби охоче вірити всьому, що їй покажуть, коли ритм дії актора своїми хвилями підхопить глядача та понесе його по певному руслу творчого натхнення. І знову для того, щоби досягти цієї гармонії між сценою і публікою треба публіку настроїти по-своєму, треба переконати її, що все те, що вона бачить і чує є правда. Бо тільки правда переконує, тільки вона має сили перемагати протест в душі глядача. Значить, кожний образ повинен бути правдивим і се знову не значить, що він повинен бути реально-правдивим, він повинен бути художньо-правдивим; артист силою своєї творчої фантазії повинен утворити ілюзію для глядача, що всі люди, всі декорації та бутафорія то є дійсні реальні речі, а глядач тоді повірить, що відношення між людьми на сцені, і людей до речей є правдиві. Тоді тільки театр до-

сягне свого завдання, тоді тільки театральна гра буде мистецтвом...

Ці основні і необхідні речі не так густо зустріваєш у нас, на українській сцені. Люди працюють, прикладають свої зусилля, а результати майже завжди самі невтішні. Ще в п'єсах реалістичних, де актор оперує словом і простим грубим рухом, наче і добре все, але в п'єсах символічних, в п'єсах настроях — зовсім таки далеко од потрібного.

Але... пригляньмось до фактів...

До сього часу поставлено в труппі М. Садовського такі нові п'єси: „Осінь“, драм. етюд О. Олеса; „Газетна помилка“, жарт Провінціала та „Стара шахта“, драма на 5 дій перероблена з др. „Катастрофа“ німець. автора Делле-Граціє.

Новинкою в дійснім розумінні цього слова є постановка драм. етюда „Осінь“. Бо дві останні п'єски, то є власне те, що не раз бачилось на сцені труппи М. Садовського тільки під іншими заголовками. Сі дві п'єси не дали нового матеріалу ні акторові, ні режисьорові, вони не примусили їх шукати нових засобів для виконання їх. То був старий світ реалізму, світ доступний окові і ухові, світ переживань і образів тісно звязаних з певним місцем і часом. Світ, котрий актор міг до кінця змалювати словом і рухом, котрі давали глядачеві зразу все, що треба.

Зовсім інший характер має етюд „Осінь“. Світ „Осіні“ се новий світ, світ позбавлений строго окреслених форм реальности, світ більш глибоких думок, котрі не вкладаються в певні слова, а котрі більш відчуються і то созвучною душею. Се світ настроїв, се життя, котре виявляє себе в павзах більше, ніж в словах. Се — символіка, се типи і думки узагальнені і незмінні, не тимчасові, а вічні, не місцеві, а загальнолюдські.

Не переконався я, що се зрозуміли як слід артисти, взявши на себе досить серйозну задачу. Для них символізм був — „темна вода во облацех“. Не уяснили вони собі суті його, а тому і не розібрались і в п'єсі. Швидче вони наче бажали переконати нас всіх, котрі дивились їх гру, що символічна річ в умілих руках стане такою ж звичайно-реалістичною річю, як і всі інші. Але се не було явним їх завданням, а тому я не кажу се як факт, але підкреслюю, що символіка не була

відчута і передана ними. А се ще більше видно з того, що всі винесли вражіння несерйозне в самих головних пунктах, а саме тому, що була пуста, дрібна реальність, а душі в неї не було, не було того змісту, який повинен бути, але не дали його артисти...

Одною з найбільш характерних рис символічних п'єс є участь в них Природи, участь тих з'явищ які не є живі, котрі не мають певних реальних обличь. В п'єсі „Осінь“ такою дієвою особою є Вітер. Свою природу вітер виявляє в формі всім нам знайомій, але в п'єсі він грає велику роль. Се є стихійна сила, вістник недоброго. Сторожиха, людина, що живе близько з природою добре його знає, вона не раз бачила наслідки лютування вітру: то в літку, як „зрубали молоду березу“, то „в ту ніч, як умерли пані“. „Від нього не сховатися, — каже Сторожиха, — він знайде під землею і пролізе в саму душу“.

Оцей самий Вітер — вістник недоброго повинен був рельєфно підкресленим в п'єсі. До його необхідно було віднести режисьорові як до одної з головних ролей. Але того не було. Вітер завивав, стукав, але не грав іншої ролі, як ролі аксесуара в постановці. Се перша хиба, з котрої випливає і все останнє...

Вітер — вістник недоброго прилетів сюди з приїздом Панночки. І коли Сторожиха знала що се віщує щось недобре, то Панночка знала, що саме: — Нещасття, яке вона залишила там позаду себе і од котрого втікла сюди, гониться за нею і ось-ось може вийти у хату. Значить в той час, як піднялась завеса п'єси вже давно почалась і досягла свого апогею. Сторожиха чекає якогось нещасття, а Панночка — пана... Се напруження внутрішнього уха, повне жаху і затаємного віддику і повинно бути з першої хвили. Воно має наростати і прориватись то стуком, шумом і завиванням Вітру, то зміною тону в балачці Сторожихи то нервовими, збудженими рухами Панночки, мольбою у Сторожихи захистити її в цій сторожці...

Але Вітер був собі як вітер. Панночка покірно сиділа в кріслі і втомлена відпочивала, а Сторожиха проказувала свою роль...

Вітер зростає. „Хтось наче стукнув“. Увійшов пан. Момент, котрий повинен сказати голосно всім, що Нещасття, а не Пан,

вже в хаті і Вітер — вістник нещастя вже скінчив свою ролю, „він наче ущух“. Починається драма між живими людьми, але тим важча, що їм заважає Сторожиха, стороння людина, котра і не повинна нічого знати. Сторожиха переконана, що Пан то є само нещасте, їй се підказує інстинкт і впевняє що се так. Вона хоче їм перешкодити, все входить в найцікавіші моменти, просить Пана йти спати. Між Паном і нею завязуються пусті балачки, але вони характерні дуже для них — ними вони одводять увагу один одного од головного. В дальшій діалогові між Паном і Панночкою виявляється лице самого нещастя: Пан любить Панночку, але любить і другу. Вона не може винести такого поділення його чуття, а він не може жити без неї. Коли се виясняється, знову входить Сторожиха, котра вже давно відчула в чому нещасте її Панночки і тоді допомогти їй хоче вона таким здається вже непоборним фактом, як доказом Панночці, що Пан є жонатий. Вона знайшла його перстень і зараз вхопила його за руку і приміряла до пальця. Але коли се є роз'язанне важкого питання для Сторожихи, то не було воно ним для Панночки. І знову се вона сама відчула і таки розв'язала його на власний ризик і по власному розумінню...

Коли Пан відпустив коні, на котрих він приїхав сюди, коли не було вже ніякої надії позбутись його, то Сторожиха слідує, що буде далі і вбиває його там у його кімнаті. Збуджена же до краю чутливість Панночки, котра повинна передатись і глядачеві, утворює сон подібний до дійсности і коли потім вона пробудилась і поклікала паню, то виявилось, що: „Пан... спить... Він не швидко прокинеться“...

Грали в цій п'есі: Пана — д. Мар'яненко, Панночку — п. Хуторна і Сторожиху — п. Борисоглібська. Всі вони через те, що не розібрались і не зрозуміли своїх ролів були якісь наче порожні. Вони казали свої слова, але слова ті не були повні переживань, не чулось під ними трагізму, не відчували ми ні того сліпого, інстинктивного жаху і нещастя, яке чула Сторожиха, ні того безвихідного стану, яке бачили Пан і Панночка... Недохватку настрою артисти замінили притишеним голосом. Бажання ілюструвати свої слова рухами і тим більш переконати глядача не вдавалось, бо були то рухи невідпо-

відні, не настільки характерні і тонкі, щоби переказати все, що треба. Вражінне остільки було слабе, поверхове, що останню сцену, де сниться Панночці сон, що йде до неї Пан — публіка зрозуміла буквально. Вона не була так переконана попереднім ходом дії в тім, що се є таки сон, а коли сон, то страшний сон, од якого мороз по-за шкіру повинен йти... Публіка розсміялась, значить була далека од дійсного стану річей... А не довела її до цього безсилле актора... Тільки дійсні, глибокі переживання впливають і збуджують, а до них артисти не підняли психіку свою і не переконали глядача.

Потрібно більш подумати, краще розібратись, відчуті, на-строїти себе так, щоби ту драму кожний переживав сам наче свою, тоді не буде жадного пустого слова, тоді не треба буде шукати відповідного жеста, бо він з'явиться сам, не треба буде управляти своїм голосом, бо ціла істота артиста потурбується про се... і прокладе невидимий місток од його душі до душі глядача.

Про жарт Провінціала „Газетна помилка“ предоставляю говорити більш компетентним в таких справах людям і восторгатися ним. Мені він здається образою для тих артистів і тої труппи, котра через щось поставила його. Се чи не з репертуара „открытих сцен“ і коли труппа захотіла конкурувати з ними, то хоча б вибрала щось більш дотепне і краще. Я не на хвилиночку не забував, що стою у „Шатъ“ і дивлюсь безглузді „атракціони“. Таке ж розмахування руками, такий галас, такі ж з'явлення осіб для виконання свого смішного номера, потім поцілунки з любовником, смішки в серйозних моментах і на-решті необхідний для вражіння трюк — розбивання чайника на голові... Чудесно!.. Жарт сей дійсно „займе своє місце в репертуарі труппи М. Садовського“ поруч з такими шедеврами як „По Мюлеру“, „Хвороба“, „Штукарка“ et cet...

Соромно і жалко де-яких артистів, що так щиро попрацювали в п'есі, котра мала своїм завданням їх працю зганьбити і осмішити. Варто бути більш обережними і п. режисьорові в виборі п'ес для постановки і на літній сцені.

„Стара Шахта“... Се перерібка з чужого. Але я розумію переробити і викинути всі недоладности, всі „длінности“, пристосовувати до своєї сцени. Такої роботи не видно було в першій постановці п'єси. Багато також чулось русізмів і головне таких, котрі так легко було замінити українськими словами. Не треба було видавати себе і підкреслювати те, що німецька п'єса перекладена з російського... Але се загальний тріх наших перекладачів.

П'єса подібна до „Надії“ Гаєрманса, до „Батраків“ в пер. Костенка, котрі йдуть на сцені в труппі М. С—го. Всі вони малюють соціальні драми, тільки в різних місцях, а „Стара Шахта“ — боротьбу шахтарів з капіталом. Щоби виконати всі замовлення та ще перехопити їх у других, треба добувати вугіль в старій шахті. Але вона небезпешна. Отут і виникає боротьба між робочими і панами. На фоні цієї боротьби розвертається і особиста драма старого шахтаря Грубера з панами Либманами.

П'єса цікава, сценична, уміло збудована, але остання — пята дія, найбільш ефектовна з боку постановки, є зайвою для гарного, серйозного вражіння. Драма кінчається логично і ясно з кінцем 4-ої дії, а перенесена в п'яту вона ослабляється і псується. Тим більш, що змалювати стан людей, котрі були ворогами на землі, тепер присипаними землею і в сподіванню ними смерті не є можливою артистам Вільшанському і Корольчукові. Не дає також ніякого вражіння і „розрух шахти“... Обвал декорації не є ефектом і не буде...

З виконавців артистично провели свої ролі: п. Ліницька — Марію; п. Мар'яненко — Грубера, діда; п. Доля — Ганнусю, хвору дівчинку; п. Мариніч — Дучку. Цікаві ролі припали д. Мар'яненкові і п. Долі. Першому — старого, згорбленого діда, повного лютої ненависти до панів так скривдивших його. Характерна постать, вдалий грім відповідали тій духовій постаті, котра так ясно і рел'єфно зарисована в п'єсі. Се була сама душа цілої шахти, душа ображена, вкрита болячками і просичена ненавістю до капіталу, винного в тому всьому. Цілком протилежною була Ганнуся — п. Доля. Чиста, прозора душа дівчинки, переповнена любов'ю до всіх, як до своєї ляльки. Вона не знає ще тої брудної, лютої боротьби дорослих. Вона

любить всіх і все. Але крім психології дівчинки перед п. Долею було друге завдання — дати образ хворої на сухоти дівчинки. Тільки тонка і пильна спостережливість допомогла артистці в складній і відповідній ролі. А відповідній, бо з неї випливало багато таких, а не інакших вчинків других дієвих осіб...

Обидві цікаві і складні ролі знайшли собі достойних виконавців...

Як. Стоколос.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Семеню. *Prélude*, лірика. Київ, 913, стор. 20, in 16°. Ціна 20 коп.

Думаю, що в натурі кожної людини єсть зачатки дійсної поезії, так сказати, поетичні інстинкти. Людину, яка цього позбавлена, лічу феноменом. Як раз такі феномени у нас з'являються в ролі критиків. Де-які феномени вже здобули собі повагу в нашій літературі, наприклад, д.д. Єфремов, Василько, Дорошенко, Труш, а де-які ще „здобувають“. Розуміється, що ніякої характеристики чи ознаки творчості вони зробити не можуть, а так тільки можуть похвалити, або погудити. І їхня похвала і лайка для вражливих натур бувають однаково убійчі. Коли немає критики, то значить немає літературного виховуючих сил і через те у нас пропало багато вартих річей. Так, на наших очах похвала д. Єфремова вбила лірика в Олесеві, так похвала д. Василька принизила першу книжку Вороного, а про себе так я вже мовчу з делікатності.

Хай не трапиться сього з д. Семенком. „Prélude“ слаба, але вона свідчить про безперечний літературний хист, та хист не вихований, невироблений. Очевидно д. Семенко поет молодий і не з'ясував собі, що поезія вимагає колосальної праці. Багато в його помилок; негармоничних зворотів, русізмів, але єсть у його й дійсна лірика, влучні образи, дійсне поетичне чуття. Поет скаржиться на стор. 36:

„серце заплакане — серце ридає
„ні, я не можу так жити!
„серце нудьгує. самотно згорає
„нікого ним запалить...
„тухне вогонь, мій огонь замірає“...

то ми можемо його розважити. Єсть для його відповідні серця, що люблять дійсну поезію і працюють на укоханому полі, а не за для кар'єризму. Побільше уважної праці, д. Семенко, і ви станете на недосяжнім для заданих феноменів шляху.

Гр. Чупринка.

Михайло Яцків. *Смерть Бога*. Нариси й новелі. „Новітня Бібліотека“ ч. 13—14, Львів, 1913 (?) р., стор. 97, ц. 1 кор.

Опріч милих мініатюр (прим. „Новітня основа“, „Ахитвір“ і инш.) в збірці поважне місце займає „студія молотом“ — *Смерть Бога*. Ог собі така критично-публіцистична розвідка в формі оповідання — ха-

рактеристика галицької критики мистецтва й письменства. Дивно, що вже аж М. Яцків мусів узятися за молот, аби присадити донизу пашекувату, ділетантську, нахабну, балакучу галицьку критику. З де-яких уступів і фактів в „Смерті Бога“ видко живу галицьку дійсність, в якій можна лише вчадіти, а не жити. У нас недавно д. Євшан розповідав щось подібне про художника І. Труша, що з дивовижною смілістю і цинізмом признаючись до повного незнання літературної дійсности, взявся був критикувати того ж таки М. Яцкова. Ми з огидою читали повість про цього „художника“ в ролі літературного критика. І ось ніби до його Яцків домальовує клясичні риси невмирущого типа авантюриста і хижого ділетанта. В оповіданні М. Яцкова виступає Корній Борсук як арбітер мистецтва і тип з життя. Постає змальована з експресією; публіцистично-критичні рефлексії М. Яцкова видобуваються з глибин серйозного думання над становищем нашого мистецтва. До циклу студій над літературними головорізками, лицарями темної ночі студія Яцкова входить поважним ділом. Знаємо вже: у нас так, як і в людей: багно. Служити українській ідеї прийшли маси і висунули своїх ватажків і ідеологів: Борсуків, Швайок etc. Колективне служення ідеї — абсурд. Ідея не приймає мас, лише одиниці. Пісня про масову творчість ріже вухо ідеям.

І коли маси прийшли, висунули з по-між себе те ж „одиноч“, що були завжди об'єктами кримінології, і ці стали ватажками на газетному базарі.

Що дивно: в Галичині й попи — критики мистецтва. Видко таку неосвіченість і невихованість, що їй назви ще нема. Клерикальний дух важко навис над громадським життям. Трудно, просто неможливо пізнати, що це потомки радикального і раціоналістичного козацтва! Тупоголові обскуранти і дивовижно неосвічені люди — вони пишуть щось там про літературу.

Словом, в Галичині нема місця для творчости. Нема там літератури. Яцків з двома товаришами „Молодої Музи“ — оце і вся література, яку напосілися ззісти творці галицької тьми. І ці письменники мусять мотом боронитися, щоб мати сяку-таку можливість літературно істнувати. Мусять тратити час і здоров'я, щоб писати „студії молотом“, щоб одмахнутись хоч на хвилинку од уїдлих насікомих.

І все-таки дарма. Однаково маса задавить. Вона гине сараною під ударами, але лізе як сарана і гальмує життя — на те вона маса. Можна собі уявити, з якою заїлістю сичить галицька маса на Яцкова за оцю студію! Але... сильні одиниці не гнуть голови. Ми не боїмося за М. Яцкова. Є зброя, котрої не виб'є з рук ніяка маса: призирство. Вона може звалити все, але безпомічна перед поглядом, повним призирства. Радимо також не кидати й молота: він потрібний, щоб бити по головах, а призирство, щоб прострілювати душі. Коли артист в стані облоги, тоді для його всі засоби законні. Для необхідної самооборони.

І тому видання „студії молотом“ має повний резон, опріч того, що написано її з великим хистом.

М. Сріблянський.

Мавриній Метерлінк. Синьобородий і Аріяна, драма в 3 діях. Переклад з франц. Вид. „Жіноча Бібліотека“ ч. 2. Львів, 1912. Ц. 1 кор.

„Жіноча бібліотека“ провадить далі свою роботу. Другим числом її є переклад твору письменника відомого цілому світові — М. Метерлінка. Метерлінк — символіст найвищої марки. Всі його твори, як і перекладений: „Синьобородий і Аріяна“ необхідно дешифрувати, бо під досить простим, а все велике просте, і звичайним у його лежить то таємне, глибоке, трагічне, котре так характеризує його тонко-спостережливе око філософа. „Аріяна“ — символ визволення і свободи, того божества в чоловіці, всеобнимаючої могутньої сили: вона найвища абстракція, відкриває рубчик того вічно існуючого, з яким звязана кожда людська одиниця. Деспотизм і сервілізм противні її призначеню... Так

характеризує постать Аріяни автор „переднього слова“, яке в цій книжці складає половину цікавого. Аріяна, яко символ духа протесту, духа визволу проти поневолення, і саме духа протесту жінки проти мужчини — дає авторові нагоду розписати коротко історію самого визволення. Свій начерк автор веде з початку людства, коли панувало т. зв. „право материнське“. Се право пізніше уступає праву мужчини, а жінка стає невідлучницею мужа. Так є в Індій, Єгипті, так говорять Біблія, так говорять і Алькоран. Не багато краще було і в Греків, Спартанців, Римлян. Через перші часи християнства, через часи реформацій і великих революцій, автор доходить до наших часів і всюди підкреслює боротьбу жінки з мушinou за своє визволення. Кінчає своє „переднє слово“ автор словами про те, „як всі ті еволюції, напрями і кличі відбилися і на нашій суспільности“. І хоча тут є своя історія того визволення, але висновок в устах жінки-автора звучить занадто сумно: „ні оден мушина ні одної нації, ні навіть закордонний Українець не відноситься так згрідливо до свого інтелігентнішого жіноцтва, як у нас“. Се має тут свої причини, розглядаючи які, автор приходить до думки, що „суть т. зв. жіночої еманципації лежить в тому, щоби жінка не тільки мала право, але й вміла думати і говорити сама за себе, а не була вічно суггестована поглядами і думками мушини“.

П. Оль.

В. Норяк. *До Брами*. Вид. „Рух“. Київ, 1913, стор. 111, ц. 30 к.

Книжка з усіма ознаками молодости її автора. Дуже приємне з'явище — бо у нас досі тяжко було одрізнити старика од молодого: молоді писали, як старі, а старі не піднімались в своїх поглядах до старечої проникливости: і в тих і в других власне кажучи не було ніяких поглядів — сама тільки нудна, одноманітна балаканина, переказ „своїми словами“ шкільних підручників. Читаєш було російську газету — і просто заздрість бере: пишуть звичайні люде про звичайні речі, нових світів ніяких не відкривають — про те цікаво: живе слово! Є стиль, є самостійна думка у автора, на всьому видно тавро індивідуальности. А у нас пишуть було поважні люде, поважно і про поважні речі — і про те не сила читати: нема життя в слові, нема стилю. Люде ніби й думають, — а думки й знаку нема. І не раз, під вражінням „рідної“ публіцистики з'являлась туга — не за великим, не за геніями і талантами, а за звичайними живими людьми. Тепер потроху пробиває собі дорогу живе слово в українській публіцистиці, і часом можна вже трапити на таку річ, по прочитанню якої скажеш: „хвала Богові, вже й ми стаємо на людей похожі“. Така власне й оця книжка д. Коряка, що тепер лежить передо мною. Книжка зкладається з передмови і статей „Memento mori“, „Розмова про мову“, „Взірцеве господарство“, „Культурна молодь і проповідь вандалізму“ і „Три кити“. Спільного в усіх цих статтях тільки те, що всі вони написані на „теми дня“, всі так чи інакше зачеплюють різні питання сучасного культурного українського життя (крім „Memento mori“, що носить більш-менш загальний характер). Як я вже сказав, книжка має прикмети молодости її автора, і через те вона написана так би сказати не на тему; в ній важне не те, про що автор навімисне говорить, а те, що він сказав не хотючи. Отже переказувати формальний зміст книжки не варто, та майже не можливо. Автор говорить, скажім, про проповідь вандалізму — і в його все виливається на папір в хаотичному безладі, що він знає, над чим болів, про що замислювався: факти, цитати, спостереження, думки, вражіння. Сказано — молодий! Думка не оформлена, чуття не приборкані, все — живе, сплітається до купи, і тільки головні мотиви душі ясно чуються в хаосі викладу. Отак говорить собі автор на-пів-жартом, на-пів-серйозо, і раптом виривається зойк: „Тісно й нічим дихати в зачиненій на заціпки й засуви господі і хочеться на свіже повітря, де живчиком колотиться молоде і свавільне життє“ (ст. 26). Або — „Шабльон

панує безроздільно. Нема незалежних одиниць. Індивідуальностей. Млявість. Сірість. Нудота. А-ні руху вільного! Іділлія та й годі. Хоч би тобі який-небудь малесенький „ексцесичок“, як то „свойственно молодости“, так ні ж! Все добре, аж занадто, аж до нудоти добре. Така вже однодушність попеляста, що й Господи!.. (ст. 48). В таких от місцях, що прямо не стосуються теми, в поодиноких думках, спостереженнях, характеристиках (між иншим душе цікава характеристика типів галичанина і українофіла) виявляється інтересне обличчя автора, людини вдумливої, що знаходиться в стані переоцінки цінностей, шукання життєвої правди. Автор не знайшовши ще себе, але вже одкинув загально признані суспільні цінності, вже помацки шукає дороги в той світ, де люде вічно шукають правди і ніколи не знаходять її, в світ радости забарвленої тугою. В книжці д. Коряка бренять остільки симпатичні ноти, що мимоволі хочеться сподіватись, що автор стане тим, за чим тужить: індивідуальністю.

А. Товначевський.

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА (нові книжки).

- Микола Вороний.** *В сляві мрій*, збірка поезій з портретом автора та автографом і передмовою С. Черкасенка. Вид. „Сяйво“. К. 913. Ц. 25 к.
- Семенко.** *Prélude*, лірика. К. 913. Ц. 20 к.
- Михайло Драгоманов.** *Чудацькі думки про українську національну справу*. Вид. т-во „Криниця“ у Києві. 913. Ц. 60 к.
- Б. Грінченко.** *Чудова дівчина* та інші оповідання. Вид. т-ва „Просвіта“ в Катеринославі. Бібліотека „Молодість“. № 4. 913. Ц. 35 к.
- Грицько Коваленко.** *Вітний календар*. Накладом „Укр.-рус. Вид. Спілки“ у Києві. 913. Ц. 10 к.
- Грицько Коваленко.** *Море*. Накладом „Укр.-рус. Вид. Спілки“ у Києві. 913. Ціна 10 коп.
- Грицько Коваленко.** *Вишнівська справа*. Накл. „Укр.-рус. Вид. Спілки“ у Києві. 913. Ц. 15 к.
- Мавриній Метерлінк.** *Синьобородий й Аріяна*, драма в 3 діях. Пер. з французького. Накладом Наталії Кобринської. „Жіноча Бібліотека“ ч. 2. Львів, 912. Ц. 1 кор.
- Ю. Верн.** *Зоря Півдня*, ілюстр. повість. Перекл. М. Капій. Вид. У. П. Т. Стор. 160. Ц. 80 сот., в оправі 1 кор.
- Михайло Яцків.** *Іван Франко*. В сорокову річницю письменницької праці. Львів, 913. Стор. 15. Ц. 10 сот.
- С. В.** *Про життя і твори Івана Франка* (з портретом). Львів, 913, 8°. Стор. 15. Ц. 20 сот.
- Я. Чепіга.** *Проблеми виховання й навчання*. Кн. I. К. 913. Ц. 75 к.
- Гр. Шерстюк.** *Українська грамати́ка для школи*. Част. II. Складня. Вид. „Український Учитель“, № 21. К. 913. Ц. 25 к.
- Іван Ющинин.** *Проект на зміну державного шкільного закону з дня 14 мая 1869 року*. Накладом Педагогічно-наукової Комісії при „Взаємній Помочи галицьких і буковинських учителів і учительок“. Львів, 913. Ц. 1 кор.
- Др Ст. Баран.** *Як вибирати посла до сойму краюого з сільської кури?* Ціна 25 сот.
- Народний Комітет до виборців!* Ціна 13 сот.
- Др Л. Цегельський.** *За що веде ся виборча борба?* Ціна 25 сот.

Видання О. Л. С.

два томи творів

ОЛЕКСИ ПЛЮЩА.

Повісті й оповідання з інтелігентного життя.

Ціна за два томи і р. 35 к.

У ПЕТЕРБУРЗІ

„Українська Книгарня і Базар“

Василівський Острів, 3 лінія, д. 24.

продає українські книги, листовні картки, партрети і різні кустарні вироби.

Книгарня розшукує українські книжки-раритети.

СВІТЛО

Приймається передплата (четвертий рік видання) на 1913—1914 шкільний рік на український педагогічний журнал. Журнал призначається для сем'ї і школи і виходить раз на місяць (всього 9 книжок, кожна розм. од 5 до 6 аркуш.) по такій програмі: 1) Статті про теорію виховання і народньої освіти; 2) ознайомлення з усякими питаннями виховання і практичне пристосування їх до шкільного й сеймового життя; 3) значіння художнього розвитку в справі виховання і освіти; 4) сьогочасне становище народньої освіти, школи і народнього учительства на Україні; 5) хроніка діяльності всяких просвітних, педагогічних і наукових товариств; 6) огляди педагогічних російських і закордонних журналів; 7) твори красного письменства; 8) бібліографія. Журнал „Світло“ виходить з серпня. Передплата на рік 4 карб. На пів року 2 карб. 50 коп. За кордон 5 карб. Адрес редакції і контори: Київ, Велика-Володимирська, 93.

НОВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

Видав. „Н. Б.“ видає кращі твори світової літератури. Досі вийшли: 1. Г. Гауптман „Перед сходом сонця“; 2. Мопсан „Історія одної дівчини з ферми“; 3. Л. Андреев: „Чорні маски“; 4. М. Яцків: „Adagio consolante“; 5. Ст. Жеромський: „Табу“; 6. Ергар А. По: „Елеонора“; 7. М. Оришин: „Тяжка заповідь“; 8—9. П. Альтенберг: „Як я то бачу...“; 10. В. Бирчак: „1,000,000“ (опов.); 11. А. Франс: „Цезар Борджія“; 12. Е. Т. А. Гофман: „Дожа й догаресса“; 13—14. М. Яцків: „Смерть Бога“. В друку: „Ладі й Марені терновий огонь мій...“ лірична драма В. Пачовського з численними ілюстраціями. Передплата на 12 випусків 2 карб. 50 коп. Адміністр.: Львів, ул. св. Кінги 24. Редактор: Ф. Федорців, Видав. В. Боберський.

ИСКУССТВО ВЪ ЮЖНОЙ РОССИИ

Принимается подписка на 1913 годъ (пятый годъ изданія) на ежемѣсячный журналъ живописи, графики, художественной печати. Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: на годъ — 8 руб. За границу — 10 руб. Редакция и контора: Киевъ, Пушкинская, 4. Отдѣленія Конторы: Киевъ, Крещатикъ, 29, Л. Идзиковскій; въ магазинъ краснаго креста: СПБ., Морская, 38. Редакторъ издатель В. С. Кульженко.

Продається юбілейний портрет

Івана Франка,

на товстому, хромовому папірі в одну фарбу, розміром
7 1/2 × 10 вершк.

Ціна 30 коп., з пересилкою 40 коп.

Добувати можна в Конторі журналу „УКРАЇНЬСЬКА ХАТА“
Київ, Ділова, 4.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1913 РІК

(РІК ВИДАННЯ ПЯТИЙ)

Українська Хата

літературно-критичний громадський український місячник

Завданням журналу „Українська Хата“ є — по можливості повне освітлювання процесу ідейного, духового життя України, беручи його під розвагу національності. Журнал „Українська Хата“ буде мати відділи: а) художньо-літературний; б) критичний; в) науковий; г) публіцистичний; д) мистецький; е) журнал журналів; ж) бібліографія; з) літературна хроніка.

Працюють в журналі кращі сили.

Передплата річна на „УКРАЇНСЬКУ ХАТУ“ 4 руб. (за кордон 12 корон),
півроку 2 руб. 50 коп., окрема книжка 35 коп. (з перес. 40 коп.).

Хто пришле цілорічну передплату до 15-го жовтня 1913 р.
той одержить БЕЗПЛАТНИЙ ДОДАТОК
великий юбілейний портрет
ІВАНА ФРАНКА.

Передплата на журнал з додатком приймається виключно в Конторі
Редакції, а окремі книжки продаються:

В „Українській Книгарні“ — Безаківська, 8; в книгарні „Л.-Н. Вістника“ —
В.-Володимірська, 28; в крамниці „Час“ — В.-Володимірська, 53; в Харкові:
„Українська Книгарня“ — Петровський проул. 18. в Петербурзі: Васілевський
Острів 3 лінія, 24; в Полтаві: книгарня Г. Маркевича, Бульвар Котлярев-
ського та „Українська Книгарня“, Петровська пл.; в Катеринославі: книг.
Є. Лозинської, Проспект, д. Вебера; в Кам.-Подільську: Т-во „Просвіта“; в
Армавірі: Куб. Обл. Книж.- газет. торговля Варвари П. Чекулової; в Одесі:
книг. „Діло“, Преображенська, 11; в Охтирці на Харківщині — Кюск Д. На-
умця; в Катеринодарі на Кубанщині — „Українська Книгарня“, ул. Катерини
№ 34 — та по всіх кращих книгарнях г. Києва.

За кордоном: Львів, „Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка“, Ринок,
ч. 10; в Станіславові: в „Народнім Базарі“; в Чернівцях: Равх і Лебединсь-
кий, Ратушева, 4, Пасаж „Бек“.

Комплекти „Української Хати“ за минулі роки (1910, 1911, 1912) продаються
в конторі журналу по 4 карб. кожний з пересилкою.

Пробний № висилається тільки за три 7-коп. марки.

Адреса контори і редакції журналу: Київ, Ділова, 4.

Редактор-видавець *Павло Богацький*.

ЦІНА 35 КОП. З пересилкою 40 коп.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“ — вешатик 40.

ЖК-3191

1913-1-6

у-

Українська
ХАТА

1-6
1913

17.870

Ж 3191

1913